

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Виходить щоквартально

Заснований у 2003 р

№2(33) 2017

КИЇВ - 2017

УДК 316+159.9+37](082)

Заснованик, редакція

та видавець Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наведено результати теоретичних, прикладних та науково-експериментальних досліджень з актуальних питань соціології, психології та педагогіки.

Для науковців, викладачів, соціальних працівників, практичних психологів, студентів.

УДК 316+159.9+37](082)

Issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of sociology, psychology, pedagogic and social work.

It is of interest to scientists, teachers, social workers, psychologists-practitioners and students.

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ №9244 від 11.10.2004

Рекомендовано Вищою Атестаційною комісією України

як фахове видання з соціології

(Постанова Президії ВАК України №11604 від 22 грудня 2016 року)

Головний редактор: Судаков Володимир Іванович - д.соціол. н., проф., завідувач кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Відповідальний редактор видання – Соболевська Марина Олександрівна д-р соціол. н., доц., доцент кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редколегії:

Горбачик Андрій Петрович к. фіз.-мат. н., доц., декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Куценко Ольга Дмитрівна д-р соціол. н., проф., завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Чепак Валентина Василівна, д-р соціол. н., проф., завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Соболевська Марина Олександрівна д-р соціол. н., доц., доцент кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Данілов Олександр Миколайович – доктор соціол. н., проф., членкор. Білоруської академії наук, професор кафедри соціології Білоруського державного університету (м. Мінськ, Білорусь); Козлова Оксана Миколаївна, д. соціол. н., директор Інституту соціології університету м. Щецин (Польща); Котарськи Хуберт, доктор хабіл. (соціологія), заступник директора Інституту соціології Жешувського університету м. Жешув (Польща); Кінал Ярослав, PhD (соціологія), заступник декана факультету соціології та історії, доцент кафедри соціології урбанізації та соціології територіальної спільнот університету м. Жешув (Poland); Konieczna-Salamatin Joanna, PhD (sociology), lecture Instytut Socjologii Uniwersytet Warszawski (Poland)7/5000 Pol'shcha

Рекомендовано до друку

Вченою радою факультету соціології

(протокол №3 від 27 вересня 2017 року)

Видання здійснене за підтримки Представництва Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні

Адреса редакції, видавця: 03187, Київ-187, пр. Глушкова, 4д, к.501 , тел: 044-521-32-63 ,
e-mail: apsp@ukr.net

ISSN 2311-214X

© КНУ імені Тараса Шевченка, 2017

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ	5
Лексіков Р.	5
POST-SOVIET QUEER AS THE COLONIAL THEORY AND PRACTICE	5
Сорока Ю.Г.	14
НАТУРАЛІЗАЦІЯ ЗА ДЖ. БАТЛЕР В ПЕРСПЕКТИВІ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРНИХ МЕХАНІЗМІВ ВЛАДИ.....	14
Шевцова М.Ю.	27
CONDUCTING LGBT MOVEMENTS RESEARCH IN THE POST-SOVIET CONTEXT: BRIDGING THE GAP BETWEEN ACTIVISM AND ACADEMIA AND OTHER CHALLENGES.....	27
Лаган Я.Ю.	40
СТАТОВА НАЛЕЖНІСТЬ, ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА СЕКСУАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	40
Russell S.	49
INVISIBLE LIVES: LITERATURE AND THE (RE)NEGOTIATION OF QUEER SPACE IN POST-SOVIET UKRAINE AND RUSSIA.....	49
Малес Л.В.	56
Гніт Ю.М.	56
ЧОМУ КУЛЬТУРНИЙ ШОК – ЦЕ НЕ ВИЗНАННЯ ЛГБТ, А ВИЗНАННЯ КУЛЬТУРНОЇ НАЛЕЖНОСТІ ГЕТЕРОСЕКСУАЛЬНОСТІ: ДОСВІД СТУДЕНТСЬКИХ ЕСЕ 2010-Х	56
Гусев И.Н.	68
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРУПП ПОДДЕРЖКИ РОДИТЕЛЕЙ ЛГБТ-ДЕТЕЙ.....	68
Дейнека А. В.	80
КВІР-ТЕОРІЯ ПО ТОЙ БІК КОНСТРУКТИВІЗМУ ТА ЕСЕНЦІАЛІЗМУ: ЧИ МОЖЛИВО ПОЗБУТИСЯ БІНАРНОГО МИСЛЕННЯ?	80
Вороніна М.С.	89
ВИСВІТЛЕННЯ КВІР-ТЕМ В ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ ЯК МЕТОД ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВИШУ	89
Червінська Т.Г.	97
ПОНЯТТЯ (ГЕТЕРО)НОРМАТИВНОСТІ У КВІР-ТЕОРІЇ.....	97
Харченко О.І.	105
СТАВЛЕННЯ ТА СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНТСТВА ЩОДО ЛЮДЕЙ З ГОМОСЕКСУАЛЬНОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ.	105

Nwaoduh E.O.	119
FEMINIZATION OF LABOUR MARKET INEQUALITY IN NIGERIA AND UKRAINE.....	119
Шестаковський О. П.	133
СТРУКТУРА Й ЧИННИКИ СЕКСУАЛЬНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ В УКРАЇНІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕНЬ ДО ЛГБТ.....	133
Нахабич Н. С.	151
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДОВІРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЙ ГЕНДЕРНИХ СПІЛЬНОТ	151

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 316.4

Лексіков Р. °

University of Alberta, Faculty of Graduate Studies & Research, MA student
(Alberta, Canada)

POST-SOVIET QUEER AS THE COLONIAL THEORY AND PRACTICE

Квір-критика мейнстрімних ЛГБТ+ рухів у Східній Європі в останні роки стала більш значною і помітною. Основним наративом цієї критики є звинувачення мейнстрімних ЛГБТ+ рухів у "сліпому копіюванні" західних активістських практик та дослідницьких методів (проблема "колонізованого становища" мейнстрімних ЛГБТ+ рухів). Ця стаття спрямована на з'ясування колоніального потенціалу самої квір-критики, квір-теорії та квір-руху та вивчення (не)можливості їх застосування в дослідженнях та активістських практиках в соціальних умовах пострадянського простору. Яким чином можливо локалізувати квір-теорію відповідно до специфічних історичних умов, соціальних структур та самовизначення ЛГБТ+ в Україні та інших пост-радянських країнах? Якими є найпоширеніші методологічні помилки застосування квір-теорії в Україні та на пострадянському просторі? Яким чином пострадянський квір суперечить базовим принципам квір-теорії та феміністичної епістемології? Ця стаття спрямована на вивчення цих невирішених питань та проблем.

Ключові слова: *Квір, ЛГБТІ, Україна, постсоціалізм, постколоніалізм, нерівність, ідентичність, гендер.*

Квір-критика мейнстрімних ЛГБТ+ движень в Восточной Европе в последние годы стала более значительной и заметной. Основным нарративом этой критики является обвинение мейнстрімных ЛГБТ+ движень в "слепом копировании" западных активистских практик и исследовательских методов (проблема "колонизованного положения" мейнстрімных ЛГБТ+ движень). Эта статья направлена на выяснение колониального потенциала самой квир-критики, квир-теории и квир-движения и изучения (не)возможности их применения в исследованиях и активистских практиках в социальных условиях постсоветского

пространства. Каким образом возможно локализовать квир-теорию в соответствии со специфическими историческими условиями, социальными структурами и самоопределением ЛГБТ+ в Украине и других постсоветских странах? Каковы наиболее распространенные методологические ошибки применения квир-теории в Украине и на постсоветском пространстве? Каким образом постсоветский квир противоречит базовым принципам квир-теории и феминистской эпистемологии? Эта статья направлена на изучение этих нерешенных вопросов и проблем.

Ключевые слова: *Квир, ЛГБТИ, постсоциализм, постколониализм, неравенство, идентичность, гендер.*

Queer critics of mainstream LGBT+ movements in Eastern Europe reached a peak during last year, and it often blames the last ones in the blind following of Western research and activist methods (the problem of colonized condition of the mainstream LGBTI+ movements). But this article deals with problems of colonial potential of queer critics, queer theory and queer movement and problems of their applicability to post-soviet social realities. How can we provide localisation of the queer theory due to the specific historical conditions, social structure and LGBTI+ self-consciousness in Ukraine and other post-soviet countries? Which are the main methodological and practical mistakes of the current ways of applicability of the queer theory in Ukraine and post-soviet space? How Ukrainian and post-soviet queer contradict with the basic principles of queer theory and feminist epistemology? This article is devoted to these issues and unsolved questions.

Key words: *Queer, LGBTI, Ukraine, Postsocialism, Postcolonialism, inequalities, identity, gender.*

Introduction: The issue of the colonial potential of queer-theory as well as its applicability to the social analyze and practices in the non-Western countries, including post-soviet space, was particularly considered in works of queer-theorists and social scientists Michael Warner (“Something queer about the nation-state”, “Fear of a queer-planet”), Robert Kulpa and Joana Mizielska (“Contemporary Peripheries'-Queer Studies, Circulation of Knowledge and East/West Divide”, “De-centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives”). But the relevant discussions still actively continue in academic and activist discourse in Eastern Europe.

Actuality: The actuality of this topic is based on the process of an origin and active becoming and development of the critical queer opposition to the mainstream LGBTI+ movement in Eastern European countries (especially Ukraine) and, in the other hand, on the process of the Ukraine`s “Europesation” and “decommunisation” which has already become very important and sensitive issue for both Ukrainian LGBTI+ researchers and activists.

Purpose: Author has an aim to research colonial potential of queer-theory, queer-critics and queer-activism in relation to the post-soviet social societies and emancipative movements, (im)possibility of application of queer theory and queer critics for researching, analyzing and describing LGBTI+ movements in Ukraine

and Post-Soviet Space, theorizing problems of queer-oppression and LGBTI+ activism in the relevant region.

During this research author used several method of gathering the empirical information and data. First of all, the qualitative content-analysis and discourse analysis of 5 media sources were made, as well as comparative exploration of the relevant texts.

Also, author has used external ready quantitative researches and existing data. For example, to make qualitative analysis and form theoretical conclusions, author used results of the next demoscopic and sociological researches (all data was learned from an open access):

- «World Values Survey” – 2013.
- Pew Global Attitudes Project 2013.
- “Social attitude to LGBT” – «Nash Svit» Human Rights Centre and Kyiv International Institute of Sociology 2016.
- «Faces of hatred» - Nash Svit» Human Rights Centre 2016.
- The OSCE statistic on the number and kinds of hate crimes in each of its states-members, 2016.

The supremacy of the “Global Western” narratives and practices among both queer-activism and queer social criticism could be noticed all around the globe. At the beginning of 1990-s first LGBTI+ initiatives in post-soviet area mostly acted in the borders of western-centrism and not critically accepted a lot of practices of European and American LGBT-organisations like one which would be named “homo-normativity” in early 2010-s [Созаев, 2010: с. 90-126].

On the opposite side we can say about the appearance of “queer” political initiatives and initiatives\institutions for critical queer studies (here and far we will say about “queer” as the opposite to “the mainstream LGBTI+” and it should not be confused with the other meaning of “queer” (as the umbrella term for LGBTI+), which is also widespread in the post-soviet linguistic tradition. Most of them positioned themselves as a critical alternative for the “mainstream” LGBT+ organisations, movements and narratives. Blaming the last ones in the “homonationalism”, “homonormativity”, reproduction of existing social inequalities and non-critical approach to external social order, queer initiatives and brain centres identified themselves as fighters with social exclusion and “path of dependence on the Global West” among “mainstream” LGBT+ organisations [Conrad, 2014: p. 58-75]. But due to the author`s opinion, analyzing discourse of the media of “queer” initiatives and publications of “critical queer studies” in Ukraine and neighbour countries, it seems to be visible the another side of the colonial footprint. Why does the author think that “critical queer” initiatives and studies in post-soviet space contains the colonial complex and how we can decolonize it?

“Homonormativity” and “homonationalism” as generalized terms of the queer-criticism to describe “disadvantages” of the mainstream LGBT+ movement are usually contain the next pretensions to the last one:

- Paying attention to the discrimination and cultural, legal and political oppression of LGBTI people regardless the general system of the structural violence.

- Paying not enough correlation between sexism and homo|transphobia and weak attention to problems of patriarchy and surviving of the traditional gender culture,
- Political nationalism oriented on the countries of the “Global North”, orientalism, western-centrism, promoting an ethno-cultural division.
- The acceptance of economic liberalism as a “basement” and a necessary condition for LGBTI+ emancipation,
- Aiming for achievement civil rights which heterosexual people already have, especially the right of marriage, which is considered as an “patriarchic” and “oppressive” institute.
- Institutionalisation, bureaucratization of activist practices, development of economic and political development of similar institutions from external actors and supporters, appearance of additional hierarchies and power relationship inside similar institutions based on distribution of received financial capital and political power.
- Following of practices of “critical whiteness” and practices of social and cultural exclusion.
- Instead the critical queer thought and practice proposes next basements for a queer-movement:
- Deconstruction of heteronormativity and patriarchy,
- Accepting an assumption about gay men as the most privileged group inside LGBTI+ community and making specific accents on struggle for emancipation of others groups,
- Acceptance of statement about the enough level of emancipation of homosexual people and necessity to redirect main forces for promoting trans*, non-binary and two-spirited persons,
- Trials to deconstruct polar categories of sexuality and gender identity, their recreation in invariant scale and creation new categories for their conceptualization.

To make a qualitative content analyse author chosen the media of 4 Ukrainian activist initiatives and research groups which position themselves as “queer” or “pro-queer” opposing themselves to the “mainstream” LGBT+ initiatives and the Belarusian one.

Resources which were analysed:

- “Update” (affiliated with “Insight” LGBT+ NGO),
- “Frau”, facebook social media of the queer activist group,
- “Political critique” online-journal,
- “Feminist critique” online-journal,
- “MAKEOT” online-journal.

Analyzing relevant sources we can distinguish the range of features of post-soviet queer discourse which could be estimated as colonial ones.

First of all, it is important to analyze the applicability of western method of mapping of the social privileges and methodological tools which post-soviet queer theory and queer activist practices use to describe the system of social oppression and social inequalities in post-soviet area. Analyzing Ukrainian and

post-soviet queer-discourse we can notice that modeling of the “theory of privileges” which is used by post-soviet queer to describe social inequalities in post-soviet area and Ukraine is based on the structural inequalities of western developed countries. Due to the made content-analyze, the most widespread variables and criteria to define the place of the person in the social hierarchy still remain three next – race, sex\gender and sexual orientation\gender identity. The most widespread linguistic construct to describe the most privileged social type and to define the oppressor is “White heterosexual man” (to describe external oppressor) and “White cisgender man” (to describe internal oppressor).

Thus, it could be noticed that racial discourse takes very important place in texts of the relevant media. Notwithstanding that race and ethnic background are accepted as one of the three most important factors of the social stratification in the early theory of privileges, the application of this category to the mostly mono-racial society (like Ukraine is) could say about the intellectual “path of dependence”. It doesn't mean that Ukraine and, furthermore, other post-soviet societies don't face the problems of racial and ethnic inequalities, discrimination and xenophobia (vice versa, the level of racial and ethnic intolerance in Ukraine and post-soviet space could be estimated as higher than in western countries of the “Global North”), but Eastern European countries have their own history of the construction of the race and ethnicity in social discourse, as well as their own structural basement of inter-ethnic relationship.

If in the North-American and Western European societies race is an important variable in the theory of privileges due to its direct correlation with a variable of class [Newitz, 1997: p. 15–55], in post-soviet (and, especially, Ukrainian and Belarusian) contexts this method of the calculating of privileges seems to turn to the simulacrum. Due to the specific colonial past, in the USA, South Africa and some countries of Latin America the racial oppression is an integral part of the class oppression, and in post-soviet countries (we will not consider the specific case of Russia with its colonial policy towards indigenous population of Far North, Far East, North Caucasus etc.) the ethnic and racial discrimination is mostly based on cultural and religious prejudices, not on the system of economical oppression. And the social construct of “race” is mostly built on the dichotomy of dispositions of “native – stranger” rather than “oppressor – oppressed”. Furthermore, Ukrainian postcolonial thought constructs absolutely another understanding of the “critical whiteness” in post-soviet Ukraine due to the history of colonial relationship between Ukraine and Russia. Due to some theorists we can say about the “critical whiteness” as the privilege of urban, well-educated, Russian-speaking people who shared Russian culture and opposite themselves to the lower class of Ukrainian-speaking villagers and laborers [Рябчук, 2011]. Thus, we can see, that the skin color and ethnical origin (at least in an essentialist key) don't play an important role in cultural exploring of Eastern European post-colonialism, if we don't say about direct ethnic-based and race-based discrimination.

Understanding of these differences is very important to realize the distortions of the primary aims of queer theory and queer movement caused by their incorrect applicability in Ukraine and post-soviet space. For example, it is

difficult to estimate, how these methodological discrepancies on measuring and mapping of social inequalities influence on class-emancipative potential of queer theory and queer movement in Ukraine and Eastern Europe. Because notwithstanding the popular slogans of queer-cologne on KyivPride like “Queer Justice, not LGBT Assimilation” or “Solidarity with Kryvbass minors, not with capital business”, the class agenda of Ukrainian and post-soviet queer is still often defined through the racial and gender optics.

The exact definition of “white heterosexual man” or “white cis-gender man” as the static owner of the biggest quantity of the privilege demonstrates incorrect transfer of the western social and cultural context all around the globe. If the queer theory and feminist epistemology refuses to recognize global social knowledge and try to specify the local one, the discourse about the fixedness and permanency of the certain variable in calculating of social privileges out of the local context damages principles of both the queer theory and feminist epistemology. The universalization of the western social norms, hierarchies, mechanisms and values during the analysis of non-western societies could be also accepted as colonial complex. For example, will it be correct to state about the “white cis-gender man” as about the oppressor not only in society in general, but even inside the local LGBT+ community? If, for example, in some countries of the Middle East (like Iran and Pakistan) the sex correction for trans* people is allowed by the state in the time when homosexual behavior is punished by death?

We can assume, that the queer imagination and construction of gay men privilege contains postcolonial footprint because it is also based on the ignorance of specific post-socialist social experience towards male homosexuality [for example, historical sources and roots of the social hostility towards male homosexuality like specific influences of criminal subcultures and subcultures of places of imprisonment, which strongly influence on the high level of violence against gay men, MTF trans* persons and intersexual people, and which are important to post-Soviet LGBTI+ experience and could be not so important to experience of LGBTI+ communities among other societies and cultures, can be totally missed].

Accepting of the new queer construct of the “homonormativity” like one which can be applied to the post-soviet realities also causes a lot of issues. Authors of this constructs define the term of “homonormativity” as the visibility, acceptance and assimilation of white middle-class cis-gender and gender-conforming persons by the hetero-normative majority and synchronic invisibility and marginalization of “still non-normative” queer persons without relevant privileges. So can this construct be applied to the post-soviet realities? If to analyze the quantitative data of “World Values Survey” (2014), analytical reports “Social Attitude towards LGBT+” and “Faces of Hatred” (2016), the level of homophobia and social hatred towards even white cis-gender homosexual persons in Ukraine remains critically high and the quantity of cis-gender homosexual victims of hate crime in Ukraine (2014, 2015, 2016) is not less than amount of transgender victims. For example, if to unite quantitative filling of the parts “always justified”, “mostly justified” and “it is difficult to response” of the Likert scale which was used to measure social attitudes towards homosexuality in

WVS-2013 research, the combined figure for Ukraine (30-33) will differ so much with combined figure for Western developed countries (60-88).

The next important part of agenda of the queer movement and queer theory in Ukraine and Eastern Europe is the denying of LGBTI+ community`s need of the marriage equality. While queer theorists and activists from Eastern Europe used describe the fight for the same-sex marriages as a feature of “homonormativity” [Jameson Flores. What is Homonormativity? Tr. and pub. by MakeOut Magazine], the right of same-sex couples to register their relationship legally is still unrecognized and denied by the majority of population and same-sax couples, comparing with Western developed countries, have no possibility to conclude a registered partnership for receiving guarantees of the protection of their common rights as a couple by the state. Furthermore, the relevant anti-marriage policy reflects “path of dependence” of the Eastern-European queer thought and activism from the Western ones. The queer criticism of marriage in Eastern Europe is still based on Western program documents expressing a thought about the necessity of marriage only for rich couples with enough amount of property to divide (“The marriage will never set us free”). In the same time, in Eastern Europe the institute of marriage was promoted to support the less protected social groups to share social and economic rights of more privileged persons and strengthen it. It could be explained by socialist\post-socialist modifications which predicted the usage of the institute of marriage as the tool in more rational resources distribution and natalist policy [Вишневіський, 1992: с.58 - 84]. This predicted that marriage would give for people certain social-economic privileges in case they cannot receive an access for them in different ways.

Furthermore, the statement about the marriage as an oppressive patriarchal institute is the ideological reproduction of Western social reality without localization or transfer of the historical image and model of marriage to contemporary discourse (in this case we can say about the metaphysic perception of social institute and refusal to recognize their dialectical development, which also contradicts with both queer theory and feminist epistemology).

Intentions to generalize all experiences outside the normative heterosexual and cisgender one in the unified and spectral “queer-experience”. Thus, all traditional single and concrete identities of gays, lesbians, bisexuals, transgender and intersexual people are expected to blur and disappear. If we accept the post-colonial thought that all emancipating social movements begins with auto-production of the “identity of oppressed” which is based on concrete experience and creates a new social group with an aim of struggle, feeling of solidarity and self-identity [Freire, 1968: p.17-37; Pierce, 2009: p.10-83], we can state, that “queer-identity” is the product of the middle-class of contemporary Western developed countries which more than other societies succeeded in the struggle with homophobia, transphobia and patriarchy [Anna Tippett. I am gay, not queer]. If we assume the presence of the problem of homophobia and transphobia in society and legal field, its construction and definition should be the first step of its solution [Spector, 1987: p.77-111]. Thus, the queer-identity could be accepted as identity of “post-oppressed” privileged people, which prevents the crystallization and formation of a concrete personal-based and problem-oriented identity among

Post-Soviet LGBTI+ people, which should be the necessary basement for formation of an active, politically-oriented and conscious LGBTI+ movement. In the same time, the concept of the universal queer-identity seems to lose its political potential and cannot be applicable to experience of LGBTI+ people in non-Western countries [Norton; Wilson, 2011].

Analyzing the queer critics of “colonial sexual identities” in Eastern Europe it is important to notice, that the word “queer” by itself could be accepted and estimated in Eastern Europe as a colonial construct, especially if to pay attention on its genealogy, the history of meanings changes and contexts of applicability. If in English language this word was successfully converted from vulgarism which traditionally was used against LGBTI+ people to their self-identification and self-calling, becoming a semiotic symbol of the disappearance of the potential of homophobic and transphobic culture and being a linguistic weapon of LGBT+ movement, in post-soviet space the situation with the relevant word is absolutely another: it is just the word which is borrowed from abroad in 1990-s, and which has not an emancipative potential as it has in English-speaking societies. Thus, for example, all early translations of the “Manifest of Queer-Nation” in Russian, if to make a reverse literal translation, would sound as a “Manifest of the Nation of Fags”. But, this loose of the historical continuity and emancipative potential don't interfere for the different media, brain centres and activist groups to actively use the word “queer”. Furthermore, it is possible to argue, that the word “queer” in post-soviet area not only lost its emancipative potential, but, vice versa, become the linguistic tool of the self-oppression of the LGBTI+ community, because the word “queer” often is used to self-identification or self-describing among LGBTI+ people as a depoliticized and non-clear for the majority of population term instead words “Gay”, “Lesbian”, “Transgender” which are always recognized in post-soviet countries as political, gender and sexual identities and are accepted often with the relevant hostility

Furthermore, how can we state, that the denying of all identities based on gender and sexual categorization and queer-positioning is not the new identity? The relevant case is the example of the Russell's paradox in social reality, thus, this issue is still open and unsolved.

For analyzing colonial heritage of Ukrainian and Post-soviet queer movement it is important to explore its communication strategy, because nowadays, in the informational age, the system of postcolonial and neocolonial relationship manifest themselves through the geographical based (in)visibility in the media-space and global communication field. The queer media of Ukraine and Eastern Europe are actively involved in the reproduction of hegemony of the Western informational space. On example of author's mentioned sample: the legal act which prohibited transgender people to choose toilets to use free in the one of the states of USA (North Carolina, March 2016) was mentioned approximately eight times more than criminalisation of homosexuality in Chad (December 2016). There were 8 mentions about the “toilet laws” in USA in distinguished Ukrainian and post-soviet queer-media and only one mention of the homophobic legal novella in Chad. The main (due to the general amount of publications and discussions) topic of explored media in the June 2016 was the

homophobic-based shooting in Orlando (USA) in the June 12th. However, there was no mention about similar homophobic-based shooting which has happened 2 weeks earlier (May 22th) in Mexico (Veracruz city, “La Madame” club) and has brought a dozen of killed victims. There were 17 publications about Orlando tragedy made in distinguished media during next year (until June 2017) and no mentions about homophobic-based massacre in Mexico during the same period of time. Thus, notwithstanding declarative refusal from Western-centrism and informational hegemony and supremacy of the developed countries, some of anti-mainstream queer activist groups and media continue to reproduce it.

Conclusions: Trends of post-soviet queer-critics seems to deny basic principles of queer theory, feminist epistemology and postcolonial theory because of endeavours to universalize imagination of the global social reality in accordance with organisation and structure of contemporary societies of developed Western countries (especially it manifests itself in statement that gender and race do travel). Metaphysical interpretation of the separate social institutes and social relationship is also inherent for post-soviet queer-criticism.

The colonial features and potential of post-soviet queer-critics could be analyzed on the level of self-created language, media and communication field as well. Terminological self-determination is made by using of depoliticized foreign word, and some of queer media are actively involved in reproduction of Western informational hegemony in the worldwide discourse related to LGBTI issues.

Thus, notwithstanding traditionally Ukrainian and Easter-European postcolonial heritage is linked to the Russian hegemony in the region and the “path of dependence” from Russia, author proposes to use tools of the postcolonial critics analyzing critical queer-discourse in contemporary Ukraine and Eastern Europe to understand its dependence from the western hegemony. Because even trying to overcome this hegemony non-western queer looks in the Western mirror.

References

1. Conrad R. Against Equality: Queer Revolution, Not Mere Inclusion / Ryan Conrad. – Chico: AK Press, 2014. – 200 c.
2. Flores J. What is Homonormativity? / Flores // 2016. Available at: <https://www.pride.com/firstperson/2016/4/12/what-homonormativity>
3. Freire P. Pedagogy of the oppressed / Paulo Freire. – 1968. – Available at: https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/08/freire_pedagogy_oppressed1.pdf
4. Kulpa R. De-centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives / R. Kulpa, J. Miezielinska. – London: Routledge, 2016. – 218 c.
5. Newitz A. White Trash: Race and Class in America / A. Newitz, M. Wray. – New York: Routledge, 1997. – 272 c.
6. Norton R. Against Queer Theory / Norton – Available at: <http://rictornorton.co.uk/theoroea.htm>
7. Pierce A. J. Identity, Oppression and Group Rights [Електронний ресурс] / Pierce. – 2009. – Available at: http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1208&context=luc_diss

8. Spade D. Marriage will never set us free / D. Spade, C. Willse. – 2013. – Available at: <http://www.organizingupgrade.com/index.php/modules-menu/beyond-capitalism/item/1002-marriage-will-never-set-us-free>
9. Spector M. Constructing Social Problems / Spector. – Piscataway: Transaction Publishers, 1987.
10. Tippet A. I am Gay, Not Queer / Tippet. – 2016. – Available at: http://www.huffingtonpost.co.uk/anna-tippett/im-gay-not-queer_b_10263278.html
11. Warner M. 1991. Fear of a Queer Planet, Social Text 29 (1991), Duke University Press.
12. Warner M. Fear of a Queer Planet / Warner. // Social Text. – 1991. – №29. – P. 3–17.
13. Willson C. Queer Theory and Politic / Willson. – 2011. – Available at: <http://isj.org.uk/queer-theory-and-politics/>
14. Вишневский А. Г. (ред.) Эволюция семьи и семейная политика в СССР / Анатолий Григорьевич Вишневский. – Москва: Наука, 1992. – 140 с.
15. Рябчук М. Ю. Постколоніальний синдром. Спостереження / Микола Юрійович Рябчук. – Київ: К.І.С., 2011. – 240 с.
16. Созаев В. В. ЛГБТ-движение в России. Портрет в интерьере / Валерий Валериевич Созаев. // Гендерные исследования. – 2010. – №20. – С. 90–126.

Отримано 10.08.2017

УДК 316.7

Сорока Ю.Г. °

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, соціологічний факультет, доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології

НАТУРАЛІЗАЦІЯ ЗА ДЖ. БАТЛЕР В ПЕРСПЕКТИВІ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРНИХ МЕХАНІЗМІВ ВЛАДИ

Серед дискурсивних стратегій панування, засобів символічної боротьби, управління тілами, закріплення та відтворення певного соціального порядку натуралізація – оприроднення – займає особливе місце. Вона полягає у приховуванні соціокультурного характеру певних норм, уявлень, практик, тобто їх зв'язку з соціально-історичними умовами існування та владними інтересами певних соціальних сил. Натомість відповідними дискурсами ці норми, уявлення та практики позначаються як споконвічні, незмінні, природні, правильні, очевидні тощо. Актуальність вивчення натуралізації в суспільстві з демократичним ладом та в умовах соціальних потрясінь пов'язана як з необхідністю виявляти та

спростовувати стратегії натуралізації, так і компетенції щодо їх власного проектування та застосування. В перспективі соціологічного осягнення зв'язків культури та влади, позначеною постструктуралістською методологією та соціокультурним підходом, натуралізація розглядається як культурний механізм влади, що розглянуто в низці попередніх публікацій авторки. Натуралізація, номінація та легітимація в цій концепції розглянуті як способи закріплення стосунків нерівності між групами в суспільстві шляхом вироблення (або актуалізації) культурних значень, їх ієрархізації, наділення їх соціальною силою, тобто встановлення зв'язку між культурними значеннями та соціальною структурою. Трактуювання натуралізації в зазначеній концепції засновувалися на положеннях семиотичної теорії міфу Р. Барта. В статті, що має переважно теоретичний характер, запропонований виклад положень щодо натуралізації, які містяться в окремих частинах роботи Дж. Батлер "Гендерний клопіт". Зорієнтований на аналіз перформативності, цей матеріал доповнює розуміння натуралізації як культурного механізму влади завдяки положенням щодо зв'язку дискурсу, тілесності, культурного відтворення та соціального ладу.

Ключові слова: натуралізація, культурні механізми влади, перформативність

Среди дискурсивных стратегий господства, средств символической борьбы, управления телами, закрепления и воспроизводства определенного социального порядка натурализация – придание естественности – занимает особое место. Она заключается в сокрытии социокультурного характера определенных норм, представлений, практик, то есть их связи с социально-историческими условиями существования и властными интересами конкретных социальных сил. Соответствующими дискурсами эти нормы, представления и практики сказываются как истонные, неизменные, естественные, правильные, очевидный и т.д. Актуальность изучения натурализации в обществе с демократическим строем и в условиях социальных потрясений связана как с необходимостью выявлять и обезвреживать стратегии натурализации, так и компетенции по их собственному проектированию и применению. В перспективе социологического постижения связей культуры и власти, обозначенной постструктуралистской методологией и социокультурным подходом, натурализация рассматривается как культурный механизм власти, что рассмотрено в ряде предыдущих публикаций авторки. Натурализация, номинация и легитимация в этой концепции рассмотрены как способы закрепления отношений неравенства между группами в обществе путем выработки (или актуализации) культурных значений, их иерархизации, наделения их социальной силой, то есть установление связи между культурными значениями и социальной структурой. Трактовка натурализации в указанной концепции основывались на положениях семиотической теории мифа Р. Барта. В статье, которая имеет преимущественно теоретический характер, предложено

изложение положений о натурализации, которые содержатся в отдельных частях работы Дж. Батлер “Гендерное беспокойство”. Ориентированный на анализ перформативности, этот материал дополняет понимание натурализации как культурного механизма власти благодаря положением о связи дискурса, телесности, культурного воспроизводства и социального порядка.

Ключевые слова: натурализация, культурные механизмы власти, перформативность

Among the discursive strategies of domination, the means of symbolic struggle, of management of bodies and reproduction of a particular social order, naturalization – giving naturalness – occupies a special place. It consists in concealing the socio-cultural nature of certain norms, ideas, practices, that is, their connection with the socio-historical conditions of existence and the power interests of specific social forces. By appropriate discourses, these norms, concepts and practices are affected as primordial, unchanging, natural, correct, obvious, etc. The relevance of studying naturalization in a society with a democratic system and in conditions of social shifts is related both to the need to identify and render harmless naturalization strategies, and competence for their own design and application. In the perspective of the sociological comprehension of the relation between culture and power, marked by a poststructuralist methodology and a sociocultural approach, naturalization is seen as a cultural mechanism of power, as discussed in a number of previous publications by the author. Naturalization, nomination and legitimation in this concept are considered as ways to consolidate the relations of inequality between groups in society by developing (or actualizing) cultural values, their hierarchy, endowing them with a social force, that is, establishing a connection between cultural values and social structure. The interpretation of naturalization in this concept was based on the semiotic theory of the myth by R. Barth. The article, which has a predominantly theoretical character, proposes an exposition of the statements on naturalization, which are contained in separate parts of J. Butler's work “Gender Trouble”. Focused on the analysis of performativity, this material complements the understanding of naturalization as a cultural mechanism of power due to a connection between discourse, corporality, cultural reproduction and social order.

Keywords: naturalization, cultural mechanisms of power, performativity

Актуальність. Натуралізація – це ототожнення соціокультурних явищ з природними (натуральним), завдяки чому зв'язок їх походження з діяльністю певної спільноти в певних історичних умовах викорінюється з пам'яті людей на користь положенню про їх відповідність законам природи, всесвіту тощо. Натуралізації зазнають норми розподілу соціально значущих ресурсів в суспільстві, що призводить до їх закріплення та забезпечує відтворення вираженого в цьому розподілі формату соціальної нерівності, відповідної ієрархії верств, груп та категорій в суспільстві.

Звернення до тематики натуралізації для прояснення теоретичних засад цього концепту добре пояснюється за допомогою читати зі Стюарта

Голла [Hall: 1997]. Досліджуючи форми та засоби культурної репрезентації, зокрема образи Іншого на прикладі неєвропейських культур, він помітив, що репрезентація расових відмінностей зводить культуру чорношкірих людей до природи. Сутність оприроднення відмінностей він пояснює наступним чином: “Якщо різниці між чорними та білими людьми є “культурними”, тоді вони відкриті для модифікації та зміни. Але якщо вони “природні”, як вважали рабовласники, то вони поза межею історії, постійні та фіксовані” [Hall: 1997, р. 245]. Натуралізація (як репрезентативна стратегія), продовжує Голл – це засіб виправлення різниці та збереження її назавжди, тобто закріплення певних уявлень в статусі здорового глузду.

Концепт натуралізації, таким чином, дозволяє проблематизувати твердження здорового глузду (або такі, що видаються за загальноновизнані та очевидні), виявляти структуру владних стосунків, яким ці уявлення відповідають. На останнє натякає згадування Голлом в пропонованій цитаті рабовласників. Яким та чиїм інтересам відповідає певне уявлення? – це питання в перспективі концепту натуралізації втрачає ознаки риторичного, отримує можливість науково обґрунтованої (а не тільки гіпотетичної) відповіді. Також заглиблення в явище натуралізації дозволяє виявляти її засоби, форми, стратегії тощо, тобто стає перспективним інструментом дослідження процесів символічного простору. Запропонований в статті концептуальний матеріал є актуальним для дослідження медій, реклами, різноманітних культурних продуктів в полях комерційного, споживчого, політичного, управлінського, дозвіллевого, художнього, активістського, наукового тощо використання символів. Об’єктом дослідження в цій перспективі стають різноманітні тексти, зокрема традиційних та електронних, інституціоналізованих та соціальних медій, літератури та мистецтва, соціальних та гуманітарних наук, реклами, графіті тощо.

Метою даної статті є представлення положень про натуралізацію, що містяться в роботі Джудіт Батлер “Гендерний клопіт”, та завдяки цьому розширення концепції натуралізації як культурного механізму влади.

Явище та поняття натуралізації в соціальних науках. Якщо задати пошук за запитом “натуралізація” в інтернет-браузері, отримаємо близько 114 тис. російською, 11.4 тис. українською та 11.8 млн. результатів англійською мовами, які певним чином стосуються отримання іноземцями громадянства. Потрапляння під юрисдикцію та протекція певної держави (набуття громадянства) іменується за допомогою означника “оприроднення”, який, в свою чергу, відсилає до ідеї природних зв’язків держави та її підданих. Власне об’єктивацією цього “природного” зв’язку виступають кров та територія, тобто наявність в людини кровних зв’язків з громадянами певної держави або народження та території, яка знаходиться під її юрисдикцією. Ці два критерії й зараз залишаються визначальними в законодавстві про громадянство різних країн [Буткевич, 2004]. Тут натуралізація стає аналогом ритуалу, за допомогою якого змінюється минуле, перевизначається реальне [Дуглас, 2000]. В значенні отримання громадянства натуралізація згадується в багатьох роботах з тематики інтеграції, міграції, належності, як наприклад [Faucher, 2010].

Поняття натуралізації як набуття громадянства, таким чином, існує одночасно в прямому та метафоричному значенні. Останнє стає доступним для аналізу в перспективі семіотичного розуміння натуралізації, яке пропонує Ролан Барт. Розкриваючи зміст натуралізації відповідно його розумінню міфа, визначаємо: міф натуралізує концепт, перетворює історію на природу. «Все відбувається так, ніби образ природним шляхом продукує концепт, ніби означник є підґрунтям означувального» [Барт, 1994].

Соціальні практики натуралізації представлені у способах творення та відтворення культурної традиції через підтримку відповідних символів, ритуалів та міфів. Саме в традиції «до мінімуму зводиться рефлексія соціального конструювання реальності» [Малес, 2012], вони є нерелексивними настановами культурного відтворення. Натуралізація культурних смислів, набуття ними надсуб'єктивного, гіпостазованого характеру є проявом їх реіфікації, поводження з ними як з предметами. Так, наприклад, визначення центру та периферії міста є результатом натуралізації як просторового закріплення культурних ознак соціальних поділів.

Натуралізації піддаються найважливіші соціальні поділи, як, наприклад, політико-географічні кордони, які досліджує Олександр Бікбов [Бикбов, 2002]. Гори, річки, ліси не містять в собі природної сутності кордонів, здатні бути перешкодами лише фізичних переміщень. Натомість буденною свідомістю політико-географічні кордони сприймаються як щось природне, натуральне. Природність приховує випадковий характер національних та адміністративних кордонів, пов'язаний з перебігом політичної боротьби в минулому, та стає центральною ілюзією панування.

Стратегія інтерпретації явищ та процесів природи за допомогою соціокультурних смислів, тобто перенесення суто людських значень на розповідь про тварин, рослини та будь-які прояви життя також є натуралізацією. Метафоричність та намагання авторів, наприклад, телевізійних фільмів про природний світ, бути зрозумілишими для широкої аудиторії є тільки поверховим поясненням такої стратегії інтерпретації. Як показала Емелі Мартін, навіть наукові тексти в природничих дисциплінах (йшло про біологічний опис яйцеклітин та сперматозоїдів) не є вільними від культурного досвіду [Martin, 1991].

Використання поняття натуралізації в сенсі оприроднення відбувається в найрізноманітніших тематиках соціальних наук. Так в дослідженнях глобалізації в перспективі міжнародних відносин натуралізація актуалізується як засіб реалізації гегемонії та здійснення влади [Mallavarapu, 2007]. У інтерсекційних дослідженнях нових нерівностей на перетині класу, гендеру, віку концепт натуралізації дозволяє виокремити дискримінаційні практики ейджизму [Riach, 2007]. Дослідження в постколоніальній перспективі виявляють натуралізацію як підґрунтя бінарних опозицій [Fisher, 2012]. У вивченні пострасової ідеології поняття натуралізації використовується для характеристики сучасних форм расизму [Bonilla-Silva, 2002; Burk, Hudson, 2012; Emboaba Da Costa, 2016].

Не ставлячи на меті дослідження саме феномену натуралізації, автори

в різних галузях акцентують певні аспекти його функціонування. Так, у дослідженні жінок у сучасному публічному просторі Турції було виявлено, що натуралізація сучасного способу життя відбувалася за рахунок іншування релігійного й етнічного [Sanli, 2011]. В перспективі викриття концепту влади, натуралізація розкривається як функція ідеології [Bosch, 2003]. Натуралізація відбувається через дискурс: зокрема дискурс вищості білої західної культури по відношенню до національної культури Ямайки натуралізує мімікрію місцевого менеджменту в бік західного [Hall, 2011]. В перспективі досліджень інституційних утворень явище натуралізації фіксується як аспект формування норми [Alvesson, 2016], наприклад, забесечуючи вплив мілітарної маскулінності на норми чоловічих тіл [Kronsell, 2015].

Поняття натуралізації також стає аспектом деяких визначальних теорій сучасної соціальної науки. Серед них вже згадувана на початку статті концепція культурної репрезентації Голла. Також знаходимо це поняття в роботах П'єра Бурдьо, а саме він констатує "натуралізацію знайомого світу" спираючись на Альфреда Шютца та Едмунда Гусерля щодо доксихної модальності [Dreher, 2016]. В інших роботах Бурдьо стверджує тенденцію будь-якого встановленого порядку натуралізувати власне свавілля [Eglitis, 2010]. Це повною мірою стосується держави, яка за допомогою натуралізації виправдовує й тримає владу, отримує згоду та здійснює гегемонію над підлеглими класами [Sarmiento, 2010].

Натуралізація як культурний механізм влади: де місце ідеям Дж. Батлер? Розуміння влади як прямої та дискурсивної (за Мішелем Фуко) [Foucault, 1980] дозволяє відстежувати її функціонування на всіх рівнях соціального, від інституціоналізованого до міжіндивідуального. Особливого значення в цей перспективі набуває завдання дослідження механізмів відтворення владних стосунків в суспільстві. Аналітично виокремлюючи з цього багатоаспектного явища культурні складові (тобто, відповідаючи на питання, як культура «працює» на відтворення влади та нерівності), було визначено культурні механізми влади [Сорока, 2013: с.130-137]. Вони є способом закріплення певних стосунків нерівності між групами в суспільстві шляхом вироблення (або актуалізації) культурних значень, їх ієрархізації, наділення їх соціальною силою, тобто встановлення зв'язку між культурними значеннями та соціальною структурою. Завдяки цьому відбувається примушення груп до певного місця в соціальній ієрархії відповідно до актуального розподілу сил в суспільстві, а саме – в інтересах домінуючих.

До явищ, які можна розглядати як культурні механізми влади, відносимо номінацію та класифікацію [Бурдьо, 1994], нормалізацію [Foucault, 1980], канонізацію [Юнін, 2004], сакралізацію [Бурлачук, 2005], легітимацію [Вебер, 1990; Бергер, 1995], натуралізацію [Барт, 1994]. Якщо поділити культурні механізми влади на групи відповідно тому, які саме елементи культури (символ, ритуал, міф) ними актуалізуються, можна побачити наступне. Номінація та класифікація є використанням символу, легітимація та сакралізація – ритуалу, натуралізація – міфу. Незважаючи на те, що символічні, ритуальні та міфологічні аспекти культури тісно переплетені між собою та в певних ситуаціях недоступні для відокремлення, зазначений поділ

видається корисним з методичної точки зору. Він дозволяє структурувати тематику та скерувати знання щодо центральних елементів культури на вивчення процесів культурного відтворення нерівності та влади в суспільстві.

Концентруючи увагу на трьох культурних механізмах влади – номінації, легітимації та натуралізації – відмічаємо, що вони є різними операціями з культурними значеннями. Через номінацію значення приписується об'єкту (предмету, явищу, групі чи категорії людей тощо). Легітимація, інтерпретована за допомогою ритуалів [Сорока, 2013], пов'язує значення з певними діями, практиками, поведінкою індивідів та груп. Натомість натуралізація є перетворенням самого значення, набуття ним характера природності, справжності, звичайності. Натуралізованість значення, його неproblemатичність, позасумнівність є необхідною умовою його закріплення в певному символі та ритуалі, а завдяки цьому функціонування в формі номінації чи легітимації. Тобто натуралізація в структурі культурних механізмів влади займає центральне положення, що актуалізує завдання прояснення його концептуальних засад.

За початкове визначення натуралізації я обрала її трактування Бартом [Барт, 1994: с. 74–98]. Розробляючи семіотичну концепцію міфу, він розкрив його загадку, а ключем до цього стали положення щодо структури знака, міфу як вторинної семіологічної системи і двоїстості означника міфологічного повідомлення. Його приклад про чорношкірого солдата з обкладинки журналу “Парі-Матч” [Барт, 1994: с. 80] став хрестоматійним для пояснення семіотичної концепції міфу, де і з'являється положення щодо натуралізації.

Чутливість до двоїстості міфологічного означника, який одночасно є і сенсом, і формою, властива творцям міфу: вони беруть концепт та підшукують йому форму. В цій перспективі, чорношкірий солдат – це приклад, символ французької імперії. Іншим прикладом статичного та аналітичного погляду на міф, чутливого до двоїстості його означника, є погляд міфологів, які руйнують міф. В цьому сприйнятті “африканський солдат, який солютує, перетворюється на алібі для концепта “французька імперія” [Барт, 1994: с. 94]. Сприйняття споживачів міфу позбавлення зазначеної чутливості: читач, як пише Р. Барт, переживає міф як історію одночасно правдиву та ірреальну. Протилежність поглядів творця міфу та міфолога є уявною: “Міф нічого не приховує й не афішує, він тільки деформує; міф не є ані неправдою, ані щирим зізнанням, він є викривленням” [Барт, 1994: с. 95]. Поняття натуралізації з'являється тут для пояснення сутності міфу: він натуралізує концепт, перетворює історію на природу. “Все відбувається так, ніби образ природним шляхом продукує концепт, ніби означник є підґрунтям означувального; міф виникає в той самий момент, коли Французька імперія починає сприйматися як природне явище” [Барт, 1994: с. 96].

Тобто, відповідно концепції Барта, натуралізація є функцією міфу. Тому для визначення певного явища як натуралізації необхідно звернутися до масиву повідомлень, де досліджуване значення фігурує, та проаналізувати їх за допомогою бартівської схеми. І оскільки носієм міфологічного повідомлення є не тільки власне мова, але й фотографія, живопис,

реклама, предмети, дії людей тощо, не має обмежень щодо вибору об'єкту дослідження, але він має бути семіотизованим, представленим як текст. І тоді виникає питання, чи можна визначити натуралізованість іншим шляхом, наприклад, безпосередньо звертаючись до людських дій? В цьому аспекті перформативна концепція гендеру Джудіт Батлер видається корисною, бо дає вихід на натуралізацію через повторювані дії, практики, тобто ритуал.

Батлер, одна з найвідоміших авторок сучасної філософії й критики, теоретикиня влади, гендеру, сексуальності, ідентичності. В своїй теорії перформативної суб'єктивності вона застосовує її до аналізу гендерних та феміністських політик суб'єктивації [Жеребкін, 2002]. Гендер, за Батлер, не є автентичним ядром або сутністю ідентичності, але здійснюваною в певний момент перформативною репрезентацією, ефектом якої є ретроактивне вироблення ілюзії такої істинної та незмінної сутності суб'єктивності. В зоні уваги авторки опиняються конвенційні повторювані матеріальні практики (ритуали), що відповідають певним нормам, та завдяки яким стає можливим існування суб'єкту. Вона показують, зокрема, як повторювані гендерні норми формують тілесний образ суб'єкту. Окрім того, що Батлер розглядає стать та гендер як приклад «натурального факту» та натуралізацію як аспект виробництва статі як такої, вона пропонує розуміння денатуралізації як форми опору нормативному насиллю.

Натуралізація за Батлер. Далі пропоную сукупність положень, які авторка в книзі «Gender Trouble» (українською перекладений під назвою «Гендерний клопіт») асоціює з поняттям натуралізації, на основі яких стає можливим відносно цілісне уявлення щодо концепції натуралізації за Дж. Батлер. Я використовувала видання 1999 року.

Вже на початку роботи натуралізація згадується як умова та засіб перформативності, зокрема в контексті тіла. “Перформативність – це не поодинокий акт, а повторення й ритуал, котрий спрацьовує за допомогою натуралізації у контексті тіла, яке почасти розуміють як культурно підкріплену часову тривалість”¹ [Butler, 1999: XV]. Таке бачення натуралізації, на відміну від згадуваного вище трактування натуралізації Бартом, пов'язує її з ритуалом та тілом, що підкреслює складність зв'язків та внутрішню єдність культурних механізмів влади.

Далі Батлер уточнює інструмент впливу на тілесність: “Те, що ми вважаємо за нашу “внутрішню” рису, ми очікуємо та створюємо через певні тілесні акти, врешті-решт, це заморожуючий вплив натуралізованих жестів” [Butler, 1999: XV]. Тобто жести, певні тілесні рухи з конвенційним нормативним значенням, є одночасно інструментом та об'єктом натуралізації.

Далі авторка звертає увагу на граматичні норми: “Гендер, як стверджувала Моніка Віттіг, натуралізований через граматичні норми” [Butler, 1999: XIX]. Тому, продовжує Батлер, зміни в об'єкті натуралізації на найбільш ґрунтовному рівні будуть відбуватися в тому числі й через заперечення

¹ Тут і далі цитати пропонуються в перекладі авторки статті.

традиційної гендерної граматики. Спротив, який зустрічає практика фемінітивів, маємо зрозуміти як неприйняття цього заперечення.

Важливим є визначення Батлер джерела прагнення до денатуралізації, тобто виявлення натуралізації та протистояння їй. Це бажання протистояти нормативній жорстокості, яку авторка бачить в уявній морфології статі. З іншого боку, це прагнення викоринити уявлення про природність певних норм (в даному тексті – гетеросексуальності), які поширюються як повсякденним, так і науковим дискурсом. Вона пише: «Це було зроблено через бажання жити, уможливити життя і переосмислювати можливе як таке» [Butler, 1999: XX].

Натуралізованими є не тільки жести. Батлер звертає увагу на натуралізоване знання, яке характеризується впевненістю щодо можливості розрізнити істинне та хибне, припустиме чи ні, відповідне чи ні певним культурно підтриманим нормам [Butler, 1999: XXII]. Ці положення, сформульовані щодо дрегу, питань одягу та анатомії, важливих для визначення статі, ми можемо також використовувати для пошуку натуралізованого знання щодо інших суспільно значущих поділів, наприклад, расових, національних, етнічних, вікових.

Тематика натуралізації пов'язана з питаннями змін дійсності. «Натуралізоване знання гендеру діє як випереджаюче переважне та жорстоке обмеження дійсності» [Butler, 1999: XXIII]. На прикладі натуралізованого знання гендеру Батлер показує, що через норми воно формує онтологію. Так створюються визначення людського, справжнього, їх опозицій та будь-чого слушного. Тому, критично розглядаючи те, що вважається за «справжнє», ми таким чином формуємо уявлення про дійсність, яка піддається змінам. Батлер підкреслює, що виокремлення натуралізованості знань, жестів, уявлень тощо не є революційним як таке, але кожна політична революція передбачає зсув в уявленнях про можливе.

Денатуралізація, руйнування натуралізованих основ уявлень, знань, дій є необхідною умовою для постановки під питання будь-якої епістемології та онтології, зрушення ієрархій та примусових норм. Як стратегію денатуралізації Батлер в цій книзі пропонує перевизначення певних (тілесних) категорій за допомогою пародії. Пародійні практики ґрунтуються на перформативній теорії гендерних актів, розхитують категорію тіла, статі, гендеру, сексуальності. Підрив (субверсія) сприяє розростанню певної категорії за межами бінарної схеми.

Зазначені вище ідеї розвиваються та поглиблюються в кожній з трьох частин книги. В розділі «Суб'єкт статі/гендеру/жадання» (саме на матеріалі цього розділу я хочу зосередитися в даній статті) йде розмова про політичну побудову суб'єкту. Вона виходить з легітимних та виключаючих цілей, які ефективно натуралізуються політичним аналізом та на його основі юридичними структурами. Поняття «суб'єкту до закону» стає таким «натуралізованим основоположним припущенням, яке надалі легітимує власну правову гегемонію закону» [Butler, 1999: p. 5]. Юридичні структури створюють, натуралізують та знерухомлюють категорії ідентичності. Їх критика розуміється Батлер як політичне завдання, оскільки «юридичні

структури мови та політики складають сучасну сферу влади” [Butler, 1999: р. 8]. Відповідно немає позиції поза цим полем, продовжує Батлер, а тільки критична генеалогія практик легітимації, які в ньому застосовуються.

Об’єктами її критики стають натуралізовані гендерні та статеві ідентичності. Розглядаючи їх через різні концепції жіночого суб’єкту, авторка виходить на гуманістичні ідеали метафізики сутності, яка “відповідальна за виробництво та натуралізацію категорії статі” [Butler, 1999: р. 27]. Тобто, ідеї метафізики сутності – гуманістичної концепції суб’єкту як незалежно існуючої особистості, здатної до мислення, морального усвідомлення та використання мови – зокрема, положення про атрибути субстанції, створює умови натуралізації. Прикладом самоочевидних (натуралізованих) концептів в цій перспективі стає природа, яка існує до будь-якої думки та суспільного ладу.

Процес натуралізації відбувається за допомогою дискурсивного конструювання фактів, у випадку категорій статі – медичного та юридичного дискурсів гетеросексуальності. Запроваджена Фуко генеалогічна критика натуралізованих категорій статі (випадок Еркуліна Барбена) стає специфічним наслідком сексуальних практик, які не відповідають цим дискурсам [Butler, 1999: р. 31]. Але це не означає, що генеалогічна критика обмежується дискурсивними феноменами: аналізувати треба також матеріальні ефекти дискурсів у свідомості та тілах людей, які їх привласнили (наприклад, жінок, які засвоїли “міф про жінок” як підпорядкованих та виключених). “Те, що ми маємо за причину чи джерело пригнічення, насправді тільки тавро, нав’язане нам гнобителем” – цитує авторка М. Віттіг [Butler, 1999: р. 34].

З іншого боку, дискурсивні практики, що впливають на свідомість та тіла, через натуралізовані онтології зміцнюють певні владні порядки (в дослідженні Батлер – гетеросексизм та фаллогоцентризм [Butler, 1999: р. 42]. Тобто процес натуралізації пов’язує свідомість та тіла, дискурси, культурне відтворення та соціальні порядки. (Слід зазначити, що вказування окремо на культурне відтворення та соціальний порядок, які, по аналогії з культурою та суспільством, не є окремими сутностями, а скоріше різними боками одного феномену, має на меті акцентувати в першому випадку поле значень, якими наділяються дії, об’єкти тощо, а в другому – поле соціальних стосунків влади). Й кожен та кожна, беручі участь у повторюваних культурних практиках, зміцнює тим самим відповідні порядки. Таке усвідомлення стає специфічним викликом для дослідників натуралізації, але, як підкреслює Батлер, не має бути приводом для припинення такого повторювання. Натомість вона пропонує наступне критичне питання: “Які підривні повторювання можуть поставити під сумнів регуляторну практику ідентичності як такої?” [Butler, 1999: р. 42].

“Визнавати, що гендер є побудований, не означає стверджувати його ілюзорність чи штучність, де ці поняття витлумачуються як складові бінарної опозиції, котра протиставляє їм “дійсне” та “правдиве” [Butler, 1999: р. 43]. Це можна стверджувати про ситуацію викриття натуралізованості будь-якого предмету. Метод, який пропонує Батлер – політична генеалогія (гендерної) онтології – має на меті виявити дискурсивне породження правдоподібності

певних уявлень та висунути твердження, що ці культурні конфігурації лише “займають місце “дійсного” і посилюють та поширюють своє панування саме за допомогою цієї вдалої самонатуралізації” [Butler, 1999: p. 43].

Іншими словами, в тексті Батлер знаходимо не тільки матеріал для визначення натуралізації в перспективі концепції перформативності, але й засади дослідження натуралізованих уявлень. До вказаного в попередньому абзаці слід додати, що виявленню підлягають також дії, які створюють видимість природної необхідності. Результат такого аналізу може виглядати, як, наприклад, запропоноване в тексті визначення: “Гендер – це повторювана стилізація тіла, набір повторюваних дій у надзвичайно жорстких регулятивних рамках, які з часом застигають, щоб породжувати видимість сутності, природного образу буття” [Butler, 1999: p. 43].

Застосування концепції натуралізації Дж. Батлер. Ці положення Батлер щодо явища натуралізації були використані мною в аналізі ідентичностей, які виникли або були актуалізованими протягом Євромайдану [Сорока, 2015]. Дослідження стосувалося динаміки використання натуралізованих номінацій груп чи колективних ідентичностей, які протистоять одна одній як вороги. Ці процеси були розглянуті на прикладі дискурсу Євромайдану на матеріалі аналізу блогосфери мережі Facebook 2013–14 рр. з використанням методу традиційного аналізу тексту [Сорока, 2015: с. 386–398]. В дослідженні дискурсу Євромайдану зокрема було визначено перелік поширених натуралізованих номінацій та режими їх продукування, а саме: свідчення очевидців та артикуляція значень (таким чином було проаналізовано номінації «колоради», «бандерівці», «ватники», «бюджетники»).

Було виокремлено також прояви стратегій денатуралізації [Сорока, 2015: с. 398–418], а саме: інтерактивна, що реалізовувалася через актуалізацію позицій іншої сторони, самокритику, викриття та засудження мови ворожнечі; стратегія викриття брехні в засобах масової комунікації; партисипаторна стратегія. Вони «стосуються застосування певних номінацій (концептів, символів) для соціальної інтеракції, у сприйнятті медіа-продуктів, безпосередньо в дії» [Сорока, 2015: с. 408]. Винайдені засоби денатуралізації, що полягають у безпосередній роботі з концептами символічного простору, розглянуті як режими денатуралізації – розтотожнення й рефлексія. Як показав аналіз, розтотожненню, тобто буквальному розділенню асоційованих символів та значень, були піддані зв'язок національного та державного, держави та національної культури, міста та його адміністрації. Рефлексія, яка розуміється в даному випадку як створення середовища для думки, працювала через актуалізацію процесуальності реальності, залучення абстрактних понять, зокрема наукових концептів, метафоризацію та саморефлексію.

Висновки. Натуралізація – надання соціокультурним явищам якостей природності, незмінності, очевидності – є значущим явищем суспільного життя. Натуралізація є засобом символічної боротьби, умовою існування соціальних порядків, інструментом управління людськими тілами. Оскільки натуралізація є приховуванням зв'язку певних значень з інтересами відповідних соціальних сил, іншими словами, їх сконструйованості,

дослідження натуралізації набувають особливої актуальності в умовах демократичного суспільного ладу, особливо в умовах соціальних потрясінь, революцій, війн.

В статті представлені положення щодо натуралізації в перспективі концепції культурних механізмів влади, яка призначена для соціологічного освоєння стосунків культури та влади, вивчення “роботи” культури по відтворенню влади в суспільстві та спирається на соціокультурний підхід та постструктуралістську методологію. Разом з натуралізацією в концепції розглядаються такі культурні механізми влади, як номінація та легітимація.

Семіотичне розуміння натуралізації за Бартом, який аргументує її як функцію міфу, доповнено в статті положеннями щодо бачення цього феномену в концепції перформативності Батлер. Зокрема зазначено, що натуралізація є необхідною умовою забезпечення ефективності перформативних актів (ритуалів); натуралізація відбувається у дискурсивних практиках; ознакою натуралізованого знання є його існування як підґрунтя виокремлення “справжнього”, виокремлення істинного від хибного; засобом натуралізації є граматичні норми мови; натуралізація стосується не тільки уявлень та значень, але й тілестності, існують натуралізовані жести; привласнення натуралізованих знань впливає на свідомість та тіла, натуралізація є аспектом управління тілами; натуралізовані отнології ґрунтують та зміцнюють певні владні порядки.

Список використаних джерел:

1. Барт Р. Миф как семиологическая система / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 74–98.
2. Батлер Дж. Гендерний клопіт: фемінізм та підрив тожсамості. – Київ, 2003. – 224 с.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – С. 151–209.
4. Бикбов А. Социальное пространство как физическое: иллюзии и уловки [Электронный ресурс] / А. Бикбов // Отечественные записки. – 2002. – № 6/7. – Режим доступа до ресурсу : http://magazines.russ.ru/oz/2002/6/2002_06_08.html
5. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдые // Начала / П. Бурдые ; пер. с фр. Н. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 181–208.
6. Бурлачук В. Власть, ритуал и «оранжевая революция» // Соціологічне знання та влада: суперечливі взаємовідносини соціологічних досліджень і політичної практики. – К.: ВД «Стилос» ; ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 63–75
7. Буткевич О. В. Натуралізація // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2004 – Т.2 – 812 с.
8. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 636–643.

9. Дуглас М. Чудеса и магия / М. Дуглас // Дуглас М. Чистота и опасность / под ред. С. Баньковской ; пер. с англ. Р. Громовой. – М. : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. – С. 94–114.
10. Жеребкин С. Забыть/помнить Фуко. Концепция психики власти Джудит Батлер / Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. – Пер. З. Баблюяна. – Харьков: ХЦГИ; СПб: Алетейя. – 2002. – С. 5–14.
11. Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. – М.: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
12. Малес Л. Соціокультурний аналіз: концептуалізація засад : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня док. соц. наук за спец. 22.00.01 – Теорія та історія соціології / Л. Малес. – К.: ЛОГОС, 2012. – 32 с.
13. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого / Ю. Сорока. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 245 – 251.
14. Сорока Ю.Г. Культурні механізми влади: поняття та види // Вісник одеського національного університету. Том 18. Випуск 3 (19). Соціологія і політичні науки. Збірник наукових праць. – Одеса. – 2013. – С.130-137.
15. Сорока Ю. Номінації колективних ідентичностей в блогосфері актуальних подій / Ю. Сорока // Мінливості культури: соціологічні проєкції / За ред. Н. Костенко. — К.: Інститут соціології НАН України, 2015 – С. 371–419.
16. Alvesson, M. (2016) Critical Organization Theory, in T. Peltonen (ed.) Organization Theory (Critical Management Studies, Volume) Emerald Group Publishing Limited, pp.153 - 182.
17. Butler, J. (1999). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York: Routledge.
18. Bonilla-Silva E. (2002) The Linguistics of Color Blind Racism: How to Talk Nasty about Blacks without Sounding “Racist”. Critical Sociology. – N 28. – P. 41.
19. Bosch R. (2003) Exposing the Concept of Power. Paper prepared for the 15th Annual Meeting of the Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE), Aix-en-Provence, France, June 26-28.
20. Burk M., Hudson B. (2012) Sociology by Any Other Name: Teaching the Sociological Perspective in Campus Diversity Programs. Teaching Sociology 40(1). – P. 21–33.
21. Eglitis D. (2010) Class, Culture, and Consumption: Representations of Stratification in Post-communist Latvia Daina Cultural Sociology. – N 5(3). – P. – 423–446.
22. Emboaba Da Costa A. (2016) Thinking ‘Post-Racial’ Ideology Transnationally: The Contemporary Politics of Race and Indigeneity in the Americas Alexandre // Critical Sociology Vol. 42(4-5) – P. 475–490.
23. Fisher L. (2012) The Art/Ethnography Binary: Post-Colonial Tensions within the Field of Australian Aboriginal Art . Cultural Sociology 6(2) 251–270.
24. Foucault, M. (1980) Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. Ed. Colin Gordon. Trans. Colin Gordon, Leo Marshall, John Melpham, and Kate Soper. Brighton: Harvester.
25. Faucher C. (2010) Capturing Otherness: Self-Identity and Feelings of Non-Belong- ing Among Educated Burmese in Thailand // The Copenhagen Journal of Asian Studies 28(2).– P. 54–81.

26. Hall M. (2011) Constructions of Leadership at the Intersection of Discourse, Power, and Culture: Jamaican Managers' Narratives of Leading in a Postcolonial Cultural Context. *Management Communication Quarterly*. – N 25(4). – P. 612–643.
27. Hall S., editor (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (Culture, Media and Identities series). – London : SAGE.
28. Kronsell A. (2016) Sexed Bodies and Military Masculinities: Gender Path Dependence in EU's Common Security and Defense Policy. *Men and Masculinities*, Vol. 19(3) P.–311–336.
29. Mallavarapu S. (2007) Globalization and the Cultural Grammar of 'Great Power' Aspiration. *INTERNATIONAL STUDIES* 44, 2 : P. 87–102.
30. Martin E. (1991) The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles // *Signs*. – Vol. 16. – N 3. – P. 485–501. Цитується за: Гендерована біологія / М. Маєрчик, О. Плахотнік // *Гендер для медій : підручник .../ за ред. М. Маєрчик (гол. ред.), О. Плахотнік, Г. Ярманової*. – К. : Критика, 2013. – С. 61–78.
31. Riach K. (2007) "Othering" older worker identity in recruitment *Human Relations*; N 60. – P. 1701
32. Sanli S. (2011) Public Sphere and Symbolic Power: 'Woman's Voice' as a Case of Cultural Citizenship. *Cultural Sociology* N 5(2). – P. 281–299.
33. Sarmiento C. (2009) Folk Culture and Political Power: Practices and Representations of Moliceiro Culture in Portugal. *Clara Cultural Sociology*. – Volume 3(3). – P. 347–376.

Отримано 10.08.2017

UDC – 316.728

Шевцова М.Ю. °

Institute for Euro-Atlantic Cooperation, Senior Non-Resident Adjunct Fellow
Associate at Ukraine Democracy Initiative, кандидат економічних наук, доцент,
PhD in Political science

CONDUCTING LGBT MOVEMENTS RESEARCH IN THE POST-SOVIET CONTEXT: BRIDGING THE GAP BETWEEN ACTIVISM AND ACADEMIA AND OTHER CHALLENGES

Мета даної статті – виявлення та аналіз проблем, пов'язаних із міждисциплінарними дослідженнями в міжнародній науковій діяльності, яку спрямовано на подолання розривів між гендерними студіями, квір та ЛГБТ тематикою, дослідженнями сексуальності та такими більш

консервативними та класичними науками, як політологія, міжнародні відносини, а також юриспруденція або ж правознавство. В той час, коли провідні світові університети начебто декларують підтримку та вітають міждисциплінарні проекти, реальність виявляється дещо іншою. Саме тому, коли науковиця починає проект, який поєднуватиме декілька областей знань, дуже важливим є повністю усвідомлювати, з якими проблемами їй, напевне, доведеться зіткнутися. На базі огляду тематичної літератури, інтерв'ю з експертами та експертами галузі, а також аналізу провідних наукових видань у відповідній сфері науки, в цій статті виділяється три головних групи проблем, характерних для таких міждисциплінарних досліджень. Перш за все, стаття критично підходить до аналізу дебатів між так званими «східним» та «західним» напрямками фемінізму. Також в статті пропонується кількісний контент аналіз провідних академічних журналів з політології та міжнародних відносин для дослідження питання сучасної маргіналізації та виключення квір-тематичності з конвенційних класичних політології та міжнародних відносин. Нарешті, в статті обговорюється складна взаємодія між науковим середовищем та активізмом громадянського суспільства та беруться до уваги такі важливі аспекти цієї взаємодії, як позиційність, дослідницька етика, так постійні рефлексії.

Ключові слова: квір-дослідження, міждисциплінарні дослідження, активізм, гендерні студії, квір міжнародні відносини, ЛГБТ

Целью данной статьи является выявление и анализ проблем, связанных с междисциплинарными исследованиями в международной научной деятельности, направленной на преодоление барьеров между гендерными исследованиями, квир и ЛГБТ тематикой, исследованиями сексуальности и такими более консервативными и классическими науками, как политология, международные отношения, а также юриспруденция или правоведение. Тогда как ведущие мировые университеты декларируют всяческую поддержку междисциплинарных проектов, реальность оказывается несколько другой. Поэтому при принятии решения о начале проекта на стыке нескольких областей знаний и науки, для исследовательницы особенно необходимо в полной мере осознавать, с какими препятствиями предстоит столкнуться в процессе реализации научной работы. Основываясь на обзоре тематической литературы, интервью с экспертами и экспертами и ведущими учеными в области социальных наук, а также на анализе специализированных научно-академических изданий, в данной статье выделены три группы факторов. Прежде всего, статья подвергает критическому анализу дискуссии между так называемыми «Восточным» и «Западным» феминизмами. Далее, в статье предлагается количественный контент-анализ ведущих научных изданий в области политологии и международных отношений для рассмотрения проблемы исключения и маргинализации проектов, связанных с квир-исследованиями из мейнстримной западной политологии и международных отношений.

Наконец, в статье обсуждаются сложные взаимоотношения между научной средой и гражданским обществом и активизмом, в процессе чего затрагиваются такие важные вопросы, как позиционирование, исследовательская этика, а также постоянная рефлексия.

Ключевые слова: квир исследования, междисциплинарные исследования, активизм, гендерные исследования, квир международные отношения, ЛГБТ

The aim of the present paper is to explore and analyze the challenges of interdisciplinary research in international academia aimed to bridge the gap between studies on gender, LGBT and sexuality issues with such hardcore social science areas as political science, international relations, and legal studies. While leading world universities claim to support and welcome mentioned kind of research, the reality presents itself somewhat different as a scholar dives into the project across several areas of knowledge, it is important for her to be aware of obstacles she may face along the way. Based on the review of the literature, interviews with the social science scholars, and analysis of leading journals in the field, this paper defines three main groups of problematic issues to be dealt with. First, it critically addresses the “Eastern” vs. “Western” feminisms debates. Secondly, it offers quantitative content analysis of the leading academic journals in political science and international relations to question the current situation with the exclusion or marginalization of the queer studies topics from the mainstream Western political science and IR academia. Finally, the article discusses complex interactions between the academia and civil society activism bringing up topics as positionality, research ethics, and constant self-reflection.

Kew words: queer studies, interdisciplinary research, queer IR, gender studies, activism, LGBT

Actuality. The last two decades have seen growing interest to the topic of LGBT rights and activism covering not only countries where LGBT movements have been present and visible for a while but also in less explored and analyzed in this regard post-soviet countries. Having emerged as rather a queer, gender and sexuality studies topic, the issue of political participation of LGBT community proved to have significant value and interest for other areas of social sciences. Recently more and more authors have been integrating the topic into the political science and international relations research [Ayoub, 2013, 2014, 2016; O'Dwyer, 2012]. However, it is crucial to point out that in spite of several bright examples of local authors [Martsenyuk, 2016] the international academic audience still remains influenced by rather Western or Eurocentric scholarship.

The **aim** of the present paper is to explore and analyze the challenges a scholar from a post-soviet country has to deal with while producing an interdisciplinary research in her home country with LGBT rights in focus. For the sake of turning this work into a condensed message, I divide them, tentatively though, into several groups. The first one, as it has been mentioned above, is closely related with the Westernization of queer studies and gender studies scholarship and can be defined as “affiliation” (rather than “nationality”) bias.

Traditionally bigger value – academically, firstly, but also while addressing wider audience – is attributed to the pieces of research produced by the people affiliated with the Western universities and published predominantly in English. The scholars who prefer deliberately or have to work in the post-soviet countries have, compared to their Western colleagues, much more limited outreach not only due to the language issue, but also because of lack of funding and low, so far, involvement into transnational networking.

Secondly, LGBT rights as a topic has been for quite some time discussed by the representatives of more “hard core social sciences” such as political scientists and IR scholars mentioned above. Still, despite of this, there remains a strong tendency to squeeze projects containing reference to gender, sexuality, or women’s or LGBT rights issue in the description into the “gender/queer studies” box. This, again, shortcuts the potential for the researchers who have chosen to bridge the gap between the disciplines and to integrate gender or queer studies into other, more established disciplines. To elaborate on this challenge, I draw on the works of Cynthia Weber, a feminist pioneer of queer IR studies. I complement her work with my own analysis of top international relations and political science journals. Based on my own research experience and data collected via interviews with my colleagues, I reflect on problematics of “queering” of modern political science (acknowledging, at the same time, successful cases).

Finally, in this paper I discuss some complex interactions between the academia and civil society activism and question the ways of one’s positionality as a researcher while studying such topic as LGBT movements. I raise both topics of one’s sexuality and gender identity as well as the limits of or potential for academic participation in civil society activism and policy-making. Acknowledging the need of self-reflection and constant process of peer-review, I address the problems a researcher may face due to own identity as well as due to the need to decide either to be a scholar or an engaged scholar. While I am far from suggesting solutions to all the problems this paper brings up, I am optimistic in stating that tackling those issues, discussing them and being self-reflective will, in the long term, bear fruits.

Performing a post-soviet gender studies scholar. It is well known that there is no Russian or Ukrainian word for “gender” as well as that it is quite difficult to come up with the decent translation to Russian or Ukrainian of “Gender studies” area of social sciences that would not sound peculiar to untrained ears. Most of the experienced scholars in the field coming from Eastern Europe were trained and draw their research on Western scholarship. Even though by the second decade of the twenty first century we have a list of authors writing extensively on the gender-studies/queer-themed topics, it is still rather early to talk about Ukrainian or Russian schools of thought. There is, however, constantly growing interest in Western academia in gender/queer-related issues in post-soviet context. Correspondingly, there is similarly growing body of literature covering these issues. Most of these works are either produced by Western authors or are substantially inspired and guided by them. This leads us to the assumption that gender and queer perspective on post-soviet area is viewed from rather Western or Euro-centric angle.

Allaine Cerwonka, in her article “Traveling Feminist Thought: Difference and Transculturation in Central and Eastern European Feminism” reflects on existing power relations within global academic political economy and on how these relations function in the field of women’s and gender studies [Cerwonka, 2008]. Her conclusion is somewhat disappointing as she points out limits of “women’s and gender studies’ dominant conceptual frameworks” and persisting uncritical structures in terms of national and regional differences leading to “missing much of the complexity and subtlety of how ideas and identities are constituted” [Cerwonka, 2008: p. 828]. Cerwonka’s main critique of Western views on “Central and Eastern European Feminism” was that the studies conducted by “outsiders” or “Westerners” cannot grasp the essence of the domestic contexts as those scholars look at post-soviet countries through the lenses of their own perception. Presumably, the body of the literature created by local scholars in Ukraine and other post-soviet countries would be less subjected to Westernization issue. However, here the issue of academic ranking and recognition comes into play.

While, on the one hand, there is declared and proven interest in the topics covering ‘less examined’ regions such as Central and Eastern Europe, there is no much real interest in the scholarship produced in those regions. Even if there are journals published in CEE countries offering articles not (only) in the official language of its country of origin but also in English, it is hardly unlikely that those journals reach Western audience. Therefore, the articles that are actually read are mostly articles either written by Western scholars for the Western journals from very particular perspective Cerwonka critically addressed or by the scholars coming from CEE countries but already successfully ‘integrated’ or on the way to being so into Western academia. There is a lot of positive in the fact that people from CEE countries can learn from the Western (European) standards and bring those to Ukraine, for example, however, since Central and Eastern European countries do, too, have their scholarly and academic traditions, it is important to ensure that there is not an imposition of views and Eurocentric perspective but a knowledge and experience exchange. This is more difficult to ensure considering existing hierarchy and system of ranking internationally where CEE countries are still mostly lagging behind. One of the major challenges for the local social sciences in these countries is to overcome existing bias and to promote national scholarship across the borders. I see some ways in which the efforts could be directed. First, there is, obviously, still need to work on increasing the quality, methodological novelty, and level of qualification of the scholars in the field using available resources to increase qualification of academic staff without losing the originality. Secondly, modern technology and internet in particular provide scholars with numerous opportunities for self- and knowledge promotion which are often neglected or overlooked. There is a need, therefore, to use new channels to increase the outreach of academic and semi-academic works of local authors, increase and develop cooperation between the universities and higher education and research institutions, and to introduce domestic perspective to the more mainstream areas of academia.

“Queering” the IR

For quite some time the topics of sexuality, LGBT rights, homophobia, queer migration and alike remained exclusively in gender/queer/sexuality studies box having made it somewhat later to wider scope of social sciences and sociology, in particular. While conducting interdisciplinary research seems to be encouraged in Western academia, the fields of international relations and political science tend to preserve rather conservative attitudes and express some alertness when it comes to incorporation of the topics mentioned into these areas. My own dissertation written in partial fulfillment of PhD degree in political science (more precisely, comparative politics) focused on LGBT rights related norm diffusion in non-EU member states. The most common question I would receive while presenting my research in front of a new committee would be “Why is this a political science topic?” While I find this question legitimate, in principle, hardly would someone working on political parties’ competition, which is more traditional issue for a PolSci department, get this kind of questions at least once. In order to check whether my personal experience coincides with the general trend, I went through the list of publications of the top-IR and political science journals for the last ten to fifteen years. The results of this research of mine are presented in two tables below.

Table 1. Salience of the topic of LGBT, sexuality, etc. in top-10 IR journals (2002-2017)

Journal Title	Amount of article where LGBT, gay, queer would be one of the keywords
International Organizations	2 (2013; 2014)
International Studies Quarterly	4 (2017; 2016; 2007; 2007)
International Security	2 (2010; 2002)
Foreign affairs	1 (2012, book review)
APSR (American Political Science Review)	7 (2002, 2004, 2009, 2x2013, 2x2014)
World Politics	0
European Journal of International Relations	3 (2x2-14; 2016)
Journal of Conflict Resolution	0
Millennium: Journal of International Studies	3 (all 2016)
Review of International Studies	5 (2007, 2x2010, 2016, 2017)

source: own research

Table 2. Salience of the topic of LGBT, sexuality, etc. in top-10 Political Science journals (2002-2017)

Journal Title	Amount of article where LGBT, gay, queer would be one of the keywords
Perspectives on Politics	10 (2x2006, 2008, 2010, 3x2011 (article and responses to it), 3x2016 (same book reviews))
European Union Politics	2 (both 2012)
Western European Politics	0
Journal of Common Market Studies	2 (2009, 2014)
Political Psychology	4 (2012, 2015, 2016, 2017)
Politics & Society	2 (2005, 2009)
Political Science Quarterly	7 (2x2008, 2009, 2010, 2011, 2x2013)
Post-Soviet Affairs	3 (all related to Russia and Putin, 2x2013, 2016)
International Affairs	1 (2016)
State Politics and Policy Quarterly	2 (2012, 2014)

source: own research

The numbers shown in these tables are rather self-explanatory and while there is a small increase in amount towards years 2014-2017, it cannot be defined as drastic. Going through the search and filtering process (for example, the search engine could offer me an article written by a person with surname Gay on a completely irrelevant topic), I also could see that many names are repeating and most of them I quoted in my dissertation. In other words, there are very few scholars who not only are interested in queering IR theories or political science but also are successful enough in their endeavor to be published in top-international journals. One may argue, of course, that LGBT-related topics are not that popular in these journals simply because they, indeed, do not have much in common for these fields. However, to compare with, the amount of the articles having “feminism” as a key word in only European Journal of International Relations is 61 which is twice more than all the articles on LGBT-related topics in 20 journals in last fifteen years. There is no reason, and Cynthia Weber (2014) proves it in a brilliant way in her article “Why is there no Queer International Theory?” and later in her book “Queer International Relations: Sovereignty, Sexuality and the Will to Knowledge?” (2016), not to introduce queer perspective or not to mainstream LGBT(IQ?) rights into the international relations and political science fields. Yet, it presents quite a few challenges.

On the one hand, Weber claims, there are all the reasons to argue that queer-themed work does not present current interest of IR and political science scholars. This claim she supports with mentioning of growing membership in the International Studies Association (ISA) LGBTQA Caucus and significant amount of applications and submissions to the first interdisciplinary conference to focus on Queer IR. It is worth noting, however, that the situation seems to be much better in Anglo-Saxon academia whereas German and, overall, continental political science and IR scholarship remains much more conservative in this regard, not to mention almost complete absence of the topic in Eastern European PolSci academic curriculum. Weber also refers to an “expanding body of queer-themed work authored by IR scholars that dates back some 20 years” mentioning authors like A. Agathangelou, D. Altman, M. Jauhola, K. Kollman, P. Owens, V. Peterson, N. Pratt, R. Rao, L. Sabsay, L. Shepherd and L. Sjoberg, R. Smith and herself as a proof of such scholarly interest. Yet, as she writes and as my own research presented in two tables above confirms, these are mostly the articles that did not make it to the top-journals in the field which does not necessarily mean they are not of high quality or academic novelty. Finally, she points out that queer-themed scholarship in IR usually is focused on “classic” IR topics, such as “war, security, sovereignty, intervention, hegemony, nationalism, empire, colonialism, and the general practice of foreign policy.” This should have sent a very clear message to those questioning why these articles or papers are not to be placed into a “gender studies” or “queer theory” boxes [Weber, 2014]. Yet apparently it does not.

The analysis done by Weber in her “Queer International Relations: Sovereignty, Sexuality and the Will to Knowledge” book convincingly shows how homosexuality and gay rights have during the last decades penetrated the discourse of international relations and public policies both in world politics and in corresponding scholarship. Weber presents them as core topics in such key issues in international relations as migration, terrorism, European integration, regional development, and democratization. At the same time, she claims, the stakes to include the so-called “figure of homosexual” or a queer figure into classic IR scholarship seem to be rather high as, until today mainstream and even constructivist IR scholarship failed to “read sovereignties and sexualities together” in spite of the fact that in real life they have been intertwined for quite some time [Weber, 2016]. The combined reading of two scholarships - IR and queer studies - would significantly enhance our understanding of private and intimate relations of power in the society as well as of power structures and balances (and their shift) in regional and international politics. Such a reading, however, as well as suggested in the previous section exchange between ‘Eastern’ and ‘Western’ gender studies paradigms or academic bodies of the literature requires going against the well established tradition and includes, obviously, more efforts and potential failures from the side of queer/gender studies scholars than of those in mainstream political science or IR. Such efforts, however, seem to be inevitable and the only precondition to create queer IR theory to counterbalance the dominant paradigm.

Positionality: should black do research on black?

Positionality, I would argue, plays key role in qualitative research in social sciences. Unlike in quantitative approach when the scholar is one on one with the data set and sophisticated computer software, the qualitative approach, be that (semi)structured interview, participant observation, or, especially, ethnography often means direct contact with a person or a group of people. In order to collect empirical material, one has to spend significant amount of time shaping the questionnaire and/or the criteria based on which the data will be analyzed, find people to be interviewed or groups/events to be observed, and to establish good rapport. This is where the issues of positionality and group identity bias arise.

The title for this section speaks to Jane Mansbridge article, "Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent "Yes" published in 1999 in "The Journal of Politics," by the way. Mansbridge's argument is, as it is clear from the title, in favor of so-called "descriptive representation." According to her, even if there are some costs to be paid in other values for the sake of granting the representatives of an oppressed group to represent in a governing body or institution the larger "disadvantaged polity", paying those costs "makes sense" [Mansbridge,1999: p.628]. While there are concerns regarding this position, such as encouraging to rule less qualified candidates, issue of essentialism, and risk of reduced accountability, Mansbridge successfully casts them away stressing the importance of experiential deliberation and access to enhanced communication.

The field of social science research often makes one face the need to answer the same question for her own research project. One case when it is even more so is for a researcher from a non-Western country working in Western academia. It is enough to browse through names of PhD and post-doctoral researchers in Western universities from post-soviet countries and see what kind of research they are conducting (this applies mostly to social sciences, of course). Not surprisingly, hardly you will see many Russians doing a research on German politics in German universities even though Germany would be a perfect place to conduct such a research. While you will definitely see many German students conducting research on foreign countries, there is a clear ethnic or national identity bias one can see with the naked eye: non-Western-Europeans are "expected" to conduct research on non-Western-Europeans to be of value added to Western academia (as I mentioned in the first section of this paper, they also are expected to publish in Western academic journals and present at the Western academic conferences to be recognized).

Similar bias concern applies when one is conducting research on LGBT movement and here, leaving aside ethnicity/national identity bias, I separate gender, sexuality, and political bias. First of all, historically until now political science as well as international relations remain very masculinized areas in Western academia. For example, according to the American Political Science research conducted in 2010, 71.4 percent of all faculty members in the field were male [McMurtrie, 2013]. While this situation in the US might have improved, according to the report made on Equal is not enough conference in 2015 in Brussels, in German academia by 2015 80% of full professorships in political sciences went to male staff (Equal is not enough conference, III, Antwerp,

February 2015). The same applies to the narrower field of LGBT rights in political science. To illustrate this statement, at the interdisciplinary conference last year (2016) at the University of Amsterdam, “Proud in Europe? LGBT Emancipation in Comparative Perspective,” out of approximately 30 panel organizers there were only 5 women. The same proportion, more or less, was for presenters. Moreover, there was not a single panel where the focus would have been on lesbian women in particular apart from a panel on LGBT parenting.¹ To rephrase is, to be a woman in political science in Western academia is challenging enough if one wants to make a career. To be a woman working on a “not-so-serious” topic as LGBT rights seems still to be challenging. I would like to quote here Cynthia Weber who, answering my question about how she made it to the top of the list of IR scholars with her kind of topic said:

“I got my first job because I knew statistics very well...so I had to teach this hardcore statistics course...To succeed with the topic like this you have to prove, first, that you are really good at what others are doing [mainstream IR – M.S], publish in top-journals...then, they will allow you to write what you want.”²

The sexuality issue is another one to be covered in the list of biases one faces while conducting a study on queer-themed issues using qualitative approach and, particularly, interviews and participant observation. LGBT rights and sexuality remain a delicate topic until now even in the countries as advanced legally and politically in this regards as the UK or Germany. Even more so happens when it comes to an issue so sensitive as refugees and asylum seekers on the ground of one’s sexual orientation and gender identity or homophobic violence. Establishing rapport or even getting access to the informants in the case of such issues is often easier for a researcher belonging to the oppressed group or at least having as intermediary someone belonging to the group and having its trust. Otherwise, the risk is to get access only to the limited amount of the information or no information at all. To give an example, one of my interviewees in Berlin, a trans activist working with LGBT asylum seekers from post-soviet countries commented on an attempt of a German heterosexual (presumably) researcher to collect some data via participant observation at a group talks for lesbian asylum seekers in Berlin:

“they [researchers – M.S.] come here, ask their questions, steal our topics, and then publish [articles on LGBT people – M.S.] while we are working here, they care about their career only.”³

Again, based on my personal experience of a heterosexual white female person I have to say that I did not experience any animosity or negative attitudes

---

¹ More information on the conference can be found here - <http://aissr.uva.nl/content/websites-research-projects/europride/europride.html>. I would like to stress that this example is mentioned by me not in order to accuse the organizers in being sexist or applying discriminatory politics towards female scholars. As a female scholar, I did not feel any negative treatment or attitude from their side. Yet the composition of the conference audience looks to me very telling as for the wider context of Western PolSci and IR field.

² Cynthia Weber at Queer International Relations - Book Launch and Lecture, Berlin, WZB, July 1, 2016

³ S., in personal communication, Berlin, October 2016.

from my LGBT interviewees and/or colleagues. I was asked, though, couple of times direct question about my sexuality in relation to my research and had to be rather careful in certain sensitive situation. It is not to claim that research projects related to LGBT community are easier to conduct for people coming out of this community. On the contrary, it can be that a researcher not belonging to the community and able to see the situation without personal touch will be able to bring certain value added to existing analysis. Yet it should be discarded that being an “outsider” limits to one access to certain amount of information. As I conducted my research on LGBT(IQ) movement in Turkey in 2013-2015, I met representatives of more than 10 major organizations presenting the movement and had more than 40 hours of interviews recorded. I was convinced that I had rather a comprehensive picture of what was going on inside the movement. The more my surprise was when at the presentation of my research at the Middle East Technical University, Ankara, I was told by one of the attendees about existing and ongoing conflict between several organizations that was, in fact, very important to my overarching research argument. None of the representatives of Turkish LGBT movement ever mentioned this conflict to me and kept saying that there were very friendly relations and collaboration between all the organizations.¹ This does not mean, of course, that if I were a lesbian, I would have been told about this conflict as I was still a foreigner and did not belong to the movement, which in Turkey as well as in many other countries, also included leftists, feminists, Kurds (specific for Turkish context). Which leads me to the third point I would like to make in this section, namely, political activism in academia.

In Turkey, where I lived and worked for some time, the universities have always been the centers of political activism, free thinking, and resistance to undemocratic governance. In Germany, being an engaged political scientist can server one a dirty trick as academic career in political science there requires a full dedication, especially on the early stages, rather than participation in campaigns and political events. Moreover, is academia not in search for objectivity and objective truth while activism is often one-sided and emotionally colored? Can one, being part of a movement, produce an objective research paper on the topic without trying to bring the audience on her side? My answer to this is “yes,” but with certain limitations. These limitations the self-reflectivity of a social scientist may have present one of the greatest challenges of conducting a research in the field. Yet while existing schemes of peer-review in the area are aimed at decreasing the risk of bias, the composition of peer reviewers’ pool has its own problems already addressed above. This is, therefore, another challenge in social science and humanities that remains to be solved.

Conclusion. In the present paper, I addressed the problems scholars from post-soviet countries conducting queer-themed research may face. In particular, I focused on the challenges of interdisciplinary research when one is trying to topics commonly considered belonging to gender/sexuality/queer studies into more “conservative” fields of International Relations and Political Science. In doing so, I discussed the issue of Western dominance in the field and persistent need to

---

¹ Later, when I asked the question in indirect way in follow-up interviews showing my “awareness”, my interviewees were much more open about the issue.

comply with Western academia standards in order to be able to promote research internationally. This Western lenses or somewhat Orientalist approach to studies in the post-soviet countries remain problematic as they miss complexities and nuances of domestic context, lead to depreciation of Central and Eastern European scholarship and to standardization of the knowledge instead of seeking for objectivity and variety.

Based on the works of Cynthia Weber on queer international relations theory, I discussed the challenge that bridging gender studies and political science and IR scholarship presents. Weber's work efficiently proves that there is both need and growing interest in queer-themes works on the subject and that these works do not focus on narrower issues of LGBT rights or feminism only but focus on such classic topics on IR as, for example, war, security, violence, power, etc. At the same time, however, dominant IR paradigm is still not perceptive of the topic as the overview of the top-IR and political science journals has demonstrated. The field also remains highly male-dominated. The recent years show, though, that persistent efforts bring fruits and there are visible changes and shifts allowing for such articles as "Same-sex unions: The globalization of an idea" by K. Kollman or "Why is there no Queer International Theory?" to appear in journals like "International Studies Quarterly" or "European Journal of International Relations."

In the last section of the paper, I discuss the topic of positionality in social sciences research. For the purposes of this work, I suggest separating so-called gender, sexuality, and political activism bias (I leave aside nationality bias as it has been discussed in the first section). I address the issue of "side-effects" different positions of a social science researcher dealing with sensitive issues of sexuality or homophobic violence, among other, can discover and suggest ways of approaching those and dealing with them.

The present paper, therefore, is not offering the unique answers to the problems mentioned and questions asked. It is not pessimistic, either, in suggesting to just accept those and live with it. Instead, I hope this article to become an invitation for a wider interdisciplinary discussion where representatives of different fields of science and areas of activity will gain access to so much praised by Mansbridge deliberation and where the optimal solutions will be found.

References

1. Agathangelou, A.M. (2013). Neoliberal geopolitical order and value. *International Feminist Journal of Politics*, 16(4), 453–476.
2. Ayoub, P. M. (2013). Cooperative transnationalism in contemporary Europe: Europeanization and political opportunities for LGBT mobilization in the European Union, *European Political Science Review*, 5, 279-310.
3. Ayoub, P. M. (2014). Contested norms in new-adopter states: International determinants of LGBT rights legislation. *European Journal of International Relations*, 1 – 30. doi: 10.1177/1354066114543335
4. Ayoub, P. M. (2016) *When States Come Out: Europe's Sexual Minorities and the Politics of Visibility*, New York: Cambridge University Press, 2016
5. Ayoub, P.M. & Paternotte, D. (Eds.) (2014). *LGBT Activism and the Making of Europe. A Rainbow Europe?* Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

6. Cerwonka, A. (2008). Traveling Feminist Thought: Difference and Transculturation in Central and Eastern European Feminism, *Journal of Women in Culture and Society*, 33 (4), 809-831.
7. Kowalski, K. (2015, November 14). Betrayal and win of "LGBT clause. *Gay Alliance Ukraine*. Retrieved from http://upogau.org/eng/inform/ourview/ourview_3065.html
8. Kozłowska, H. (2014). Will the EU Sacrifice Gay Rights in Ukraine for Geopolitics? *Foreignpolicy.com*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2014/03/28/will-the-eu-sacrifice-gay-rights-in-ukraine-for-geopolitics/>
9. Mansbridge, J. (1999). Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent "Yes". *The Journal of Politics*, 61 (3), 628-657.
10. Martsenyuk, T. (2010). LGBT Dvizhenie v Ukraine: 10 let spustya" (LGBT Movement in Ukraine: 10 years after). *Gendernye issledovaniya*, 20-21. Retrieved from <http://www.gender.univer.kharkov.ua/gurnal/20-21/07.pdf> accessed on 10.07.2015
11. Martsenyuk, T. (2012). The state of LGBT community and homophobia in Ukraine. *Problems of Post-Communism*, 59 (2), 60.
12. Martsenyuk, T. (2014). Prava lyudini dlya LGBT spilnoti i Evromajdan 2013-2014 (Human rights for LGBT community and Euromaidan 2013-2014). *Journal of social critique Commons*. Retrieved from: <http://commons.com.ua/prava-lyudini-dlya-lgbt-spilnoti-i-yevromajdan-2013-2014/>
13. McMurtrie, B. (2013). Political Science Is Rife With Gender Bias, Scholars Find. *The Chronicle of Higher Education*. Retrieved from: <http://www.chronicle.com/article/Political-Science-Is-Rife-With/141319>
14. O'Dwyer, C. & Schwartz, K. (2010). Minority rights after EU enlargement: A comparison of anti-gay politic in Poland and Latvia. *Comparative European Politics*, 8 (2), 220–243.
15. Shevtsova, M. (2017). Queering Gezi and Maidan: instrumentalization and negotiation of sexuality in the protest movements in *Non-Western Social Movements and Participatory Democracy Protest in the Age of Transnationalism*, Arbatli, E., Rosenberg, D. (Eds.), Springer, pp. 85-100
16. Weber, C. (2014). Why there is no Queer International Theory? *European Journal of International relations*, 21 (1), 27-51.
17. Weber, C. (2016). *Queer International Relations. Sovereignty, Sexuality and the Will to Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.

Отримано 10.08.2017

УДК: 349.2

Лаган Я.Ю. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет, студентка ОКР «магістр»

СТАТЕВА НАЛЕЖНІСТЬ, ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА СЕКСУАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В статті проаналізовано актуальне антидискримінаційне законодавство України з метою визначення практичної дієвості його норм. Наголошено на відмінності таких підстав для дискримінації, як статева належність, гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація. Внесено пропозиції стосовно подальшого удосконалення законодавства з огляду на необхідність нормативного закріплення ефективних диференційованих антидискримінаційних механізмів.

Ключові слова: дискримінація, гендер, гендерна ідентичність, гендерна рівність, антидискримінаційне законодавство.

В статье проанализировано актуальное антидискриминационное законодательство Украины с целью определения практической действенности его норм. Акцентировано внимание на отличии таких оснований для дискриминации, как половая принадлежность, гендерная идентичность и сексуальная ориентация. Внесены предложения касательно дальнейшего совершенствования законодательства с учетом необходимости нормативного закрепления эффективных дифференцированных антидискриминационных механизмов.

Ключевые слова: дискриминация, гендер, гендерная идентичность, гендерное равенство, антидискриминационное законодательство.

In the article the current anti-discrimination legislation of Ukraine is analyzed in order to determine the practical effectiveness of its norm. The distinction between such grounds for discrimination as sex, gender identity and sexual orientation is emphasized. Proposals on further improvement of legislation were introduced taking into account the need of normative consolidation of effective differentiated anti-discrimination mechanisms.

Key words: discrimination, gender, gender identity, gender equality, anti-discrimination legislation.

Актуальність. Нормативне закріплення прав та основоположних свобод людини, що знаходить своє вираження в позитивному праві, є, безумовно, однією з гарантій дотримання і забезпечення таких прав і свобод на практиці. Разом з тим, ситуація, що наразі склалася в українському

правовому полі, свідчить про фрагментарне та неповне розуміння як законодавцем, так і широким загалом співвідношення таких категорій, як «статева належність», «гендерна ідентичність», «сексуальна орієнтація» що, в свою чергу, знаходить відображення у розробці та прийнятті недосконалого антидискримінаційного законодавства, а також має своїм наслідком популізм та штучне поширення стійких негативних конотацій з вищеозначеною термінологією. Така ситуація є викликом для теорії та практики сучасної юриспруденції на пострадянському просторі: наразі можна констатувати наявність так званого «сліпого поля» в нормативному регулюванні в даній сфері, що є серйозною перешкодою у стратегічному досягненні такої мети, як утвердження в Україні якісно нового стандарту захисту прав людини. Без адекватного розуміння законодавцем категорій «статева належність», «гендерна ідентичність», «сексуальна орієнтація», а також за умови ігнорування правничою спільнотою даної проблематики у правозастосовній практиці неможливий подальший прогрес у боротьбі з дискримінацією у різноманітних її проявах. Таким чином, нагальна необхідність критичного погляду на вітчизняну антидискримінаційну законодавчу та правозастосовну практику та попереднє «точкове» дослідження питань гендерної ідентичності з точки зору юриспруденції обумовлює потребу у детальному теоретичному вивченні даної проблематики та формулюванні актуальних практичних рекомендацій. Отже, **метою** статті є аналіз практичної дієвості норм актуального антидискримінаційного законодавства та формулювання пропозицій з подальшого його удосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

З огляду на те, що окреслена проблематика знаходиться на перехресті предметів дослідження ряду гуманітарних наук, зокрема, соціології, психології, та юриспруденції, можна зробити висновок, що окремі аспекти даного питання уже досліджувалися фахівцями з різних галузей знань. Зокрема, для вітчизняної юридичної науки проблематика розуміння поняття гендеру та дискримінації за гендерною ознакою не є новою. Окремим аспектам прийняття антидискримінаційного законодавства присвячували свої праці такі вчені як Лазаренко А.М., Крочук М.І., Шалиганова А. С., Дашковська О. І. При цьому, аналіз публікацій на дану тематику засвідчує, що в науковому дискурсі лєвова частка уваги приділяється гендерній експертизі законодавства як інструментарію забезпечення рівності статей [Дашковська, 2014: с.8], а також гендерній рівності як інструменту забезпечення паритетних можливостей жінок та чоловіків в усіх сферах суспільного життя [Сичова, 2014: с. 1], в той час як гендерна ідентичність у її співвідношенні із статевою належністю залишається для юриспруденції категорією чужорідною і досліджується у контексті розробок у царині інших гуманітарних наук, зокрема, соціології та психології [Данильченко, 2013: с. 57]. Прикметно, що іншим чином розставлені акценти щодо дослідження даної проблематики представниками російської юридичної науки – як зауважує у своїй статті К. Кириченко, юристка, активістка та координаторка ЛГБТ-організації «Вихід», в фокусі російської наукової публіцистики знаходиться вибірково аналіз кримінально-правових аспектів (в контексті аналізу скасування кримінальної

відповідальності за гомосексуальність), а також окремі питання сімейного права та транссексуальності, при цьому окремі праці свідчать про нерозуміння самими авторами досліджуваної проблематики, маніпулювання фактами, а також про стійкі особисті негативні конотації, що пов'язують самі автори з тематикою досліджень. [Кириченко, 2010: с. 59] Проведений власний аналіз останньої російської наукової публіцистики лише підтверджує дану тезу, зокрема, значна увага приділяється проблематиці реалізації батьківських прав трансгендерними людьми в контексті дії чинних норм російського сімейного права [Ашуха, 2016: с. 139], питанням реформування гендерної політики [Поленина, 2016: с. 62], гендерної справедливості при здійсненні правосуддя [Зеленський, 2016: с. 9], проте де-факто не висвітленою залишається проблематика забезпечення ефективної протидії дискримінації за рядом характеристик саме у правовому полі. Таким чином, приходимо до висновку, що комплексний аналіз законодавчих механізмів запобігання дискримінації за ознакою як статевої належності, так і гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації, а також перспектив їх розвитку з урахуванням міжнародного досвіду залишається своєрідною terra incognita для теорії вітчизняної юриспруденції. При цьому, не ігнорувати той факт, що усунення вакууму щодо регулювання даних питань у правовому полі є як нагальною потребою практики як діяльності правозахисних організацій та активістів, так і необхідним базисом для подальшого розвитку України як дійсно демократичної, соціальної та правової держави, як це задекларовано в Конституції.

В контексті дослідження даної проблеми вважаємо за необхідне звернутися до нормативно-правових актів, наукової літератури як юридичного, так і соціологічного спрямування, результатів соціологічних досліджень, а також практики судів загальної юрисдикції та Європейського суду з прав людини. На підставі аналізу вищезазначених матеріалів планується формулювання рекомендацій та пропозицій стосовно удосконалення антидискримінаційного законодавства з метою формування сприятливого законодавчого базису для захисту прав людини та розробки дієвих фактично, а не виключно формально, механізмів усунення вакууму у правовому забезпеченні функціонування дієвих антидискримінаційних механізмів.

Як зазначалося вище, проблематика дискримінації за статевою належністю залишається найбільш дослідженою у теорії та практиці сучасної юриспруденції. Така ситуація є закономірною з огляду на те, що принцип забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя закладено в ряд міжнародних (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція ООН про недопущення всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція Міжнародної організації праці №156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками), так і національних нормативно-правових актів (Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації

в Україні», Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та ін.) В статті 1 Конвенції ООН про недопущення всіх форм дискримінації щодо жінок наводиться легальне визначення дискримінації за ознакою статі. Так, у розумінні Конвенції, дискримінація щодо жінок – будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

Національне законодавство України, даючи визначення дискримінації як явищу та закріплюючи правові механізми її запобігання, визначає саме стать серед інших ознак, за якими не допускається обмеження особи у її правах. Зокрема, Конституція України в ст. 24 проголошує недопущення дискримінації за ознакою статі шляхом забезпечення рівних можливостей чоловіків та жінок у громадсько-політичній і культурній діяльності, в освітній сфері, професійних можливостях. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», закріплюючи в п. 2 ст. 1 визначення дискримінації як ситуації, за якої особа та/або група осіб за певними ознаками (в тому числі за ознакою статі) зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Закон України «Про зайнятість населення», закріплює в статті 11 державну гарантію на захист від будь-яких проявів дискримінації у сфері зайнятості населення за ознакою в тому числі статі, а також заборону пропонувати в оголошеннях (рекламі) про вакансії роботи лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, а також висувати вимоги, що надають перевагу одній із статей (Законом України «Про рекламу» в ст. 241 передбачена відповідальність за порушення відповідних вимог до реклами послуг із працевлаштування, зокрема, сплата до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття штрафу у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення).

Проте навіть враховуючи позитивну законодавчу динаміку, дискримінація за статевою ознакою все ще залишається реальністю в українському суспільстві. Як слушно зазначає А. М. Лазаренко, на ринок реклами у сфері працевлаштування суттєво дані законодавчі новели не вплинули, хоча кількість оголошень дискримінаційного характеру і зменшилася. [Лазаренко, 2014: с. 74] Крім того, за матеріалами дослідження ВГО «Ліга соціальних працівників» (2013 р.) виявлено, що майже третині опитаних жінок відмовляли в працевлаштуванні з причин, пов'язаних із статевою належністю, а саме: народження дитини, вагітність, наявність малої дитини, а 50% були вимушені звільнитися з огляду на ці ж причини. [Захаров, 2014: с.352]. Важливо наголосити, що вихідною ознакою, за якою відбувалася

дискримінація в даному випадку, була саме біологічна здатність осіб жіночої статі народжувати дітей, а не традиційно жіноча соціальна роль матері.

Необхідно зазначити, що у всіх аналізованих нормативно-правових актах йдеться про недопущення дискримінації саме за ознакою статі як детермінанти певних біологічних відмінностей. Як зазначає М.І. Крочук, статі – це термін, що визначає ті анатомо-біологічні особливості (в основному – у репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки та жінки. [Крочук, 2010: с. 248] Так, неможливо ігнорувати той факт, що ряд біологічних відмінностей між особами різних статей (зокрема, пов'язаних з дітонародженням), обумовлює потребу у розробці механізму забезпечення рівних можливостей таких осіб, в тому числі через заходи позитивної дискримінації, тобто надання переваг певній групі осіб (в тому числі раніше дискримінованою) з метою усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях та забезпечення рівного правового статусу. Такими заходами, до прикладу, є закріплені законодавчо спеціальні умови охорони здоров'я жінок, можливості для поєднання праці з материнством та інші преференції в трудовій сфері.

Таким чином, дискримінацію за ознакою статевої належності можна визначити як обмеження особи (групи осіб) у реалізації її прав з огляду на біологічні ознаки, притаманні тій чи іншій статі.

Прикметно також те, що в українському правовому полі існує дещо розмите розуміння співвідношення близько пов'язаних між собою, та все ж відмінних між собою категорій «дискримінація за ознакою статі» та «гендерна дискримінація». Так, за результатами «Дослідження гендерної дискримінації у професійному середовищі адвокатів та суддів», проведеного у рамках проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» (проект, запроваджений Координатором проектів ОБСЄ в Україні у співпраці з Верховним Судом України, Вищим адміністративним судом України та Національною школою суддів України за фінансової підтримки Уряду Канади), лише 14% опитаних адвокатів і 19% опитаних суддів пов'язують поняття «гендер» із соціальною статтю. [Фулей, 2016: с. 23]. Дослідження також показало, що переважна більшість опитаних респондентів (82% і 84% відповідно) асоціюють гендер із рівністю чоловіків і жінок, що некоректним. Така ситуація знаходить своє закономірне відображення і в позитивному праві. Так, Закон України «Про забезпечення гендерної рівності» в ст. 1 визначає гендерну рівність як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Таким чином, вважаємо за необхідне зазначити, що як у правовому полі, так і у суспільній свідомості розуміння гендерної ідентичності на зводиться до бінарної системи «чоловік-жінка», що є актуальним не лише для України, а й для пострадянського простору в цілому. [Кириченко, 2010: с. 53] Більш того, проведене Агентством Європейського Союзу з фундаментальних прав людини у 2009 р. дослідження свідчить, що в 13 країнах-членах Європейського союзу дискримінація на підставі гендерної ідентичності розглядається як форма дискримінації за ознакою статевої належності. [Homophobia and Discrimination

on the grounds of sexual orientation in the EU Member States, 2009: p. 21] Це свідчить про те, що і на міжнародному рівні актуальною є проблема невизначеності дієвого юридичного механізму правового захисту трансгендерних осіб.

В той же час, ігнорування проявів гендерної дискримінації призводить до фактичного «винесення за дужки» у правовому полі квір-спільноти і підміну понять в суспільному дискурсі обмеження осіб в правах за ознакою статевої належності та гендерної ідентичності, що є недопустимим у контексті прагнення до гарантування прав людини на належному рівні. Таким чином, для того, щоб проаналізувати механізми протидії дискримінації осіб за ознакою гендерної ідентичності, звернемося безпосередньо до аналізу категорії «гендерна ідентичність» з точки зору права.

Як зазначають автори дослідження «Ситуація трансгендерів», проведеного громадською організацією «Інсайт», гендерна ідентичність – це глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, що може як збігатися, так і не збігатися зі статтю за народженням, включаючи індивідуальне відчуття свого тіла та інші прояви гендеру (тобто «гендерне самовираження»), такі, як одяг, мова й манера поведінки [Ситуація трансгендерів в Україні, 2010: с. 3]. А. С. Шаліганова пропонує визначення гендерної ідентичності як особливого немайнового блага фізичної особи, а саме поєднання біологічних та соціально-психологічних особливостей фізичної особи. [Шаліганова, 2011: с. 275]. Разом з тим, незважаючи на законодавче закріплення певних механізмів реалізації права на гендерну ідентичність, особа, чия гендерна ідентичність не співпадає із її біологічною статтю, стикається з рядом перешкод та дискримінаційних обмежень, пов'язаних з реалізацією як особистих немайнових прав, так і прав соціально-економічних.

Так, на сьогодні відповідно до законодавства України (а саме ч. 1 ст. 295 ЦК України) особа, що ідентифікує себе як представника іншої біологічної статі, може змінити своє ім'я та прізвище з 16-річного віку. При цьому, зміна по-батькові особи на власний розсуд неможлива: підставами для такої зміни у відповідності до ч.3 ст. 295 ЦК є зміна батьком особи, яка досягла 14 років, власного імені або виключення відомостей про батька особи з актового запису про її народження.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 51 Основ законодавства про охорону здоров'я України на прохання особи, що бажає змінити стать шляхом хірургічної операції, передбачена можливість (відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються Міністерством охорони здоров'я України) провести зміну (корекції) статевої належності. Ще донедавна (до 30 грудня 2016 року) Наказ МОЗ №60 встановлював ряд відверто дискримінаційних медико-біологічних та соціально-психологічних протипоказань для зміни (корекції) статевої належності, зокрема, наявність дітей віком до 18 років, перебування пацієнта у шлюбі, недостатність соціальної адаптації та інші. Завдяки зусиллям активістів, зокрема, громадської організації «Інсайт», з набуттям чинності Наказу № 1041 від 5 жовтня «Про встановлення медико-біологічних та

соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення Наказ № 60 було скасовано, а медична процедура наразі встановлюється Уніфікованим клінічним протоколом первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 15.09.2016 № 72. Позитивні зміни полягають у скасуванні необхідності психіатричного обстеження для особи, що виявила бажання змінити стать шляхом хірургічної операції, скасуванні необхідності отримання висновку централізованої комісії, до повноважень якої належало прийняття рішень щодо можливості зміни статі певною особою, а також згаданих дискримінаційних протипоказань для зміни статі. Такі кроки є надважливими у боротьбі із проявами дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. Разом з тим, хоча національним законодавством передбачені механізми забезпечення права особи на гендерну ідентичність, певні аспекти втілення його у життя все ще залишаються неврегульованими, а практична їх реалізація все ще пов'язана з рядом перешкод дискримінаційного характеру. Так, наприклад, не лише в Україні, а й в зарубіжних країнах залишається актуальною проблема бінарної системи пенітенціарних установ з розподілом ув'язнених за ознакою статевої належності. Крім того, за матеріалами «Дослідження дотримання громадянських прав трансгендерних людей», проведеного ГО «Інсайт» в 2012 році, близько 67% опитаних респондентів(ок) (25 з 37) зазначили, що стикалися з проявами дискримінації в трудовій сфері, зокрема словесними образами та відмовами у прийнятті на роботу через трансгендерний статус (такий досвід мають 40% опитаних).

Гострою для українського суспільства є також проблема дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та спекуляції на перспективі легалізації одностатевих шлюбів з огляду на стійкість соціальних стереотипів та упереджень. Високий рівень гомофобії у суспільстві унеможлиблює конструктивне громадське обговорення даної проблеми, актуальної для одностатевих пар – в правовому полі їхні сімейні відносини фактично ніяк не врегульовані. Крім того, українське законодавство (зокрема, Сімейний кодекс України в с. 21) визначає шлюб як «сімейний союз жінки та чоловіка», а отже, укладення шлюбу між особами однієї статі є неможливим. Таке обмеження має ряд дискримінаційних правових наслідків, які виявляються, зокрема, в обмеженні осіб у праві на материнство/батьківство, на спільне майно подружжя, право відмовитися давати показання або пояснення проти членів сім'ї чи близьких родичів, можливості спадкування майна другого з подружжя. Міжнародний досвід свідчить, що альтернативою інституту шлюбу у випадку колізії із національним законодавством може бути інститут цивільного партнерства (запроваджений законодавцем в таких країнах як, наприклад, Данія, Німеччина, Нідерланди, Франція та ін.). [Winkler v. Mohrenfels, 2006: p. 528] Цей інститут в окремих випадках передбачає дещо відмінний від шлюбу (спрощений) порядок розірвання та всиновлення дітей (можливість всиновити дитину партнера, проте заборону всиновити дитину третьої особи)

[Збірник матеріалів щодо запровадження реєстрованого партнерства в Україні, 2016: с. 15].

Запровадження інституту цивільного партнерства є можливою концепцією забезпечення реалізації прав одностатевих пар в країнах, де шлюби між особами однієї статі заборонено законом. Показовим в даному випадку резонансне рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2015 у справі *Oliari and others v. Italy*. Три італійські одностатеві пари звернулися до ЄСПЛ з заявою щодо порушення гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод права на повагу до приватного та сімейного життя, позаяк їм було відмовлено у реєстрації шлюбу чи іншого виду цивільного партнерства. Так, відповідно до цивільного законодавства Італійської Республіки, укладення шлюбу можливе лише між особами різної статі. За рішенням ЄСПЛ, подібне правове регулювання статусу одностатевих пар є неефективним та не гарантує права людини на повагу до приватного і сімейного життя, а висновки національних судів стосовно можливості укладення цивільного партнерства є неправомірними. Як наслідок, в Республіці Італія після бурхливого громадського обговорення все ж таки був прийнятий відповідний закон, що уможливив цивільні партнерства між особами однієї статі, що ілюструє важливість подолання проявів юридичного моралізму як прояву втручання держави в приватне життя індивіда.

В Україні також триває законопроектна робота щодо легалізації інституту цивільного партнерства. Зокрема, розділ 105 Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого Розпорядженням КМУ від 23 листопада 2015 р. № 1393-р, передбачає розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства. Позитивним зрушенням в українському правовому полі також було включення до Кодексу законів про працю статті 2¹, відповідно до якої до ознак, за якими забороняється дискримінація у сфері праці, вперше були включені гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація, а також сімейні обов'язки як категорія, відмінна від сімейного стану.

Висновки. Можна констатувати наявність позитивних тенденцій у розвитку українського антидискримінаційного законодавства. Разом з тим, перспективним напрямком його удосконалення пропонується визначити розробку дійсно дієвих механізмів превенції дискримінації не лише за ознакою статевої належності, а й гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації. Зокрема, такі механізми повинні передбачати не лише закріплення принципу недопущення дискримінації на нормативному рівні, а й інструменти для подолання її проявів, відповідальність за порушення андискримінаційного законодавства. Дискримінація не повинна бути органічною частиною навколишньої дійсності – зміна ситуації на краще можлива лише при поступовій роботі не лише із нормативним матеріалом, а й в теорії гуманітарних наук, в тому числі і юриспруденції, з метою підвищення рівня суспільної обізнаності осіб про їхні права та засоби їх захисту.

Список використаних джерел:

1. Ашуха В. М., Невзгодина Е. Л. Правовые проблемы сохранения и реализации родительских прав и обязанностей после смены пола // Вестник ОмГУ. Серия. Право. 2016. №4 (49). С.139-144
2. Дашковська О. Р. Гендерно-правова експертиза законодавства як інструмент забезпечення рівноправності статей / О. Р. Дашковська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» – Випуск 10-1 – том 1 – 2014 – С. 8–10.
3. Закон України «Про зайнятість населення» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 24, ст.243.
4. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412.
5. Закон України «Про рекламу» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 39, ст. 181.
6. Збірник матеріалів щодо запровадження реєстрованого партнерства в Україні. Центр "Наш світ", Київ, 2016. - Режим доступу: http://gay.org.ua/publications/civil_partnership_propositions2016.pdf
7. Зеленский С.Н. Гендерная справедливость в уголовном правосудии: понятие, цель и средства обеспечения // Вестник ВолГУ. Серия 5: Юриспруденция. 2016. №2 (31). С.9-14
8. Кириченко К. Квир-юриспруденция в двух измерениях: институционализация «чужачества» и практики отторжения // Возможен ли «квир» по-русски? ЛГБТК исследования. Междисциплинарный сборник / Сост. и ред. В. Созаев. – Санкт-Петербург, 2010. – 256 с.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
10. Крочук М.І. Категорії «гендер», «стать» і «відмінність» в аспекті гендерної рівності / М. І. Крочук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. - №2 (1). – С. 249.
11. Лазаренко А. М. Проблеми правового регулювання заборони дискримінації в трудовому законодавстві України / А. Б. Лазаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2014. - Вип. 12(2). - С. 73-75.
12. Поленина С.В. Правовая политика Российской Федерации в сфере гендерных отношений // Труды Института государства и права РАН. 2016. №1 (53). - Режим доступу до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-politika-rossiyskoy-federatsii-v-sfere-gendernyh-otnosheniy>
13. Права людини в Україні — 2013. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є. Ю. Захарова. / Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Харків: Права людини, 2014. — 456 с.
14. Рішення ЄСПЛ у справі *Oliari and others v. Italy* від 21 липня 2015 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.articolo29.it/wp-content/uploads/2015/07/CASE-OF-OLIARI-AND-OTHERS-v.-ITALY.pdf>
15. Ситуація трансгендерів в Україні. Звіт за результатами дослідження, 2010 - Режим доступу до ресурсу: <http://insight-ukraine.org/wp->

content/uploads/2014/10/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

16. Сичова В. В. Гендерна рівність як чинник забезпечення сталого суспільного розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Сичова, Л. В. Гонюкова. // Державне будівництво. - 2014. - № 1. - Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_32

17. Феномен гендерної ідентичності в психології / Т. В. Данильченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. - 2013. - Вип. 114. - С. 57-63.

18. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І. Фулей. – К.: Ваіте, 2016. – 180 с.

19. Шалиганова А. С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність / А. С. Шалиганова // Право і Безпека. - 2011. - № 3. - С. 274-279.

20. Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States Part I – Legal Analysis 2009. Available at: <http://fra.europa.eu/en/publication/2010/homophobia-and-discrimination-grounds-sexual-orientation-eu-member-states-part-i>

21. Peter Winkler v. Mohrenfels. Die gleichgeschlechtliche Ehe im deutschen IPR und im europäischen Verfahrensrecht, Festschrift Tugrul Ansay, AN Alphen aan den Rijn 2006 (Kluwer Law International), S. 527-539.

Отримано 10.08.2017

UDC – 316.7

Russell S. °

University of Massachusetts Amherst, PhD student in Comparative Literature
(Massachusetts, USA)

INVISIBLE LIVES: LITERATURE AND THE (RE)NEGOTIATION OF QUEER SPACE IN POST-SOVIET UKRAINE AND RUSSIA

Розробляючи транснаціональний підхід до квір-досліджень, бінарність між пострадянським "Сходом" і так званим "Заходом" проблематизує виникаючий дискурс. Теоретизація квір на пострадянському просторі вимагає того, що соціолог Франческа Стелла називає "альтернативною епістемологією", котра висуває на перший план питання про видимість: як зрозуміти квір там, де історично й ідеологічно підкреслювалася сексуальна невидимість? Розглядаючи це питання поряд з обговоренням Мішелем

Фуко дискурсивної практики сексуальності як продукту модерну та капіталізму, виникає інша проблема: як можна зрозуміти сексуальність у просторах, які історично уникали капіталістичної ідеології? Більш того, як сексуальні практики, включно зі структурами сім'ї та спільноти, ускладнюються в репресивних політичних системах? Відповідаючи на ці питання, у статті досліджується здатність літератури сприяти новому діалогу для розуміння квір у пострадянському контексті. Спираючись на поняття спорідненості та приналежності, література бере участь в розробці альтернативних епістемологій для розуміння квір на пострадянському просторі.

Ключові слова: література, пострадянський, квір, ЛГБТ, фемінізм, феміністська теорія, гендер, сексуальність, спорідненість, Людмила Улицкая, Оксана Забужко

При разработке транснационального подхода к квир-исследованиям бинарность между постсоветским "Востоком" и так называемым "Западом" проблематизирует формирующийся дискурс. Теоретизация квир на постсоветском пространстве требует того, что социолог Франческа Стелла называет "альтернативной эпистемологией", выдвигающей на первый план вопрос видимости: как понять квир там, где исторически и идеологически подчеркивалась сексуальная невидимость? Рассматривая этот вопрос наряду с обсуждением Мишелем Фуко дискурсивной практики сексуальности как продукта модерна и капитализма, возникает иная проблема: как можно понять сексуальность в пространствах, которые исторически избегали капиталистической идеологии? Более того, как сексуальные практики, включая структуры семьи и сообщества, усложняются в репрессивных политических системах? Отвечая на эти вопросы, в статье исследуется способность литературы способствовать новому диалогу для понимания квир в постсоветском контексте. Опираясь на понятие родства и принадлежности, литература участвует в разработке альтернативных эпистемологий для понимания квир на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: литература, постсоветское, квир, ЛГБТ, феминизм, феминистская теория, гендер, сексуальность, родство, Людмила Улицкая, Оксана Забужко

In developing a transnational approach to queer studies, the alleged binary between post-Soviet "East" and the so-called "West" has troubled and challenged this emerging discourse. Theorizing queerness within a post-Soviet framework requires what sociologist Francesca Stella refers to as "alternative epistemologies" that foreground the question of visibility: how can queerness be understood in places that have historically and ideologically emphasized sexual invisibility? Considering this question alongside Michel Foucault's discussion of a discursive practice of sexuality as a product of modernity and capitalism, a more evocative issue emerges: how can sexuality be understood in spaces that have historically eschewed capitalist ideology? Moreover, how are sexual practices,

including the structures of family and community, complicated in the wake of repressive political systems? As a response to these questions, this article explores literature's capacity to facilitate new dialogues for understanding queerness within a post-Soviet context. By building on the concepts of kinship and belonging, literature and participates in the development of alternative epistemologies for understanding queerness within post-Soviet spaces.

Keywords: *literature, post-Soviet, queer, LGBTQ, feminism, feminist theory, gender, sexuality, kinship, Ludmila Ulitskaya, Oksana Zabuzhko*

Actuality. In the effort to develop a transnational approach to queer studies, the binary between post-Soviet Eastern Europe and the so-called West has troubled, and even opposed, this emerging discourse. Theorizing queerness within a post-Soviet framework requires what sociologist Francesca Stella refers to as “alternative epistemologies” [Stella, 2015: p. 3] that foreground the question of visibility: how can queerness be understood in places that have historically and ideologically emphasized sexual invisibility? Considering this question alongside Foucault's discussion of a discursive practice of sexuality as a product of modernity and capitalism, a more evocative issue emerges: how can sexuality be understood in spaces that have historically eschewed capitalist ideology? Moreover, how are sexual practices, including the structures of family and community, complicated in the wake of repressive political ideologies and systems? The concepts of kinship and belonging facilitates new dialogues for queerness within a post-Soviet context, and in so doing, it provides alternative epistemologies for understanding queerness within post-Soviet spaces. Drawing from contemporary, post-Soviet literatures of Ukraine and Russia, and particularly the works of Lyudmila Ulitskaya and Oksana Zabuzhko, the **purpose** of this article considers literature's dialogical capacity to negotiate (and renegotiate) queer space within this political and ideological landscape. It is through the narrative development of queer and LGBT lives, as well as also their fictional integration within traditional familial structures, that both Zabuzhko and Ulitskaya's narratives further normalize and destigmatize queer sexuality for their post-Soviet audiences.

For Russia and Ukraine, the post-Soviet condition has historically created an unwelcome sociopolitical climate for queerness. This is due in part to the ideological provisions established during the Soviet Union that aimed to reinforce and stabilize a prescribed “Soviet” family, working for the development of the state. As such, reproduction played a significant role in the solidification and promotion of Soviet ideology. Secondarily, the pathologization of homosexuality is a byproduct of many Eastern European religious establishments. Despite the Soviet dismantling of religion, Orthodoxy remains an integral part of cultural and sexual practices, reinforcing conservative and normative sexual and reproductive behaviors. For those whose identities and behaviors are perceived as “anti-normative” or “perverse,” a life of sexual invisibility is not only expected but also necessary for survival both psychically and psychologically. Unlike its Western European counterpart, which has had a history of queer social outlets, homosexuality in Soviet Eastern Europe lacked its own cohesive sociopolitical community. During the early twentieth century when other European nations were

modernizing, Russia imagined itself on the periphery, effectively denouncing what historian Dan Heley refers to as a European “geography of perversion” in favor of developing a “national sexual mythology that celebrated their own natural purity and located Russia between the dangers of a neurasthenic Europe, and a depraved, ‘backward’ East” [Heley, 2003]. Despite the efforts of many post-Soviet nations to further the process of nation-building, queer persons have been and continue to be marginalized and denied civil rights, thus confining their personal and sexual lives are confined to secret, invisible spaces.

Lyudmila Ulitskaya is one of the first female Russian authors to write queer characters sympathetically, and her writing often focuses on problematizing familial relationships, upsetting the moral certitude that accompanies a conventional family structure. This disruption and reimagining of family speaks to what anthropologist Inna Leykin calls “*Rodologia*,” which translates roughly as “kinship” in English. *Rodologia* operates as a kind of amateur genealogy that uses the concept of kinship to understand political and social traumas specific to a Soviet past (Gulags, war, collectivization, etc.). This approach attempts to give meaning to a history of Soviet violence and to “organize one’s relation to a Soviet past and make sense of fundamental changes occurring in meanings of political order in post-Soviet Russia” [Leykin, 2015: p. 135]. It, in other words, connects the emergence of the individual alongside the development of a post-Soviet state. Notably, the pathologization of homosexuality is not unique to a Soviet or post-Soviet context; however, the ways in which homosexual and queer lives have emerged and been sustained is particular to the social structures of these spaces. As such, they require unique narratives that address or draw from the existing expectations and knowledge of their audiences. Ulitskaya’s troubling of the traditional family confronts hidden queerness within “acceptable” familial boundaries, using kinship to expose a history of pathologized queerness and homophobia within a Soviet history. In so doing, she challenges her readers’ assumptions and expectations for how these familial dramas will play out.

Ulitskaya’s 1992 short story “Angel” is often viewed as an important depiction of hidden queerness within a Soviet family. Importantly, although this text is a departure from shameful depictions of homosexuality, Ulitskaya’s complication of the family does not necessarily seek to liberate queer post-Soviet life. The narrative follows a professor, Nikolai Romanovich, who marries a woman to become closer to her son, Slava. Nikolai imagines that he is raising and schooling the boy “lovingly and chastely,” and later, when he is an adult, seduces him. After Nikolai’s death, Slava begins to come to terms with his own sexuality, as the narrator describes: “At the age of nineteen, he was well aware that he belonged to a rare and special breed of men condemned to furtiveness and secrecy because those soft protuberances enveloped in fabric disgusted him” [Ulitskaya, 2005: p. 187]. Ulitskaya’s depiction of Slava’s sexual awakening is absent of shame, yet he retains the knowledge that, as a homosexual, he must remain hidden. His self-knowledge is later consummated when he meets a new male lover: “They made strong, masculine love, of which Slava had had only an inkling before...It was what Slava had been wanting and what Nikolai Romanovich had been unable to give to him. It was a night of nuptials, of initiation, and of

ecstasy beyond the reach of music. A new life began for Slava” [Ulitskaya, 2005: p. 190]. This imagery of two men engaged in a passionate, fulfilling, and consensual sexual relationship without guilt or shame is still foreign to many Russian readers; however, Ulitskaya dramatizes this openly for her early post-Soviet audience. In this way, she reconstructs the conception of “family” to produce a new understanding of queerness within a space of oppression and invisibility.

Despite its departure from pathologizing homosexuality, “Angel” ends with Slava’s death, presumably by an ex-lover or anti-gay violence, as the narrator muses: “who other than a maniac could have wanted to kill Valita (Slava), a man who had nothing other than a desperate longing to be loved by a man?” [Ulitskaya, 2005: p. 192]. Elizabeth A. Skomp and Benjamin M. Sutcliffe’s assessment of this ending emphasizes the victimhood of homosexual men, as they conclude, “Ulitskaya’s character is a victim of intolerant Soviet society but also, more disturbingly, of his own homosexuality—no positive straight characters meet with such a grisly end” [Skomp and Sutcliffe, 2015: p. 149]. Their conclusion, however, dismisses Ulitskaya’s literary critique of a society in which LGBTQ people must remain invisible. Slava’s gruesome death is the obvious tragedy, yet the societal conditions that allowed for it to occur are the real source of shame. In this way, Ulitskaya challenges the conscience of her post-Soviet audience, and though this form of *rodologia*, she urges them to reexamine their own assumptions by evoking the question: how does the severity of the past shape the failures of the present? And moreover, how can the public’s awareness of such failures cultivate greater dignity, unity, and visibility?

This question of belonging continually resurfaces for queer communities. While Russia has more recently received attention for its treatment of LGBTQ people, less frequently are these issues discussed within other post-Soviet countries like Ukraine. As Tamara Martsenyuk comments in her 2012 study, Ukrainian legislation towards LGBTQ civil rights has reflected the majority’s inability to accept “lesbian, gay, bisexual, transgender people as citizens of Ukraine with human and civil rights, even though Ukraine—in transition to democracy, an open society, and equality—officially declares that all people have human rights” [Martsenyuk, 2012: p. 51]. As Ukraine has transitioned, some of the writing that has emerged challenges the spaces associated with “belonging” from the perspective of not only national identity, but also sexual identity and citizenship.

Oksana Zabuzhko has had an unprecedented role in shifting Ukraine’s literary and feminist landscape in the late 1990s by writing about women’s sexuality. In her 1998 short story, “Girls,” Zabuzhko describes an intimate, sexual relationship between two young girls, Darka and Effie. The narrative shifts between the spaces and experiences of adolescence and adulthood, and through this movement she demonstrates how their relationship remains within a private, hidden space, both in its physicality as well as within their own memories. Almost immediately, Zabuzhko works against normative assumptions about gender relationships. Her use of lush, sensual language elicits the text’s sexual urgency from its very first line, “Darka saw her in the trolley, the sweaty, June-soaked

trolley, brimming with people and their smells: sweet, almost corpse-like, female, heavy, equestrian, yet oddly palatable, and even stimulating, sexual, distinctly male” [Zabuzhko, 2005: p. 1]. By sexualizing a space as ordinary as public transportation, Zabuzhko uses the text to interrupt her Ukrainian audience’s sense of where sex and sexuality belongs. Brought into a broader cultural discourse, this troubling of sexual space poses the idea that built, human space is also sexual space, indistinguishable from the “private” spaces of sexuality that are often privileged, heteronormative sites of knowledge.

Through the temporal shifting in “Girls,” Zabuzhko provides the reader with two different spaces: Soviet and post-Soviet, positioning adult Darka as an object of a Soviet history. She begins with an erotic, “forbidden” space in which Darka and Effie develop an intense sexual and emotional relationship as young girls, only for Effie to later be removed from school for promiscuity, and specifically a relationship with an older male teacher. Their estrangement as adults reflects this trauma: despite Darka’s career success, she has endured two divorces and unhappy relationships with men, and Effie is heavily medicated and diagnosed with nymphomania. Darka narrates:

OK, let's sum up, and what have we got? Some reputation in her field, some financial independence, provided such a thing is at all possible under our circumstances, and two published books, one of them based on her thesis, and one textbook for the University, and two divorces, and honorary membership in three western academies which is worth exactly shit but will do for an obituary. [Zabuzhko, 2005]

Through their diverging lives, Zabuzhko exposes the perceived social ease that accompanies a sexually normative lifestyle; however, underneath there is an unexposed misery. When Darka sees Effie as a troubled adult, she wonders, “Literally. Nymphomania, Vovka Lasota confirms the diagnosis—and why nymphomania, Darka wants to object, why not the hysteria of an abandoned woman... isn’t it nice for [doctors], they have a diagnosis for everything, and, here, have some pills” [Zabuzhko, 2005: p. 16]. Zabuzhko effectively exposes a troubling facet of queer and sexual pathologization. Whereas Darka sees her as a product of social stigmatization and alienation, medically she is labeled “perverse.” There is a simultaneous sense of loss as well as, for Darka, an awareness of own survival, as she asks herself, “Why the hell, of the two of us, did I have to be the survivor?” [Zabuzhko, 2005: p. 18]. Her question exposes her sense that her life, her marriage, her performance as a heterosexual woman is a façade. While Effie is treated as “ill,” Darka suffers the fate of invisibility.

Zabuzhko’s narrative in “Girls” speaks to Laurie Essig’s discussion of Soviet and post-Soviet compulsory heterosexuality. In her study *Queer in Russia*, she explains how, “the Soviet system demanded that one be labeled as ‘married’ in order to obtain scarce resources like housing and jobs” [Essig, 1999: p. 97]. At its roots, the issue of queer, post-Soviet space connects back to a historical relationship with physical, built space, and one that relates to biopower. In this way, queerness is the ungrateful occupant of domestic space and is thus rejected. If one cannot reproduce biologically (as a non-normative sexuality implies), contributing to the propagation of the national idea, one does not deserve to

occupy space. This is what Zabuzhko refers to in her acclaimed *Fieldwork in Ukrainian Sex* as women's "sexual victimhood." Likewise, in her narrative in "Girls," Zabuzhko directs the reader's attention to this, as Darka reflects miserably at the end:

And this grief, live and burning, for all those things we did not become and never will become...And here this disgust with herself, this nausea, this toxicity of the self...all of life's undigested garbage spilling over the top, how does it fit us in, the decomposing corpse of her last marriage...all the pent up hatred for herself and the world. [Zabuzhko, 2005: p. 18].

Zabuzhko's narrative is one of not only queer invisibility, but also of trauma, speaking to the common, yet ignored social "duty" of a prescribed sexual life. Darka's failed marriage is akin to a corpse, embodying her own grief, while Effie remains institutionalized. Her narrative speaks not only to the hiddenness of queer, non-normative sexuality, but it also exposes the challenges of a life and a system that voids one of her true self. In an interview about her controversial depictions of sexuality, Zabuzhko commented "Sexual life belongs almost entirely to that 'invisible part' of our existence—I'd say it constitutes our 'third life,' along with the daily, conscious one, and with the one we conduct in our dreams" [Hryn, 2008].

Conclusions. By engaging the question of belonging and *rodologia*, and particularly within a space weighted by a history that has challenged queerness, there is an enduring complexity built into the negotiation of post-Soviet queer spaces and lives. As a response, literature offers a critical narrative space, and one that is rooted in the long (and often painful) process of building queer epistemologies. It draws from individual and collective memories to articulate and bring visibility and humanity to a pathologized history, and in so doing, it reconfigures individual and collective histories. Although many post-Soviet writers remain reluctant to openly include queer narratives, the contributions of Zabuzhko and Ulitskaya are part of a growing effort to bring visibility and acceptance to queer constructions of post-Soviet space, including the family structure, political visibility, and the acquisition of civil rights. This process is not complete on its own, as it works alongside the contributions of other artistic mediums, movements, fields, and research that further shape and influence the social and political consciousness. However, as a dialogical medium, literature constructs new paradigms for essential knowledge within emerging negotiations of queerness in post-Soviet culture. They have worked intrepidly within this space to excavate and liberate voices that have been and remain silenced.

References

1. Collier, Stephen J. *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*. Princeton: Princeton UP, 2011.
2. Essing, Laurie. *Gay in Russia: A Story of Sex, Self, and the Other*. Durham: Duke UP, 1999. Print.
3. Frejes, Nárcisz and Andrea P. Balogh. *Queer Visibility in Post-Socialist Cultures*. Briston: Intellect Ltd, 2014.
4. Hryn, Halyna. "A Conversation with Oksana Zabuzhko," *AGNI Online*, np. 2008.

5. Tamara Martsenyuk (2012) The State of the LGBT Community and Homophobia in Ukraine, *Problems of Post-Communism*, 59:2, 51-62. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1621/Martsenyuk_LGBT%20Community%20and%20Homophobia%20in%20Ukraine%202012.pdf?sequence=1
6. Leykin, Inna. "Rodologia: Genealogy as Therapy in Post-Soviet Russia." *Ethos*. 43.2 (2015): 135-164.
7. Skomp, Elizabeth A. and Benjamin M. Sutcliffe. *Lyudmila Ulitskaya and the Art of Tolerance*. Madison: U of Wisconsin P, 2015. Print.
8. Stella, Francesca. *Lesbian Lives in Soviet and Post-Soviet Russia: Post/Socialism and Gendered Sexualities*. New York: Palgrave, 2015.
9. Ulitskaya, Lyudmila. *Sonechka: A Novella and Stories*. "Angel." Trans. Arch Trait. New York: Schocken Books, 2005.
10. Zabuzhko, Oksana. "Girls." *Pen World Voices*. Spec. Issue of *Words Without Borders*. Trans. Askold Melnyczuk. (2005): np.

Отримано 10.08.2017

УДК 316. 723

Малес Л.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, докторка соціологічних наук, доцентка

Гніт Ю.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

ЧОМУ КУЛЬТУРНИЙ ШОК – ЦЕ НЕ ВИЗНАННЯ ЛГБТ, А ВИЗНАННЯ КУЛЬТУРНОЇ НАЛЕЖНОСТІ ГЕТЕРОСЕКСУАЛЬНОСТІ: ДОСВІД СТУДЕНТСЬКИХ ЕСЕ 2010-Х

В умовах полікультурності сучасного українського суспільства, що зумовлює плюралізм мислення та стилів життя, є запит на дослідження ставлення до ЛГБТ. З позиції критичного підходу і інтерпретативної методології здійснено аналіз студентських есе, в яких здійснена спроба аргументувати визнання ЛГБТ за допомогою поняття культурного шоку. Застосування ж методики подвійної герменевтики дозволяє зрозуміти генезу формування ставлення до інших. Думки студентів стосовно позитивного і негативного ставлення суспільством до ЛГБТ

розподілились майже рівномірно. Власне ставлення студентів до визнання спільноти переважно позитивне. Відсутні яскраво виражені біологізаторські мотиви, тобто ЛГБТ сприймається як спільнота або індивіди, що представлені власними ідентичностями і культурами. Усвідомлення соціокультурної суті гетеронормативності має чіткий зв'язок із позитивним ставленням до ЛГБТ.

Ключові слова: гетеронормативність, культурний шок, ставлення до ЛГБТ, ідентичність в полікультурному суспільстві, подвійна герменевтика.

В условиях поликультурности современного украинского общества, плюрализма мышления и разнообразия стилей жизни, есть запрос на исследование отношения к ЛГБТ. С позиции критического подхода и интерпретативной методологии осуществлен анализ студенческих эссе, в которых предпринята попытка проинтерпретировать признание ЛГБТ с помощью понятия культурного шока, заключавшегося в осознании социокультурной сути гетеронормативности. Применение методики двойной герменевтики позволяет зафиксировать отношение к Другим в проективном залоге. Мнение студентов о положительном и отрицательном отношении общества к ЛГБТ распределились почти поровну. Собственное отношение студентов к сообществу преимущественно положительное. Отсутствуют ярко выраженные биологизаторские мотивы, то есть ЛГБТ воспринимается как сообщество или индивиды, которые представлены собственными идентичностями и культурами.

Ключевые слова: гетеронормативность, культурный шок, отношение к ЛГБТ, идентичность в поликультурном обществе, двойная герменевтика.

In the conditions of modern multiculturalistic Ukrainian society, which causes to a pluralism of thinking and life styles, we have a request to study the attitude towards LGBT. Conducted analysis of students' essays is using standpoint of the critical approach and the interpretive methodology. Students attempted to argue LGBT recognition by the concept of culture shock. Usage of the double hermeneutic method helps to understand the genesis of the formation of the attitude towards others. Students' opinions about the positive and negative attitude of the society towards LGBT were distributed almost equally. Actual student's attitude of community recognition is mostly positive. There are no pronounced biologizing motives, it means the LGBT perceived as a community or individuals represented by their own identities and cultures. Socio-cultural essence of heteronormativity recognition has a clear link with a positive attitude towards LGBT.

Keywords: heteronormativity, cultural shock, attitude towards LGBT, identity in a multiculturalistic society, double hermeneutic

Актуальність теми зумовлена одночасно двома пунктами, кожен з яких потребує окремого аналізу і дослідження. Перший ґрунтується на змістовній частині роботи і передбачає важливість отримання інформації стосовно відношення громадськості суспільства до ЛГБТ спільноти. Другий спирається на методологічну основу дослідження. На даний час в соціологічному просторі поширюється тенденція давати не тільки кількісний вимір певної проблеми, а і залучати якісні підходи. На вітчизняному просторі недостатньо проводяться як кількісні так і якісні дослідження щодо вимірювання ставлення українських громадян до ЛГБТ. Якщо здійснити спробу дослідження ставлень до ЛГБТ з позицій інтерпретативної стратегії, а саме використання традиційного методу аналізу текстів, то отримуємо можливість дати кількісно-якісну оцінку проблемі. Актуальність роботи доповнюється тим, що в умовах полікультурності українського суспільства, яке передбачає наявність різних стилів життя та моделей поведінки є запит на дослідження ставлення до ЛГБТ, а це зробити не так то і просто, хоча певний досвід в Україні вже напрацьований.

Систематично відслідковувати ставлення до ЛГБТ в Україні дає можливість Європейське соціальне дослідження. Кількісні дані стосовно підтримки ЛГБТ українськими громадянами можемо отримати за даними досліджень, організованих громадською організацією ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект» та аналітичного звіту КМІС у 2016 році, що підготований на замовлення Правозахисним ЛГБТ Центром «Наш світ». Прикладом застосування методу аналізу документів може слугувати контент-аналітичне дослідження української преси, що було організоване ЛГБТ-центром «Донбас-СоцПроект».

Основна характеристика таких кількісних досліджень, що ми отримуємо лише зовнішній погляд на питання у поєднанні із процесом іншування, і водночас не маємо знань стосовно суті проблеми та самості групи, дослідження якої воно стосується. Зокрема, як самі представники ЛГБТ спільноти усвідомлюють власну ідентичність. Якщо ж нам потрібні знання про ідентичність ЛГБТ, то потрібно безпосередньо досліджувати представників цієї спільноти, тут переважно застосовуються якісні методики. Прикладом проекту із самоопису може слугувати проведення глибинних інтерв'ю з ЛГБТ-сім'ями з різних регіонів України в 2011 році за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля.

За необхідності ж зафіксувати глибші і комплексніші змістовні характеристики самості спільноти мінімізуючи суб'єктивність самоопису, евристичним видається стратегія дослідження взаємних образів за системою «ми – вони», коли досліджуються дві групи одночасно¹. У такому випадку ми отримуємо не тільки кількісно-якісну оцінку проблеми, а й взаємні образи двох досліджуваних груп. У нашому випадку була спроба поєднати переваги

---

¹ Прикладом може стати дослідження методом контент аналізу у 2002 і 2016 роках, що проводились з метою вироблення методології дослідження взаємних етнічних образів, виявлення їх структури і змісту. Особливо важливим тут було визначення шляхів формування зміщення у сприйнятті одної нації іншою [Гнит Ю., Малес Л., Мотузенко Б., Рымжа В, Фрейк Н., 2016: с.111].

кількісної та якісної стратегії, самоопису та зовнішнього ставлення через відстороненість, з одного боку, та аргументованість, з іншого, ставлень, виявлених у студентських есе. Це було реалізовано за допомогою методу традиційного аналізу текстів студентських есе для того щоб зафіксувати ставлення до ЛГБТ спільноти через призму концепту культурного шоку.

З одного боку, є змога опертися на вже існуючий дослідницький досвід, який характеризується розмаїттям методик, проте, з іншого боку – чи кожна з них зупиняється перед питанням ґенези формування ставлення до інших. Саме це питання, припускаємо, можна концептуалізувати через поняття культурного шоку та дослідити його евристичний потенціал щодо даної теми застосовуючи методику подвійної герменевтики.

Проблема полягає в тому, що традиційний аналіз документів, в першу чергу використання методу подвійної герменевтики, майже не застосовується для дослідження ставлення до ЛГБТ, оскільки сама тема є малодослідженою у вітчизняній соціології та обмежується кількісними методами. Водночас застосування цього методу дозволить не тільки дати кількісно-якісну оцінку ставлення студентства до визнання ЛГБТ, а й поглибити розуміння проблеми, пов'язавши із рефлексією гетеронормативності та соціокультурним її аналізом.

Тож **метою** буде з одного боку, зафіксувати специфіку визнання ЛГБТ-спільноти, а з іншого боку, перевірити адекватність для досліджуваної тематики обраного методу і теоретичних концептів.

В рамках соціальної ідентичності поширюється тенденції її вивчення та аналізу через посередництво тематики Іншого та іншування. Нині можна виділити два важливі аспекти тематики іншування. По-перше, в повсякденні ідентичність часто тлумачиться як природна ознака і в результаті не завжди піддається саморефлексії, тому поява Іншого створює умови з одного боку, для переосмислення власних засад ідентичності, з іншого боку, усвідомлення власних характеристик ідентичності, що протилежні ідентичності Іншого. В контексті нашої теми ЛГБТ спільнота приймається через поняття інакшості, що поставило на порядок денний переосмислення гетеронормативності в українському суспільстві. По-друге, Інші дають можливість проаналізувати будь-яку ідентичність по лінії ієрархії від нижчої до вищої, в такій ієрархії Інші частіше будуть дискримінованою групою. В нашому випадку це спільнота ЛГБТ, що в українському суспільстві ні за законодавством, ні в громадській думці не має рівних прав з гетеросексуальними людьми. Як зазначає українська дослідниця Ю. Сорока «дихотомія «Я – Інший» використовується у суспільстві як один з механізмів домінування. Спрощене розуміння Іншого може призводити до визначення його як сутнісно іншого. Таке стереотипне розуміння, поєднане з ідеями етноцентризму, може призводити до ієрархізації «ми»-групи та «вони»-групи та пригнічення останньої» [Сорока, 2012: с.126].

Ще раніше, у пострадянській гуманітаристиці, зокрема завдяки Леоніду Іоніну, набуло поширення визначення культури в умовах полікультурності у формулюванні американського антрополога Ф.Бока, котрий у вступі до збірки статей з культурної антропології «Культурний шок» дає визначення культури

через культурний шок: «Культура в найширшому значенні цього слова – це те, через що ти стаєш чужинцем, коли покидаєш свій дім. Культура включає в себе всі переконання і всі очікування, які висловлюють і демонструють люди... Коли ти в своїй групі, серед людей, з якими поділяєш спільну культуру, тобі не доводиться обмірковувати і проектувати свої слова та вчинки, бо всі ви – і ти, й вони – бачите світ в принципі однаково, знаєте, чого очікувати один від одного. А перебуваючи в чужій спільноті, ти будеш переживати труднощі, відчуття безсилля і дезорієнтованості, що можна назвати культурним шоком» [Ионин, 2004: с. 21-22].

Для нас виявилось дуже евристичним це виявлення культури, бо вона, як відомо, належить до «невловимих» термінів. Це пов'язано перш за все із значною часткою узвичаєного через традицію навіть у сучасних культурах, коли соціальна конструйованість правил, норм, ідеалів і цінностей настільки, за висловом П'єра Бурдьо, «вшита в тіло», що або взагалі не відчувається, або позиціонується як біологічне, не належне до культури і тим більш не сконструйоване¹. Зазвичай наше сприйняття власної культури має не одну таку «сліпу пляму» – вони виробляються, підтримуються і транслуються культурою проте, ті, хто належні до цієї культури, всіх цих процесів вперто не помічають. Добрим прикладом таких невидимих культурних практик може бути гетеронормативність.

Оприявлення та денатуралізація саме таких натуралізованих колись певними ідеологіями і трансльованих через механізми традиції компонентів часто можлива лише з потужним болісним переживанням втрати простоти світу, його самообґрунтованості, бо відбувається не просто усвідомлення ще однієї частини культури, до якої належить людина, а й ускладнення її життя на ще цілий світ вибору та відповідальності, в даному разі світ сексуальності.

Тому, вважаємо, поняття культурного шоку має пізнавальний потенціал не лише з огляду на усвідомлення культурних меж у ситуації міжкультурної взаємодії, переважно міграції, тобто «конфлікт старих та нових культурних норм», як то перш за все пропонує Бок, а й в межах однієї культури, в процесах емансипації, демократизації, котрі опираються на денатуралізацію дискримінуючих норм та практик.

З огляду на таке тлумачення можна умовно виділити 2 кроки культурного шоку. Перший, котрий і відповідає першому його тлумаченню – це так зване антропологічне зачудування інакшістю, його «природою». В той час як другий крок передбачає усвідомлення соціокультурності тих рис, що відрізняють нас від інших. Відтак з'являються підстави до зміни і самого іншування. Інші вже мають шанс постати в нашому сприйнятті не як людиноподібні монстри, боротьба з якими справедлива і навіть священна, бо це боротьба за окультурення і вона вписується в цивілізаційний поступ, а як інакші з усіма загальнолюдськими правами і де доречні саме партнерські стосунки.

---

¹ Те, що в повсякденному, публіцистичному і часто науковому дискурсах феномени культури вважаються біологічно чи якимось інакше позалюдськи зумовленими, як то менталітет, ми тут не дискутуємо.

Відповідно до нашої теми перший крок розгортання культурного шоку – це визнання ЛГБТ, що, проте, може викликати дуже різні реакції, але в будь-якому разі, започатковує дискурс ЛГБТ, квір, сексуальної ідентичності та гендерної належності. Другий крок у даному разі буде полягати в оприявленні гетеронормативності українського суспільства, усвідомленні її соціокультурних засад, механізмів вироблення і трансляції.

Тобто культурний шок у два кроки у нашому випадку це визнання, що сексуальність не лише інших, а й власна належать до культурного виробництва, підтримання і трансляції. Сліпа пляма сприйняття особи в культурі гетеронормативності зникає і вона раптом починає бачити в мові, рекламі, речах, вибудові стосунків, насиченість символами гетеронормативності, методичну роботу на її ствердження. Те, що щомиті відчують люди з ЛГБТ спільнот, обираючи ту чи іншу політику самоствердження. А про те, що це самоствердження витворюється, а не дане, їм не дають забути в умовах гетеронормативності.

Проходження культурного шоку, усвідомлення культурної роботи в підтриманні гетеронормативності, таким чином, стає аргументованим підґрунтям у формуванні партнерського ставлення гетеросексуальних людей до ЛГБТ спільноти. Без такого усвідомлення толерантне ставлення, визнання чи прийняття ЛГБТ теж можливе, і на сьогодні навіть поширеніше, воно мотивоване іншими переконаннями – гуманістичними цінностями рівності людей, політкоректністю, навіть християнською настановою любові до ближніх – тому більш загальне, менш дотичне до специфіки даних проблематик, слабо обґрунтоване і залежить від динаміки саме цих переконань.

Таким чином, культурний шок у застосуванні до ЛГБТ дає змогу ідентифікувати рефлексивність позиції, її свідоме зайняття, ступінь дискурсивної проробленості чи, навпаки, неусвідомлену трансляцію натуралізованого ставлення до сексуальності в межах традиції гетеронормативності.

Така «діагностична» функція культурного шоку уможливлена завдяки дослідницькому методу подвійної герменевтики. Коли, по-перше, студентство отримує завдання проаналізувати ситуацію з ЛГБТ та гетеронормативністю із використанням поняття культурного шоку, а, по-друге, – хід виконання цього завдання, у свою чергу, стає предметом дослідницького аналізу.

Для фіксування кроку культурного шоку стосовно виявлення рефлексивності у ставленні до ЛГБТ-ідентичностей використане описане попередню тлумачення культурного шоку, методика подвійної герменевтики та концепт гетеронормативності.

З цією метою ми аналізували есе студентів 4 курсу з дисципліни «Теорія соціокультурного аналізу» та 2 курсу з дисципліни «Соціологія». В цілому проаналізовано 63 студентську роботу, серед яких 38 – 2 курс в 2016р., 8 – 4 курс в 2015, 10 – 4 курс в 2016 році, 7 – 4 курс в 2017 році. Такий розподіл мінімізує вплив віку та року через врівноваження кількості робіт молодших та старший курси і кількості робіт різних років поміж собою. Це навіть при невеликому загальному обсягу дає розуміти стійкість чи мінливість

загальної картини в даній групі. Якраз цей показник і може бути узагальнений поза межі дослідницької групи, адже зміна поглядів означає, що якісь зміни відбуваються у суспільстві. Проте зворотне не завжди справедливо, зміни у суспільстві можуть не торкнутися даної групи, тож стабільність поглядів у рамках групи нічого не говорить про незмінність ситуації у суспільстві.

Завдання було однаковим для студентів незалежно від курсу та року навчання і було сформульовано так «Чому культурний шок це не визнання ЛГБТ, а усвідомлення гетеронормативності українського суспільства?» Відповідь мала бути невеликою, у довільній формі (есе) та обґрунтованою. На курсах «Теорія соціокультурного аналізу» та «Соціологія» тематично не передбачили окремих розглядів квір-проблематики, інколи могли наводитися приклади, але в цілому у ході читання самих курсів про це не йшлося. Тому по-перше, така тема була несподіваною, студенти не могли до неї завчасно підготуватися; по-друге, на лекції вони отримували інформацію про кроки культурного шоку і це завдання передбачало вміння реалізувати ці кроки на конкретному прикладі, а не обґрунтувати особисту позицію щодо позитивного чи негативного ставлення до ЛГБТ. Все це, сподіваємося, зменшило можливу артефактуальність не/прийняття ЛГБТ та тлумачення гетеронормативності у відповідях.

Студентське есе кодувалися за різними блоками. Перший блок щодо гетеронормативності отримав таку шкалу: «сліпа пляма»; проміжна позиція, що ближча до «сліпої плями»; проміжна позиція, що ближча до соціокультурного розуміння; соціокультурне розуміння; другий блок мав на меті фіксувати позицію ставлення до ЛГБТ конкретним суб'єктом та автором есе (визнання ЛГБТ; проміжна позиція, що ближча до визнання ЛГБТ; проміжна позиція, що ближча до невизнання ЛГБТ; невизнання ЛГБТ), третій блок фіксував крок культурного шоку (1 крок, зіткнення з інакшими, "антропологічний"; більше 1, інші починають усвідомлюватися, не лише з позиції відмінності інакшого, а із власних позицій; 2 крок, повноцінне розуміння культурного шоку саме як стресу від усвідомлення культурності певних уявлень своєї культури).

Серед спектру робіт, в яких можливо було зафіксувати розуміння гетеронормативності, для 31 студентських есе характерне соціокультурне розуміння поняття, на противагу цьому тільки 3 роботи є ближчими до «сліпої плями» (антропологічне пояснення). В ході кодування зафіксовано, що 7 студентів неправильно розуміють термін гетеронормативність, а саме 3 студенти розуміли його як гетеросексуальність, 3 як розподіл за гендером, 1 як сприйняття без конфлікту іншої культури. Потрібно звернути увагу на те, що третину масиву не змогли закодувати за шкалою, тому що у 8 випадках була відсутня будь-яка інформація про поняття гетеронормативність, в 14 – згадка була, але відсутня авторська позиція. Тобто в рамках масиву даних для половини студентів характерне усвідомлення гетеронормативності як соціокультурного конструкту. Таким чином можемо спрогнозувати, що ці студенти більш сприятливі до сприйняття дискурсу ЛГБТ. Для ілюстрації наведемо уривки із студентських есе: *«В сучасному суспільстві гетеронормативність є занадто соціально та культурно обумовленою. Я*

маю на увазі, що насправді люди не повинні підкорюватися цьому, здавалося б, загальному правилу, яке було вигадане невідомо ким і коли... І саме в такому випадку гомосексуальність перестає викликати культурний шок, коли гетеросексуальність уже не розуміється як норма і все більш дивно сприймається людьми в усьому світі» (студент, 4 курс, 2016 р.); «Соціальне конструювання гетеронормативності, що так було створено суспільством і нав'язано соціумом, нав'язана ідея, стійке правило, що по-іншому як тільки чоловік + жінка бути не може, як певний інтерператив, що не визнає існування іншого роду стосунків. Тому соціальне конструювання гетеронормативності є культурним шоком в контексті сучасного вільного з рівними правами для всіх людей, толерантність для тих, хто має іншу сексуальну орієнтацію» (студентка, 2 курс, 2016 р.).

В 33 студентських роботах в повній чи меншій мірі фіксується невизнання ЛГБТ конкретним суб'єктом, водночас в 26 есе обґрунтовується позиція визнання ЛГБТ-спільноти. Тобто студенти фіксують проблему негативного сприйняття ЛГБТ-спільноти суспільством, культурою, конкретною групою і т. д.

Таблиця 1. Ставлення до ЛГБТ: Суб'єкт

Суб'єкт	кількість згадувань
Суспільство	26
Культура	11
Група	9
Індивід	7
Держава	5
Немає інформації	5
«Я»	0
Всього	63

В результаті кодування суб'єктів визнання/невизнання ЛГБТ зафіксовано такі загальні ознаки, що характерні для масиву даних дослідження:

- Найчастіше студенти говорили від імені суспільства, культури, тобто великих утворень. На основі цього можемо сказати, що студентство схильне до узагальнень, відображають типову позицію, і не намагалися дати соціологічну оцінку, яка передбачає наявність різних точок зору. Тому їхня оцінка ближча до публіцистичної позиції, що спирається на стереотипи в суспільстві.

- В категоріях суспільство і культура студенти частіше всього порівнювали українське суспільство або культуру із західноєвропейським або американським (йшлося про США). Студенти зазначали, що в Україні ЛГБТ

спільнота сприймається як девіація, або інша, екзотична культура, що не властива для української культури, тоді як в США або в Західній Європі ЛГБТ давно є нормою.

- Відсутня явна авторська оцінка, тобто не було такого суб'єкта визнання/невизнання ЛГБТ як «Я».

Студент обґрунтовував власну позицію не через особисте відношення до ЛГБТ, а через позицію, для прикладу суспільства в цілому, культури і т. д. Стало зрозуміло, що не можемо ототожнювати таким чином зафіксовану позицію із ставленням самим автором до сексуальних меншин. Тому вирішили вдруге закодувати студентські роботи і там, де це можливо, виявити позицію автора в результаті в блоці про визнання/невизнання ЛГБТ есе були закодовані за двома ознаками: перша, експертна оцінка, тобто визнання/ невивизнання ЛГБТ спільноти конкретним суб'єктом (в нашому кодуванні це суспільство, культура, група, індивід, держава); друга, авторська оцінка, тобто особисте ставлення автора есе до ЛГБТ спільноти. Як згадувалось вище в більшості роботах зафіксовано переважання негативного ставлення до ЛГБТ з позиції конкретного суб'єкта, а саме 33 роботи. Водночас серед тих есе, в яких можна було зафіксувати авторську позицію, переважають прихильники, а саме 16 робіт на противагу 8 студентам, що демонструють негативне особисте ставлення до визнання або політики толерування ЛГБТ.

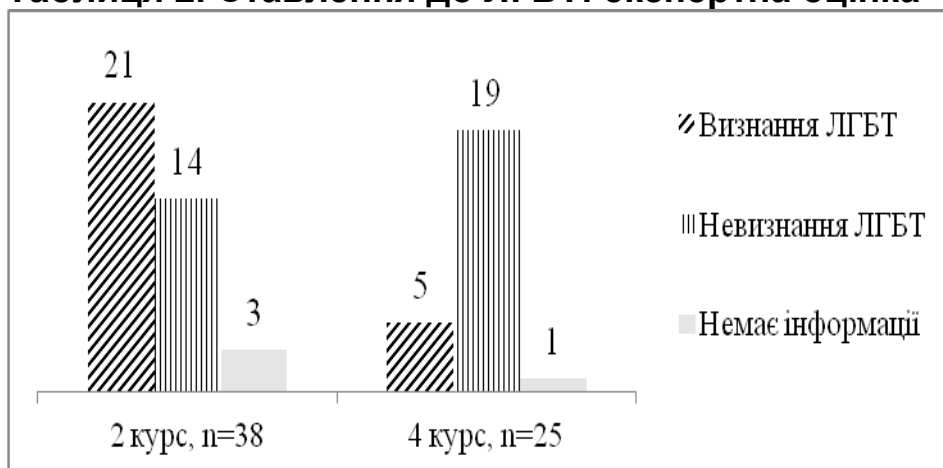
З'ясовано, що відсутній зв'язок між авторською позицією і експертною позицією, кореляція між цими двома ознаками – 0,01. Тобто модуси ставлення з точки зору експертної позиції і власної позиції є статистично незалежними, тобто можуть зустрічатися в будь-якому поєднанні. Для прикладу, студент зазначає, що в суспільстві упередження відносно ЛГБТ, а він особисто прихильно ставиться: *«Представники нетрадиційної орієнтації не можуть вільно почуватися в нашому суспільстві, що може свідчити про повільний розвиток українського суспільства в культурному сенсі»* (студент, 4 курс, 2015 р.); в іншому прикладі суспільство дискримінує ЛГБТ, і сама студентка негативно ставиться, тому що розцінює сексуальні меншини як загрозу гетеросексуалам: *«ЛГБТ-людина у своєму житті часто стикається з різного роду дискримінаціями, котрі є виправданими культурними нормами чи стандартами суспільства. Саме така думка є популярною в сучасному суспільстві, але протягом останніх років даний статус перетворюється на привілей. Тепер статус квір дозволяє людині ставити під сумнів норми про самоіндефікацію, на що не здатна гетеросексуальна людина при звичайних обставинах. ЛГБТ-людина є вільнішою, відкритішою до нового, краще проходить процес пізнання, більш сміливіша, бо вона не вважає за потрібне відповідати певним стандартам суспільства. Саме такі характеристики потребує глобалізаційне, інформаційне суспільство і тепер виходить так, що гетеросексуальна людина залишається за бортом зі своїм стилем поведінки, думок та стилем життя загалом»* (студентка, 4 курс, 2016 р.).

Враховуючи те, що представлені різні ставлення до ЛГБТ на різних курсах, все ж можна зафіксувати тенденцію, що студенти 2 курсу 2016 р.

більш оптимістичні, та сприятливіші до дискурсу ЛГБТ, ніж студенти 4 курсу різних років, що демонструють більш критичну та песимістичну позицію, ці дві групи позначили як квір-оптиміст(к)и і квір-песиміст(к)и. Більшість студентів 2 курсу визнають, що на даний час домінує гетеронормативність в суспільстві, зокрема в українському, але водночас підкреслюють важливість толерування ЛГБТ в умовах сучасної нової культури: *«Коли я була маленька я не бачила і не зіштовхувалася з представниками ЛГБТ. Тому через це у мене сформувалось, що норма – це гетерогенні пари... Гетеронормативність спричиняє сьогодні багато конфліктів. Тому на мою думку варто змінювати та відповідати сучасним тенденціям»* (студентка, 2 курс, 2016 р.). В значній частині робіт 4 курсу фіксується неготовність з боку суспільства, для якого властива гетеронормативність, сприйняти і визнати ЛГБТ спільноту: *«Ще десять років тому ця тема була табу, і представники цієї спільноти боялись афішувати себе, проте останні років 5, у зв'язку зі світовим рухом толерантності ця тема все частіше з'являється, і представники ЛГБТ можуть висловлювати свої погляди. Безумовно це зовсім не так, як це відбувається в західних країнах, проте вже набагато краще за те, що ми мали десять років тому. Тим не менш, до визнання прав ЛГБТ в Україні ще дуже далеко, а гетеронормативність є домінуючою ідеєю яку поділяє більша частина населення, і яка не може легко прийняти нетрадиційну орієнтацію»* (студент, 4 курс, 2016 р.). Тобто для більшості робіт 2 і 4 курсу характерне визнання необхідності толерування ЛГБТ, однак якщо 2 курс оптимістично дивиться на реалізацію цього в суспільному житті, то 4 курс вважає, що це потребує значного часу і суспільство є не готовим (негативна експертна оцінка).

Таблиця 2. Ставлення до ЛГБТ: експертна оцінка

Позицію третини аналізованих есе віднесли до 1 кроку, а саме 24 роботи, в даному випадку поява і поширення ЛГБТ в суспільстві частіше всього пояснювалася через зіткнення культур. *«Культурний шок у цьому випадку виникає при зіткненні ЛГБТ і гетеронормативності, тобто коли представники різних культур зустрічаються та відкривають для себе особливості іншої культури, так як це є неприродним для нас, але є звичним для представників іншої культури. Можна побачити, що в Україні, ЛГБТ –*

девіація, але, наприклад, в Америці – норма. Якщо людина з України поїде в Америку вона відчує культурний шок.» (студентка, 2 курсу, 2016 р.). Половина студентських есе, а саме 35, демонструють посередню позицію (за шкалою більше 1). Відмінність з попереднім кроком в тому, що ЛГБТ розглядається не тільки як екзотична культура, що є десь далеко, в інших суспільствах, а має місце також в нашому суспільстві, або культурі (в даному випадку мається на увазі суспільство/культура, до якої належить автор есе, а це не тільки українське, а і європейське, сучасне і т.д.). *«Саме через це з'являються ЛГБТ-спільноти, які всі вільніше заявляють про свої права, до яких все лояльніше ставляться люди... Люди поступово усвідомлюють всю нав'язаність і непринциповість даного питання, все більше самі звертаються до «нестандартних» видів сексуальності. І саме в такому випадку гомосексуальність перестає викликати культурний шок, коли гетеросексуальність уже не розуміється як норма і все більш дивно сприймається людьми в усьому світі»* (студент, 4 курс, 2016 р.). Цей масив робіт характеризується, тим що студенти звертають увагу на зростання тенденції толерування ЛГБТ у суспільстві. Крайньою верхньою точкою масиву даних є 3 студентські есе (авторки 2 курсу, 2016 року), що були віднесені до 2 кроку культурного шоку, за яким підкреслюється не просто необхідність толерантного ставлення до ЛГБТ, а усвідомлення гетеронормативності як соціальної догми, що передбачає визнання ЛГБТ. *«На мою думку, культурний шок полягає саме в латентному розповсюдженні судження про гетеронормативність як єдиний варіант статевих відносин, адже дізнаючись про існування ЛГБТ, людина шокована не самим фактом того, що такі «нетипові» стосунки можливі, а тим, що гетеронормативність – це догма, яку вона сповідувала протягом життя. Культурний шок як явище свідчить про усвідомлення кардинально іншої культури (відповідно і певного стилю життя), але для того аби вважати традиції іншої культури антагонічними власній культурі, необхідно чітко розуміти, що на прикладі такого факту як гетеронормативність, це явище є саме елементом культури, а не соціальної догми»* (студентка, 2 курс, 2016 р.).

Що важливо для нашого вихідного припущення, спостерігається зв'язок між кроком культурного шоку і ставленням до ЛГБТ, а саме, чим вищий крок реалізовує студент у своєму аналізі, тим в експертній оцінці він обґрунтовує більш позитивне ставлення до ЛГБТ з позиції конкретного суб'єкта.

Щоби довести надійність отриманих висновків дослідження необхідно дати відповідь на питання, що може виникнути в будь-кого. Як можемо довіряти результатам, беручи до уваги, що студенти в своїх есе, могли обґрунтовувати не власну думку, а очікування з позиції викладачки? Перший несподіваний результат полягав в тому, що різні курси, до того ж різних років (2015 р., 2016 р, 2017 р.), не отримуючи інструкції для написання есе і не домовляючись, говорили від імені груп, суспільства, культура і т. д. Відсутність говоріння від Я позиції робить їх анонімними, тобто вони не пропонували власну позицію для оцінки викладачкою. Лише після первинного кодування з метою зафіксувати авторську позицію ми вдруге прочитували

тексти. Звичайно не всюди змогли відчитати авторську оцінку, кількість невідповідей значно більше. Але навіть на невеликій кількості масиву даних, на якому змогли зафіксувати авторську оцінку, простежуємо тенденцію позитивного ставлення до ЛГБТ, в першу чергу серед молодших курсів.

Також на надійність отриманих результатів працював і обраний метод, це було не просто поєднання традиційного і контент-аналізів текстів у рамках інтерпретативної стратегії, а методика подвійної герменевтики (проаналізувати аналіз студентів запропонованої теми). Останнє, зокрема, зміщувало фокус аналізу на етапі створення та дослідження текстів.

Висновки. Результатом наших вислідів може бути кілька аспектів. Більш-менш рівномірне розділення у постулюванні позитивного та негативного ставлення суспільства до ЛГБТ в ході його визнання при переважанні власного позитивного ставлення, хоча і наявності різко негативного. При тому відсутні яскраво біологізаторські мотиви, ЛГБТ сприймається як спільнота чи індивіди зі своїми ідентичностями та культурами – перший крок культурного шоку пройдений всіма. Чимала частка також тих, хто намагається усвідомити панівні (і це переважно власні) культурні засади, пов'язуючи їх із гетеронормативністю, але основна складність полягає у вмінні побачити її способи вироблення та трансляції. Зрештою, маємо поодинокі долання всіх кроків культурного шоку, як вияв не лише високої рефлексивності, а й гендерної освіченості, відкритості до ЛГБТ проблематики. Старші курси порівняно з молодшими не виявили переваг у такому (само)усвідомленні, навпаки, скоріше молодший курс поточного року, який представляє наймолодше покоління засвідчив найбільшу готовність до здійснення другого кроку культурного шоку. Що може свідчити на користь змін у суспільстві у ставленні до ЛГБТ, сексуальних та гендерних ідентичностей.

Список використаних джерел

1. Гнит Ю., Малес Л., Мотузенко Б., Рымжа В., Фреик Н. 2016. "Конструирование национальной идентичности в медиа: украинно-российские взаимные образы сейчас и 15 лет назад." *Władzasządzenia* 8: 110-122.
2. Ионин Л. Г. 2004. Социология культуры : учеб. пособие для вузов. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ.
3. Сорока Ю. 2012. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н.Каразіна.
4. Марценюк Т. О. 2014. "Украинские ЛГБТБ – семьи о гендерных и семейных ролях." С. 142-151 у *Квир-сексуальность: политики и практики*. Минск: Галіяфы.
5. Шестаковський О., Трофименко О., Касянчук М., Вознесенський М. 2016. Післяреволюційна Україна – толерантність чи ухил вправо : науковий звіт про дослідження. ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект». Маріуполь.
6. Стулова Г. В., Касянчук М. Г., Лещинський Є. Б. 2010. Феномен гомосексуальності на сторінках української преси: Звіт із результатів контент-аналітичного дослідження. ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект». Маріуполь.
7. European Social Survey [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

8. Київський міжнародний інститут соціології. 2016. Ставлення до людей гомосексуальної орієнтації: лютий 2016 року. Правозахисний ЛГБТ Центр «НАШ СВІТ». Київ: Київський міжнародний інститут соціології. Лютий, 2016
Режим доступу до ресурсу: <http://gay.org.ua/publications/soc-poll2016.pdf>

Отримано 10.08.2017

УДК 159.98+316.6

Гусев И.Н. °

Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, кандидат психологических наук, научный сотрудник лаборатории психологии масс и сообществ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРУПП ПОДДЕРЖКИ РОДИТЕЛЕЙ ЛГБТ-ДЕТЕЙ

У статті представлені результати дослідження батьків ЛГБТ-дітей. Дослідження проходило у формі опитування, який включав авторську анкету про ситуацію камінг-ауту дитини і три психологічні методики: опитувальник «Аналіз сімейного міфу» А.А. Нестерової, методика вивчення батьківських установок (parental attitude research instrument PARI), опитувальник подолання стресу (COPE Inventory, C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub) в адаптації: Т.О. Гордєєва, Е.Н. Осін, Е.А. Рассказова. Дані авторської анкети продемонстрували, що перші думки про гомосексуальність дитини приходять до батьків в середньому в 19 років, а сам камінг-аут відбувається в 20 років. Стосовно психологічних характеристик батьків ЛГБТ-дітей було виявлено наступні тенденції. Домінуючими батьківськими установками в спілкуванні з дитиною є: вербалізація, партнерські стосунки, розвиток активності дитини і рівновага стосунків. Найбільш часто використовуваними копінгамі подолання стресу є – активне подолання, концентрація на емоціях і їх активне вираження.

Ключові слова: батьки ЛГБТ-дітей, ситуація камінг-ауту, гомосексуальність, установки, копінг, сімейні міфи.

В статье представлены результаты исследования родителей ЛГБТ-детей. Исследование проходило в форме опроса, который включал авторскую анкету о ситуации каминг-аута ребенка и три психологические методики: опросник «Анализ семейного мифа» А.А. Нестеровой, методика изучения родительских установок (parental attitude

research instrument PARI), опросник совладання со стрессом (COPE Inventory, C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub) в адаптації: Т.О. Гордеева, Е.Н. Осин, Е.А. Рассказова. Данні авторської анкети продемонстрували, що перші думки про гомосексуальність дитини приходять до батьків в середньому в 19 років, а сам камінг-аут – в 20 років. Відносно психологічних характеристик батьків ЛГБТ-дітей було виявлено наступні тенденції. Домінуючими батьківськими установками в общенні з дитиною є: вербалізація, партнерські відносини, розвиток активності дитини і рівні відносини. Найбільш часто використовувані копінги совладання со стресом це – активне совладання, концентрація на емоціях і їх активне вираження.

Ключевые слова: *родители ЛГБТ-детей, ситуация каминг-аута, гомосексуальность, установки, копинг, семейные мифы.*

The article presents the results of the study of parents of LGBT children. The study was conducted in the form of a survey, which included an author's questionnaire on the situation of the child's coming out and three psychological methods: parental attitude research instrument (PARI), COPE Inventory by C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub in adaptation: T.O. Gordeeva, E.N. Osin, E.A. Rasskazova. The results from the author's questionnaire showed that the first thoughts about the homosexuality of the child come to parents on the average in 19 years, and coming out takes place in 20 years. Regarding to the psychological characteristics of the parents of LGBT children, the following trends were identified. The dominant parental attitudes in communicating with the child are: verbalization, partner relationships, development of the child's activity and equal relationship. The most commonly used coping with stress are active co-ordination, concentration on emotions and their active expression.

Key words: *parents of LGBT children, coming out, homosexuality, attitudes, coping, family myths.*

Актуальность работы выходит из базовой предпосылки гуманистической психологии о том, что ребенок должен воспитываться в семье, где обеспечено принятие и поддержка развития его/её личности. На пути к такому принятию своего ребенка зачастую стоит много барьеров, одним из самых непростых в преодолении является возможная гомосексуальность ребенка или гендерная идентичность, которая не совпадает с общественными и/или родительскими ожиданиями. Чаще всего в украинских реалиях приходится сталкиваться с категорическим неприятием, попытками носильного изменения альтернативной сексуальной ориентацией или гендера своего ребенка, а зачастую и отказ от дальнейшего воспитания. Безусловно, невозможность принятия какой-то части личности ребенка приводит к постоянным ссорам и напряжению внутри семьи, отравляет семейную жизнь, что ведет к деградации внутрисемейных отношений и разрушению адекватного общения в паре родитель-ребенок. Реже приходится слышать о примерах принятия и

предоставления поддержки родителями своим гомосексуальным детям. К сожалению, именно такой родитель (поддержавший своего ребенка) чаще всего вызывает удивление у общества, которое на данном этапе видит естественным то, что бы родитель исправлял и всячески боролся за выдуманную «нормальность» своего ребенка.

Целью нашего исследования было изучить социально-психологические особенности внутрисемейных отношений родителей ЛГБТ-детей, которые знают о гомосексуальности своего ребенка и имели опыт посещения психологических групп поддержки.

Постановка проблемы. О важности семейных взаимоотношений между родителями и детьми для дальнейшей успешной реализации ребенка как личности уделено внимание в каждой психологической концепции. Особенно большая роль родителей для будущей жизни ребенка отводится в таких мета-теориях как психоанализ, гуманистическая психология, транзактный анализ и другие. Появляются новые направления в психологии такие как психология родительства, которая фокусируется на перинатальном периоде, фигуре отца/матери и межродительских отношениях. В этой связи важным есть то, что современная концепция психологии родительства рассматривает проблему воспитания с двух позиций:

- роль, которую родители исполняют (обеспечение условий для развития ребёнка);
- часть личности родителей (их потребности, ценности, мотивы, переживания и поступки).

Уменьшение размера семьи так же сместило основной фокус с предоставления экономической поддержки ее членам на оказание психологической поддержки.

Несмотря на значительный прогресс в вопросах толерантности, особенно в экономически развитых странах, и научных изысканиях в вопросах психологии сексуальности, процесс борьбы с гомофобией далек от завершения. Это побуждает родителей становиться на защиту своих детей, объединяться в группы с целью изменить гомофобное отношение в обществе, а также помочь другим родителям, которые не имеют сил самостоятельно принять гомосексуальность своего ребенка.

Объединения родителей ЛГБТ-детей существует и активно действует в США, Канаде, странах Европы, при этом они часто является общенациональными, а не только присущи отдельным регионам. В странах бывшего советского союза такие инициативы только начинают заявлять о себе. Беря во внимание активную позицию России в отстаивании так называемых «традиционных ценностей», а другими словами поддержку гомофобии на государственном уровне, таким украинским организациям, (например, «Терго») предназначена важная роль на постсоветском пространстве в защите прав гомосексуальных детей жить в семье, где их любят и принимают такими, какие они есть.

Так, исследования движения родителей гомосексуальных детей проведены Брод (Broad et al.), Графски (Grafsky) и Пирлман (Pearlman), и рассматривают мотивацию привлечения к ЛГБТ-активизму таких родителей

как процесс принятия родителями своих гомосексуальных детей и в целом отношения между родителями и детьми до и после раскрытия детьми своей не-гетеросексуальности [Pearlman, 1992].

Рассматривая в целом ЛГБТ-движение, его потенциально конфликтное коллективное действие направлено на содействие социальным изменениям, а именно достижению равных прав для ЛГБТ, с помощью лоббизма, маршей протеста, медиа, искусства и др. Мари Бернстайн (Mary Bernstein) также отмечает, что ЛГБТ движение ставит перед собой культурные цели, а именно заставляет сомневаться в доминирующих конструктах маскулинности и феминности, искоренения гомофобии и гетеронормативности; а также политические, включающие в себя изменение законов и политик (policies) для получения прав и социальной защиты. Коллективная идентичность выражается в существовании специфического сленга, присущего только членам ЛГБТ-сообщества, и в общем прошлом, что, собственно, и стало толчком к созданию движения. Благодаря коллективной идентичности, индивиды, вовлеченные в движения, не просто пытаются достичь определенных целей, но воспринимают себя как часть большего процесса изменений [Bernstein, 2002].

Возвращаясь к исследованию Е.Графски (E. Grafsky) родителей, чьи дети совершили камин-аут, можно констатировать необходимость эмоциональной поддержки таким родителям. Из самоотчетов респондентов прослеживается их чувство подавленности, словно их мечты и надежды на будущее были навсегда разрушены тем фактом, что их ребенок является геем/лесбиянкой. С этим выводом соглашается и С. Пирлман (Sarah Pearlman), которая проводила интервью с мамами гомосексуальных дочерей. Так, почти все опрошенные мамы испытывали опустошение и депрессию в связи с тем, что их дочери не оправдали их ожиданий. В данной ситуации таким родителям важно получить эмоциональную поддержку, ощущение понимания глубины разочарования, которое возникает более естественно в общении с родителями, имеющих опыт проживания такой ситуации [Pearlman, 1992].

Помимо этого, родители нуждаются в проверенной и научно обоснованной информации, чтобы лучше понять своего ребенка и те эмоции, которые он/она переживает. Очевидным здесь напрашивается вывод, что на процесс принятия своего ребенка оказывает влияние образование родителей и их прошлый опыт взаимодействия с ЛГБТ. Именно это так же подтвердило исследование Пирлман. В связи с этим одной из важных задач родительских организаций является повышение информированности родителей, да и всего населения, о вопросах сексуальности, развенчивание мифов относительно гомосексуальности.

Полезным будет напомнить известную периодизацию Пирлман процесса принятия родителями своих ЛГБТ-детей:

- Смушение (личный кризис как результат камин-аута ребенка, опустошение, депрессивное состояние).

- Сравнение (ощущение изолированности от общества, утраченные ожидания, сокрытие сексуальной ориентации ребенка от других и попытки «исправить» его путем визитов к врачам).
- Терпимость (поиск информации и поддержки, снижение изолированности и негативных эмоций, знакомство с другими членами ЛГБТ-сообщества).
- Принятие (отделение ребенка от его сексуальной ориентации, осознание негативного положения ЛГБТ-сообщества, активность от имени родителей и их ЛГБТ-детей).
- Гордость (большой комфорт принятия сексуальной ориентации ребенка, гордость за ребенка и признание позитивных аспектов гомосексуальности, новое ощущение себя как результат привлечения к активизму).
- Синтез (принятие постоянства сексуальной ориентации ребенка, сосредоточение на гомофобии как негативном элементе обществ [Pearlman, 1992]).

Условно этот процесс можно разделить на два этапа:

- Интровертированно направленный – стадии, связанные с выяснением своих чувств, фокус сужается до переживания негативных эмоций, когда в центр проблемы вынесено собственное Я. Здесь родительские организации должны выступать с терапевтической позиции, работать фактически над собой, для того что бы перейти ко второму этапу.
- Экстравертированно направленный – стадии, связанные с изменением окружающей среды, которая являлась источником страданий на первом этапе, для того что бы другие родители ЛГБТ-детей не испытывали в будущем таких же тяжелых переживаний. Фокус расширяется до исправления отношения к гомосексуальности внутри своего окружения, сообщества, города, области и т.д. вплоть до внесения общегосударственных инициатив, которые могут исправить ситуация на законодательном уровне. Тут родительские организации уже работают не с членами своего сообщества, а с другими участниками общественно-политической жизни региона, предоставляют возможность тем родителям, которые прошли первый этап и испытывают потребность и силы менять ситуацию в области восприятия ЛГБТ.

Важным фактором в демонстрации своей изменившейся позиции относительно гомосексуальности ребенка является присоединение к организации родителей ЛГБТ-детей как аргумент не только вербальной поддержки своего ребенка, но и на уровне поступков. Так, Броуд (Broad et al.) исследуя родителей американской организации PFLAG (Parents and Friends of Lesbians And Gays) выяснил, что они присоединились к организации ради своих детей и таким образом помогают своим детям, демонстрируя свою поддержку [Broad, 2008].

В этой связи родительские организации выступают уникальным образованием, где наряду с распространением правдивой, научной и

объективной информации, которая лишена определённой доли индивидуальности и деперсонофицирована, добавляется вторая равнозначная составляющая в виде уникальных субъективно окрашенных нарративных историй родителей гомосексуальных детей. Такие истории уже несут долю терапевтического эффекта, помимо этого они заставляют общество взглянуть на проблемы ЛГБТ с совершенно другой стороны. В данном контексте, стоит упомянуть о чрезвычайной психологической силе образа матери, что можно использовать не только в общественной работе, но и при оказании помощи отвергнутым ЛГБТ-детям.

Движение родителей ЛГБТ-детей является довольно распространённым явлением в странах демократического мира; часто родительские группы являются подразделениями все национальных ЛГБТ-организаций и существуют для того, чтобы распространять между родителями и в обществе необходимую информацию, оказывать психологическую и моральную поддержку, а иногда решать сложные юридические вопросы.

Украинские организации родителей ЛГБТ-детей и из других стран постсоветского пространства находятся в начале своего пути и не имеют столь долгой истории как их коллеги из других демократических стран, однако стали очень заметными в медиа пространстве ввиду общего возрастания видимости ЛГБТ-движения, при этом их цели и идеи схожи в контексте глобального развития родительских инициатив в мире. На сегодня главным отличием является законодательная среда, в которой приходится работать родителям ЛГБТ-детей в постсоветских странах. В общих чертах это можно обрисовать как противостояние гомофобным инициативам, которые регулярно возникают в постсоветских странах, в то время как повестка дня в развитых странах формируется из инициатив, направленных на защиту и облегчение жизни меньшинств в обществе.

Среди немногочисленных социально-психологических исследований ЛГБТ-представителей и их родителей, важно отметить работу Колесник В.С. «Факторы привлечения родителей гомосексуальных детей к ЛГБТ-движению в Украине», которая провела серию глубинных интервью с мамами ЛГБТ-детей и выявила определенные мотивирующие факторы для вовлечения в сферу активизма.

Одна из респонденток ёмко выражает и то будущее, ради которого родители выходят к людям, и ту боль, которую испытывает от текущего положения дел [Колесник, 2015]:

«Хочется, чтобы они жили открыто, чтобы они не скрывали это в нашей стране, чтобы их принимали на работу нормально, чтобы они чувствовали себя комфортно не только в таких организациях, в которых только свои, ЛГБТ, а в любой организации, чтобы никто не презирал, не ненавидел его».

В своей работе Колесник В.С. делает следующие выводы, что при отсутствии необходимой информации о гомосексуальности и при господствующей в обществе гетеронормативности, которая паталогизирует это явление и вызывает гомофобию, у мам гомосексуальных детей

возникает потребность в знаниях. При этом родители ЛГБТ-детей, чувствуя себя иными, одинокими, изолированными от других, нуждаются в поддержке от других мам, которые прошли через то же самое. Выделяет два типа факторов, влияющих на вовлеченность в активность родительских организаций: факторы, связанные с удовлетворением собственных потребностей, и факторы, связанные с оказанием помощи другим [Колесник, 2015: с.37].

Других работ связанных с изучением родителей ЛГБТ-детей нам не удалось найти. Так же данная работа выполнена в социологической парадигме и использовала качественный подход к изучению собранного материал. Для выводов, которые охватывали бы предположения для всего сообщества необходимы более массовые опросы с привлечением количественных методов обработки данных.

Эти и многие другие причины послужили тому, что в партнерстве с «Терго» решено провести социально-психологическое исследование, как активистов, так и родителей с ЛГБТ-детьми, которые не посещают мероприятия родительских организаций, с целью научного описания и изучения психологии родителей, у которых ребенок представляет ЛГБТ-сообщество.

Методология. Для более полного изучения указанной группы респондентов решено было объединить в одной анкете методики психологической направленности и блок социологического характера или данные автобиографического характера респондента.

Среди психологических методик было представлено три опросника. Опросник «Анализ семейного мифа» А.А. Нестеровой. Опросник А.А. Нестеровой является одной из первых методик, что позволяет оценить совокупность мифологических представлений о семье отдельного индивида, чтобы наметить ориентиры для более глубокого изучения его семейной самосознания. Он состоит из 30 утверждений и 6 шкал, каждое утверждение надо оценить по 5-бальной шкале [Васильченко, 2012].

Методика изучения родительских установок (parental attitude research instrument PARI). Методика изучения родительских установок предназначена для изучения отношения родителей (прежде всего матерей) к разным сторонам семейной жизни (семейной роли). Методика позволяет оценить специфику внутрисемейных отношений, особенности организации семейной жизни. Авторы – американские психологи Е.С. Шефер и Р.К. Белл, на русском языке адаптирована Т.В. Нещерет. Методика состоит из 115 суждений. В ней выделены 23 аспекта-признака, касающиеся разных аспектов отношения родителей к ребенку и жизни в семье. Из них 8 признаков описывают отношение к семейной роли и 15 - отношения между родителями и детьми. Эти 15 признаков делятся на 3 группы: I - оптимальный эмоциональный контакт, II – излишняя эмоциональная дистанция с ребенком. III – излишняя концентрация на ребенке. Суждения расположены в определенной последовательности, и респондент должен выразить к ним отношение в виде полного или частичного согласия, или несогласия [Васильченко, 2012].

Опросник совладания со стрессом (COPE Inventory, C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub) в адаптации: Т.О. Гордеева, Е.Н. Осин, Е.А. Рассказова. Методика представляет собой русскоязычную адаптацию опросника COPE, созданного на основе теоретических представлений Р. Лазаруса и собственной теоретической модели исследователей. Опросник COPE Inventory был разработан для измерения как ситуационных копинг-стратегий, которые, по замыслам авторов, могут быть изменчивы, так и для лежащих в основе этих стратегий личностных стилей реагирования. В ходе валидизаций русскоязычной версии опросника копинг-стратегий COPE была зафиксирована 15-факторная структура близкая к оригинальной, установлены достаточно высокие показатели надежности и конструктивной валидности опросника [Васильченко, 2012]. Опросник состоит из 60 вопросов, которые надо оценивать по 4-бальной шкале.

Среди условно автобиографического блока анкеты было представлено 30 авторских вопросов, которые касались фактических данных о камин-ауте ребенка, процессе переживания, окружающих факторах и другие.

Таким образом, в целом анкета состояла из 235 вопросов и 44 шкал.

Респондентами выступили как указывалось выше в основном участники тренинговых групп, организованных «Терго», а также другие родители ЛГБТ-детей, которые приняли участие в опросе. Итоговая выборка составила 35 анкет. Процесс сбора данных продолжается, поэтому можем говорить о представлении предварительных данных в основном описательного характера, т.к. для установления каких-либо статистических закономерностей объемы данной выборки ещё недостаточны, однако приемлемы что бы наметить первоначальные гипотезы и предположения.

Результаты. Общий портрет исследуемой категории. Средний возраст респондентов 53 года, если в категориях, то от 36 до 45 лет – 11% (3 респондента), 46-55 – 59% (20) и больше 55 лет – 30% (10), распределение по гендеру: 11% мужчины (3) и 89% женщин (32), что касается образования то среднее образование у 15% (5), среднее специальное – 42% (14), базовое высшее – 12% (4), высшее – 31% (10) (другими словами высшее образование у 43%). Конечно это не значит, что гомосексуальные дети бывают только у мам, как мы все понимаем, что такие данные отражают реальность, в которой мамы в подавляющем большинстве играют решающую роль в принятии ЛГБТ-ребенка семьей. Возможно это и косвенный показатель того, что гомосексуальный ребенок более близок с матерью, доверяет ей значительно выше, рассчитывает на принятие с её стороны. Как видим большинство ответивших находится в зрелом возрасте, в одном из активных периодов своей жизни, когда в большей степени присутствуют силы для изменения окружающей действительности. По степени образования респонденты разделились почти поровну на тех, у кого есть высшее образование и без него, это в какой-то степени неожиданный результат и оптимистический в той же мере, т.к. из предыдущих исследований мы знаем, что люди без высшего образования в меньшей степени готовы разбираться в вопросах сексуальности, а подверженность

неправдивим знанням зачастою отпугивает их от процесса принятия сексуальности своего ребенка.

Относительно семейного статуса, то 59% (20 респондентов) состоят в семейных отношениях (замужем/женаты либо гражданский брак), а 41% (14) одиноки (разведены или являются вдовой/вдовцом).

Что касается использование русского или украинского языка, то большинство 56% (19 респондентов) отметило свой билингвизм, чуть меньше 37% (12) пользуются в основном русским и почти не представлены (7% - 2 родителя) украиноязычные родители.

Относительно религиозности, то 63% (22 респондента) считают себя православными, 15% (5) атеистами, 11% (3) отнесли себя к другим конфессиям. При этом степень своей религиозности 41% (13) охарактеризовала как очень низкую и просто низкую, 26% (8) отметили религиозность как у всех (на среднем уровне) и 29% (9) отметили разделение веры и религии. Такие данные характерны в общем для нашего общества, когда постулируется большим количеством людей привязанность к какой-то религии, но при этом достаточно немногие готовы соблюдать все обряды. В то же время, можем предположить, что высокая степень религиозности является барьером для посещения тренинговых групп принятия своего ребенка, поэтому эти люди и не представлены в нашем исследовании.

На вопрос об общем количестве детей респонденты в среднем указывали двоих (в 56% случаев), реже троих – 8%. Косвенно это может подтверждать гипотезу ученых относительно того, что при рождении большего количества детей увеличивается вероятность рождения гомосексуального ребенка.

Был включен вопрос и относительно среднемесячного дохода, который показал, что 44% (15) респондентов имеют доход свыше 3 тыс. грн. на одного члена семьи, а остальные респонденты указали меньшие суммы. Это также может говорить о барьере в принятии своего ребенка среди семей с низким уровнем дохода.

Ситуация камин-аута и процесс принятия. Полученные данные говорят о том, что в среднем первые мысли о гомосексуальности ребенка приходят к родителю, когда у ребенка завершается пубертатный период – 17 лет, чаще всего указывается возраст 20 лет. Когда ребенок был младше 12 лет мысли о его/ее гомосексуальности приходили лишь 16% (5 респондентов) респондентам, у 44% (15) респондентов такие мысли появились, когда ребенку было 19 лет и больше. Вопрос камин-аута чрезвычайно сложный как с этической, так и с психологической точки зрения, какого-то идеального возраста трудно себе представить. Но если рассматривать данный процесс отстранено, то такой большой процент респондентов с первыми предположениями о гомосексуальности своего ребенка в 19 лет и старше может свидетельствовать о высокой степени отрицания, не знания стиля жизни своего ребенка, в конечном итоге как признак низких доверительных отношениях.

Сам факт камин-аута ребенка среди наших респондентов случился в среднем в 20 лет (60% (21) отметило, что ребенку было тогда от 19 до 26 лет), в тоже время 40% респондентов (14) указало, что камин-аут ребенок совершил в подростковом возрасте (13-18 лет). Как видим, понятная тенденция совершить камин-аут перед родителями в более взрослом возрасте. С другой стороны, это можно рассматривать, как отсутствие условий сделать это раньше (недостаточное доверие, страх изгнания и т.д.)

Если говорить о том, сколько времени проходит между первым предположением о гомосексуальности ребенка и самим камин-аутом, то в среднем это 3 года, при этом у 37% (12) респондентов первые мысли о сексуальности ребенка либо не возникали, либо случились накануне камин-аута. Высокий процент и тех, кто отметил дистанцию между предположением и самим фактом камин-аута свыше 3 лет – 29% (9). Как видно, достаточно многим родителям приходится долго жить с мыслью о сексуальности своего ребенка прежде чем ребенок решится довериться в этом вопросе.

Если говорить о том, сколько времени прошло с момента камин-аута ребенка, то 73% (25) опрошенных сказали, что это больше 3 лет, при этом у 40% (14) респондентов признание ребенка было от 10 лет и более тому назад. Можем предположить, с одной стороны организация «Терго» молодая и не всем известна, чтобы быть в поле зрения родителей, которые только что узнали о сексуальной ориентации своего ребенка, с другой стороны это может быть и показателем, что родителю нужен длительный период времени осознания этого факта, перед тем как прийти в группу психологической поддержки.

Если говорить о степени тяжести осознания факта, что ребенок принадлежит к ЛГБТ-сообществу, то 59% (20) респондентов отметило высокую степень тяжести, при этом доля тех, кому это было легко принять тоже достаточно высока и составляет 26% (8). Прогнозируемые цифры в какой-то степени, что чем тяжелее родителю принять камин-аут ребенка, тем с большей вероятностью он будет искать группы поддержки.

В среднем на принятие сексуальной ориентации ребенка у респондентов уходит до 12 месяцев, чаще всего это случается в первое полугодие после камин-аута (69% - 24 респондента).

Относительно принятие камин-аут ребенка другим родителем наши респонденты наиболее часто выбирали ответ (36% - 12 респондентов) что супругу понадобилось больше времени на принятие сексуальной ориентации ребенка, у 24% (8) респондентов супруг или не принял этот факт или не знает об этом. Были и те респонденты (20% - 7 респондентов), которые отметили, что супругу понадобилось меньше времени чем им на процесс принятия своего ребенка. Из такого разброса данных трудно делать точные предположения, но с учетом того, что наша выборка в основном женская, приходится подтверждать факт предыдущих исследований, что отцам на процесс принятия камин-аута своего ребенка необходимо больше времени или это вообще трудно достижимо.

В подавляющем большинстве респонденты знакомы с партнером/партнершей своего ребенка (85% - 29 респондентов).

На вопрос об окружающих людях на момент камин-аута и после него респонденты ответили следующим образом. У 66% (23) опрошенных на момент камин-аута ребенка окружение в подавляющем составе или большом количестве относилось резко против гомосексуальности. На данный момент при том, что 52% (18) респондентов констатируют отсутствие изменений во взглядах своего окружения, оно всё так же выступает против гомосексуальности, однако 33% (11) респондентов отметили, что теперь противников гомосексуальности меньше половины в их окружении. При всей субъективности оценивания взглядов своего окружения, а также краткосрочности контактов в современном мире, можно отметить, что после камин-аута ребенка в окружении родителей начинает появляться больше людей, которые толерантны к разным проявлениям сексуальности.

Относительно частоты посещения родительских встреч, организованных «Терго», большинство указало, что они только начали их посещать (44% - 15 респондентов), в то же время 35% (12) респондентов указало что с разной частотой берет участие в данных встречах больше года. В дальнейшем важным будет выяснить, почему участники и участницы таких встреч фактически делятся на «новичков» и «старожилов», при этом почти отсутствует промежуточное звено — является ли это просто организационным этапом данной родительской инициативы или особенностью подобных встреч.

Указывая источник информации о родительских встречах 58% (20) респондентов отметило своего ребенка. Таким образом важно информировать гей-сообщество о родительских инициативах для того, чтобы данная информация попадала к их родителям.

Психологические особенности родителей. Перейдем к анализу данных полученных из методики «изучение родительских установок».

Наибольшие показатели получили такие шкалы как вербализация, партнерские отношения, развитие активности ребенка и уравненные отношения — все эти шкалы относятся к сфере оптимального эмоционального контакта с ребенком. Такие высокие показатели говорят, что опрошенные родители ЛГБТ детей стремятся строить гармоничные отношения со своими детьми, преобладание вербализации говорит о готовности проговаривать возможные конфликтные ситуации, стремится к общению со своим ребенком. Так же такие высокие показатели по этим шкалам логично связаны с тем, что родитель заинтересован в понимании жизни своего ребенка и готов к расширению своих знаний в частности посещением родительских встреч.

Среди шкал с высокими показателями выделяется и «опасение обидеть» из сферы излишней концентрации на ребенке. Можем предположить, что повышение этой шкалы связано с защитным механизмом у родителей, когда в незнакомой области индивид пытается быть излишне осторожным, т. к. не знает какое действие или слово может навредить.

В сфере отношения к семейной роли высокий бал получила шкала «несамостоятельность матери». Это может указывать на неготовность родителей взять ответственность за своего ребенка, в том числе и за его

гомосексуальность, что ведет к проявлению инфантильности в детско-родительских отношениях, желанию найти помощь в ком-то другом.

Изучение семейных мифов так же продемонстрировало присутствие преобладающих шкал.

Наиболее сильным оказался миф про магическую силу любви. Это миф, с помощью которого отрицаются некоторые объективные причины, влияющие на развитие событий в семье. Лица, склонные к мифу такого рода, игнорируют те обстоятельства, которые могут повлиять на развитие событий в семье, исключают необходимость конструктивного решения проблемы и их обсуждение. Вместо навыков решения семейных проблем у них формируется миф, что любовь между людьми, любовь родителей к детям может решить все проблемы, позволяет найти выход из любой ситуации. Люди, придерживающиеся данной позиции, считают, что не нужно предпринимать никаких усилий для создания семейного благополучия - любовь сделает все сама: вылечит, воспитает, поставит все на свои места.

И еще одним сильным мифом среди респондентов оказался миф про злые силы, которые атакуют семью. В основе этого мифа лежит представление о том, что на все, что происходит в семье, влияют какие-то высшие силы (чаще всего злые). Именно эти «злые силы» и усложняют спокойную жизнь в «тихой гавани» семьи. Этот миф способствует приписыванию обстоятельствам негативного влияния, что сказывается на благополучии семьи. Лица, подверженные этому мифу отрицают тот факт, что ситуация складывается так, потому что члены семьи осуществляют свое субъективное влияние на развитие событий, и думают, что все члены семьи испытывают сильные разнообразные и многочисленные влияния, направленные против них.

Как видим в данной методике на первый план вышли мифы, которые скорее говорят об излишней отстраненности от текущих событий, невозможность взять ответственность за них, упование на некие высшие силы.

В методике совладания со стрессом мы получили следующие данные. Наиболее выраженным копингом является активное совладание, что говорит о желании самостоятельно находить выходы из трудных ситуаций. В данном контексте посещение родительских групп можно как раз и рассматривать как активное совладание.

Такой копинг как концентрация на эмоциях и их активное выражение так же активно используется среди респондентов, т. к. он превышает стандартные средние показатели на 2,5 балла. Это может так же свидетельствовать о посещении терапевтических групп, где активно подкрепляется выражение своих чувств, для их отреагирования и проживания во вне.

Меньше средних значений набрал такой копинг как юмор.

Выводы. Таким образом, социально-психологический портрет родителей ЛГБТ-детей имеет свои особенности. Среди главных отличий можно выделить, что доминирующими родительскими установками в общении с ребенком являются: вербализация, партнерские отношения,

развитие активности ребенка и уравненные отношения. Среди наиболее часто используемых кпингов совладания со стрессом наблюдается – активное совладание, концентрация на эмоциях и их активное выражение.

Список использованных источников:

1. Васильченко О.М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально-методичне видання / О.М. Васильченко – К.: 2012. – 96 с.
2. Колесник В.С. Чинники залучення батьків гомосексуальних дітей до ЛГБТ руху в Україні / кваліфікаційна робота: бакалавр. – 2015. – 60 с.
3. Bernstein M. Identities and Politics: Toward a Historical Understanding of the Lesbian and Gay Movement // Social Science History. – 2002. Vol. 3. – No. 26
4. Broad K.L. Activist parenting and GLBTQ families / Broad et al. – Journal of GLBT family studies. – 2008. – Vol. 4. – No. 4.
5. Pearlman S. Heterosexual mothers/lesbian daughters / Sarah F. Pearlman. – Journal of feminist family therapy. – 1992. – Vol. 4. – No. 2.

Отримано 10.08.2017

УДК 316.2

Дейнека А. В. °

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірант, редактор Всеукраїнського соціологічного часопису «СВОЄ»

**КВІР-ТЕОРІЯ ПО ТОЙ БІК КОНСТРУКТИВІЗМУ ТА ЕСЕНЦІАЛІЗМУ: ЧИ
МОЖЛИВО ПОЗБУТИСЯ БІНАРНОГО МИСЛЕННЯ?**

Статтю присвячено розгляду концептуальних стратегій, котрими послуговуються соціальні вчені та політичні активісти, займаючись квір, ЛГБТ+ або гендерною проблематикою. Автор звертає увагу, що спільним знаменником для цих напрямків слугує логіка соціального конструктивізму, котра має як помірковані, так і радикальні форми. В статті стверджується, що ключовим теоретичним інструментом соціального конструктивізму є протиставлення природи та культури. Однак це протиставлення також є однією з бінарних опозицій, долати котрі прагнуть квір-теоретикіні та теоретикі.

Ключові слова: соціальний конструктивізм, квір-дослідження, природа, культура, стать, гендер, бінарні категорії, інтерсексуальність, тіло.

Статья посвящена рассмотрению концептуальных стратегий, которыми пользуются социальные учёные и политические активисты, занимаясь квир, ЛГБТ+ или гендерной проблематикой. Автор утверждает, что общим знаменателем для этих направлений служит логика социального конструктивизма, которая имеет как умеренные, так и радикальные формы. В статье говорится, что ключевым теоретическим инструментом социального конструктивизма является противопоставление природы и культуры. Однако это противопоставление также является одной из бинарных оппозиций, преодолевать которые стремятся квир-теоретики и теоретики.

Ключевые слова: *социальный конструктивизм, квир-исследования, природа, культура, пол, гендер, бинарные категории, интерсексуальность, тело.*

The article is devoted to analysis of the conceptual strategies, used by social scientists and political activists working on the topics of queer, gender and LGBT+. The author claims that the logic of social constructionism, which manifests itself in soft form as well as in radical one, is the common denominator of all this research programs. The article asserts that the contradistinction between nature and culture is the main theoretical tool of the social constructionism. However, this contradistinction is also one of binary oppositions that queer-theorists try to destroy.

Key words: *social constructionism, queer studies, nature, culture, binary categories, intersexuality, body.*

Актуальність. Сьогодні квір-теорія доволі впевнено завойовує позиції у соціальному та гуманітарному знанні, попри те, що ідея «неуспіху», як говорить Джудит/Джек Галберстам, є важливим моментом в ідентичності тих, хто її творить і тих, кого вона вивчає [Галберстам, 2017]. Академічні «успіхи» «неуспішної» квір-теорії мають місце не лише тому, що вона звертається до неочікуваних чи навіть заборонених тем, але і тому що вона слугує джерелом нових теоретичних інтуїцій та моделей мислення, котрі унаочнюють слабкі сторони мейнстримних підходів. За словами Марти Кроулі та Кендал Брод, більшість квір-теорій ставлять собі за мету «перегляд бінарних онтологічних категорій, звичних для західного способу мислення та розуміння світу [...], котрі справляють враження чіткості й усталеності там, де їх “природним чином” немає» [Кроулі, 2010: с. 17]. У пізнавальному та політичному плані ця настанова реалізується переважно через нівеляцію бінарних категорій, що мають стосунок до гендерної ідентичності, сексуальності та соціальних ролей, оскільки вони «конституують диморфізм там, де існує континуум» [Гендер для медій, 2017: с. 27]. Ідеологізація біологічних характеристик, гендерування соціальних практик, інституціоналізація нерівностей, нечутливість до незнайомого та інакшого – це предмет методичної критики квір-дослідниць. Не ставлячи під сумнів практичну й інструментальну доцільність цієї настанови, дана стаття ставить

собі за **мету** реконструювати внутрішню логіку соціально-конструктивістських пояснень, якими послуговуються представники ЛГБТ+ та квір-студій, з'ясувати, наскільки концептуально послідовною вона є, а можливо і проблематизувати її тло.

Квір-студії та їхні попередниці – ґендерні студії – формувалися в рамках критичної традиції у соціальних науках, де дослідницькі програми завжди тісно перепліталися з політичним активізмом та емансипативною боротьбою проти різних форм дискримінації і соціальної ексклюзії. Концептуальною базою для цих досліджень і політичних практик зазвичай слугувала конструктивістська логіка соціологічного пояснення, де стереотипним уявленням про біологічну стать, сексуальність та нормативну поведінку протиставлялися концептуальні альтернативи, в рамках яких ґендер і сексуальність поставали як те, що задається й нав'язується культурою, відносинами влади та панування, будучи історично мінливим та варіативним. Деконструкція позірної «природності» того чи іншого явища та викриття його соціокультурної сутності – ключове завдання соціального конструктивізму. У випадку з квір-студіями йдеться насамперед про деконструкцію нормативістського та бінарного мислення у питаннях статі, ґендеру, сексуальності, ідентичності і т. д. Як пише в одному зі своїх текстів Дона Гаравей: «квірувати те, що вважається природним – мій категоричний імператив» [Haraway, 1994: p. 60].

Наразі є сенс вести мову про *два варіанти соціального конструктивізму* у феміністичних, ґендерних та ЛГБТ-дослідженнях. Перший ми назвемо *поміркованим* конструктивізмом, другий – *експансивним*. Поміркований конструктивізм ґрунтується на ідеї про те, що між природничими та соціально-гуманітарними науками існує своєрідний «поділ праці», згідно з котрим як першим, так і другим належить досліджувати власний онтологічний регіон, і головне, щоби жодна сторона у своїх висновках не заходила на територію іншої. Відтак, загальним концептуальним тлом для такого «поділу праці» є онтологічне розрізнення між цариною природи та цариною культури. Наприклад, якщо вивченням статевих особливостей біологічних організмів займаються біологи, то соціологи, в свою чергу, можуть займатися ґендерними ролями та практиками, розглядаючи, зокрема, і їхнє місце у відтворенні соціальних нерівностей, де повсякденні уявлення про «стосунки між статями» посідають неостаннє місце. Наголос на різниці між «статтю як біологічним поняттям», «ґендером як соціологічним поняттям» та «статтю як терміном із повсякденного слововжитку» мотивується намаганням провести чітку межу між двома групами феноменів: 1) тим, що підлягає зміні через перегляд чинного «суспільного договору» і 2) тим, що такому перегляду не підлягає [Латур, 2006: с. 59-73].

Так, людина може від народження мати тіло, котре з анатомічної точки зору буде кваліфікуватися як жіноче і, з високою ймовірністю, як спроможне до дітонародження. Але саме вміння «бути жінкою», «бути матір'ю», відповідати нормативним критеріям «жіночості» набувається в ході соціалізації і є навичкою неуніверсальною та культурно зумовленою, тобто

потрапляє в зону компетентності соціальних, а не природничих наук. Авторки підручника «Гендер для медій» відтворюють дану логіку на прикладі: «Уявіть собі багатодітну жінку з невеличкого містечка й молоду жінку зі столиці, яка свідомо вирішила не народжувати дітей і присвятити своє життя літературі. Хіба не різними будуть їх уявлення про те, що значить бути жінкою? Або 60-річного сільського фермера на Закарпатті і молодого банкіра з Харкова. Хіба не відрізнятимуться їх розуміння того, що значить бути чоловіком? [...] водночас у тій самій культурі фемінність і маскуліність різнитиметься серед людей різних класів, різних релігійних уподобань, різного віку, серед людей, що замешкують у селі і в місті» [Гендер для медій, 2017: с. 15]. В цьому контексті апеляція до культури та до розпорошеності нормативних уявлень про гендерні ролі увиразнюється саме за рахунок природничого універсалізму, котрий передбачає загальну біологічну норму, згідно з якою людські популяції завжди майже навпіл поділені на дві статі. Саме це дає змогу казати: «попри те, що з виду ми схожі, насправді ми дуже різні». Таким чином, ідея «поділу праці» в рамках поміркованого конструктивізму закріплює дисциплінарні рамки між науками та обмежує коло тем, про які вченим дозволяється говорити від імені своєї дисципліни. Соціальні вчені утримуються від конструктивістських інтерпретацій знань, котрі продукують природничі дисципліни, а останні, своєю чергою, не поширюють власні пояснювальні моделі (наприклад, біологічний детермінізм) на явища людської культури.

Із зазначеного вище доволі просто зрозуміти, що у поміркованого конструктивізму завжди є своя зворотна сторона – поміркований есенціалізм. Під есенціалізмом зазвичай мається на увазі пізнавальна позиція, згідно з якою деякі визначальні характеристики людської поведінки вважаються вродженими, незмінними і непоміркованими. В рамках такої «поміркованої» перспективи соціокультурні аргументи завжди мають своїм тлом аргументи якби «від імені природи». Наприклад, ведучи мову про становище квір-людей в сучасному суспільстві, політичний активіст, що керуватиметься цією логікою, говоритиме: «За даними біології, у більшості видів ссавців існує певний відсоток інтерсексуальних особин, що, вочевидь, зумовлюється генетично. Людина – не виключення. Незалежно від обставин, люди, котрих неможливо чітко кваліфікувати як чоловіків або як жінок, існували й існуватимуть завжди. Проте у соціальному плані такі люди, як правило, піддаються дискримінації та маргіналізації, і в наших силах зробити так, щоб їхня інакшість не ставала на заваді до повноцінного суспільного життя, реалізації їхніх прав і свобод». Так, наприклад, ведуться дискусії про право інтерсексуалів та трансгендерних людей на юридичне визнання гендерного переходу чи право не відносити себе до жодного з двох нормативних гендерів, право інтерсексуальних дітей не піддаватися хірургічному втручанню за ініціативою батьків або лікарів чи їхнє право обирати між чоловічими та жіночими громадськими вбиральнями [Greenberg, 2012]. У країнах Західної Європи та Північної Америки боротьба інтерсексуалів й трансгендерів за свої права так чи інакше включена у сферу публічної політики [Withers, 2010], знаходячи своє обґрунтування у ліберальній теорії

прав людини. Інакше кажучи, тут йдеться радше про включення у нормативне поле того, що раніше вважалось маргінальним та неприпустимим.

Однак, попри те, що в окремих суспільствах стратегія інструменталізації соціально неунормованих, але біологічно вроджених рис сприяє боротьбі за людські права і свободи, в концептуальному плані даний підхід має низку слабких місць. Як було зазначено вище, поміркований конструктивізм може існувати лише в ситуації, коли відбувається розмежування двох груп феноменів: природних, котрі є вродженими і непідконтрольними, та соціокультурних, котрі є суспільно заданими та змінюються в часі. Однак в реальності таку межу провести неможливо, оскільки анатомічні та фізіологічні параметри людських тіл сильно залежать від їхнього способу життя, що переважно регулюється соціальними нормами. Крім того, самі наукові знання про «природу» людського тіла постійно змінюються, повсякчас унаочнюючи, що так зване «об'єктивне» наукове знання про жіночий та чоловічий організми сильно залежать від панівної культурної традиції. Можна пригадати цілу низку позицій, що відстоювалися наукою ХІХ та ХХ століть як доведені наукові факти, але сьогодні виглядають вкрай непереконливими навіть для нефахівців, як, зокрема, теза про шкоду, котру завдає жіночій матці академічне навчання чи залежність чоловічої та жіночої поведінки від «раціональної» та «ірраціональної» півкулі головного мозку [Гендер для медій, 2017: с. 60-75]. Відтак, дотримання паритету між природничими та соціально-гуманітарними науками означає виведення із-під вістря критики потужних дискурсивних структур, котрі постають під машкарою об'єктивного знання. Таким чином, ті наукові результати, котрі сьогодні видаються обґрунтованими чи навіть скидаються на «прогресивні» аргументи, як, наприклад, доволі популярна в сучасному ЛГБТ-середовищі теза про вроджений характер гомосексуальності, з часом може втратити свою очевидність. Крім того, слід пам'ятати, що ідея про біологічно зумовлений характер гомосексуальності не раз розв'язувала руки тим, хто намагався її «лікувати», кваліфікуючи дану рису як «недугу», з огляду на відхилення від культурних вимог та статистичних норм.

Саме ці спостереження і дали життя тому різновиду соціального конструктивізму, котрий був вище поіменований *експансивним*. Під експансивним конструктивізмом тут мається на увазі пізнавальна стратегія, котра відмовляється від ідеї чіткого «поділу праці» між природничими та гуманітарними дисциплінами, наполягаючи, що деконструкції та критиці підлягає не лише те повсякденне і наукове знання, хибність якого можна довести його носіям і продуцентам, але і сама ідея універсальної наукової об'єктивності, котра є ключовою складовою пізнавальних стратегій природничих наук. За словами Дони Гаравей, новітня соціологія науки озброїла нас «надзвичайно потужним соціально-конструктивістським аргументом, котрий торкається усіх форм інтелектуальних тверджень, а особливо, і в першу чергу, тверджень наукових [...]. За такого спокусливого бачення, позиція інсайдера не має жодних привілеїв, оскільки всі начерки кордонів між внутрішнім та зовнішнім у пізнанні осмислюються як рухи влади,

а не як рухи в напрямку істини. Тож, слідуючи цій потужній соціально-конструктивістській перспективі, чого нам боятися того, як вчені описують свою діяльність та досягнення. Вони та їхні патрони зацікавлені в тому, щоб кидати пісок нам у вічі» [Haraway, 1991: p. 184]. Ця експансивна стратегія передбачає радикалізацію конструктивістського аргументу та повну нівеляцію есенціалізму будь-якого штибу. Там, де поміркований конструктивізм проводить межу, а згодом і наводить містки між природою та суспільством, експансивний конструктивізм намагається довести, що не лише повсякденний есенціалізм пересічних людей, але і позитивістські уявлення про природу в точних науках так само значною мірою є ідеологічними конструктами, котрі слугують на користь панівним соціальним нормам, патріархальним структурам, гетеронормативним, сексистським, расистським та іншим упередженням.

Таким чином, якщо поміркований конструктивізм дотримується розрізнення між суспільними й природними явищами, то експансивний конструктивізм описує природу як частину суспільства. «Природне» подається тут або як дискурсивна конструкція, що має свою суспільну зумовленість, або як недосяжний трансцендентний горизонт, що завжди перебуває «по той бік» досвіду та культурних репрезентацій. Відтак, розрізнення статі та ґендеру, фізіологічних параметрів та сексуальної поведінки тут втрачає свою концептуальну однозначність, оскільки в даному контексті йдеться не стільки про відмежування біологічних параметрів організму від культурних норм та соціальних практик, скільки про два окремих соціальних конструкти, що перебувають одне з одним у складних відносинах. За такого погляду, статі є таким же соціальним конструктом як і ґендер, а теза про вроджений характер сексуальності (байдуже, йдеться про гетеронормативні, гомонормативні чи маргінальні форми сексуальності) подається як одна з репресивних ідеологій, котрі придушують різноманіття сексуальних практик та сексуального досвіду, кодифікуючи їх у відповідності до однієї із рубрик: або як гетеросексуала або як одну з літер в аббревіатурі ЛГБТ+.

Хрестоматійний приклад того, як інтерсексуальна людина прагне підпорядкувати своє тіло та свою поведінку одній із бінарних статевих категорій, докладаючи небувалих зусиль, описаний Гарольдом Ґарфінкелем у його етнометодологічній розвідці, присвяченій Аґнес [Ґарфінкел, 2005: с. 133-211]. Аґнес – молода людина з яскраво вираженим досвідом ґендерної дисфорії, що описується як «міжстатева» особа, котру виховували як хлопчика, але чия ґендерна ідентичність сформувалася як ідентичність жінки. Досліджений та ретельно описаний Ґарфінкелем кейс цікавий насамперед тим, що, попри свій «міжстатевий» статус, Аґнес навідріз відмовлялася ідентифікувати себе інакше, ніж як «звичайну жінку». «Аґнес була палко переконана, що вона природна, нормальна жінка і наполягала, щоб до неї ставилися як до природної нормальної жінки» [Ґарфінкел, 2005: с. 139]. За словами Ґарфінкеля, «У культурних середовищах осіб, наділених нормальною статтю, чоловіки мають пеніс, а жінки – піхву. [...] у випадках, коли ми маємо чоловіків із піхвами та жінок із пенісами, то все ж таки ці люди

[...] мусять належати або до тієї категорії, або до тієї. Агнес поділяла цей погляд також як природний факт життя...» [Гарфінкел, 2005: с. 145]. Дана ситуація унаочнює, як саме концепт статі, котрий, за словами Гарфінкеля, укорінений у здоровому глузді, здатен радикальним чином впливати не тільки на поведінку, але і на структуру людського тіла.

Засновник етнометодології звертає увагу на низку «прийомів», до яких вдавалася Агнес, аби привести себе у відповідність до того стандарту жіночості, котрий нав'язувався як біологічною, так і культурною нормою. Свою досягнуту жіночість вона мусила «підтримувати і скеровувати за рахунок проникливості, обміркованості, вміння, обізнаності, постійних репетицій, роздумів, випробувань, аналізів, зворотного зв'язку тощо» [Гарфінкел, 2005: с. 188]. Такий «спланований» та «обдуманий» характер її жіночості сукупно з цілеспрямованим приховуванням свого «нежіночого» минулого, вирізняв Агнес з-поміж інших «природних жінок», до числа яких вона себе зараховувала. Вона вчилася бути жінкою, говорити та поводитися як жінка. Зокрема Гарфінкель згадує ситуацію, коли її бойфренд, від якого вона так само приховувала своє «хлопчаце» минуле, зробив їй зауваження за те, що вона засмагала на очах у чужих чоловіків, що, на його думку, не належало робити пристойній дівчині [Гарфінкел, 2005: с. 167-168]. Ця та інші конфліктні ситуації стали «помилками», на яких Агнес навчалася відповідати статусу жінки.

Слід звернути увагу, що даний кейс не дає жодної можливості встановити чітку межу між «соціокультурними» та «біологічними» аспектами її жіночості. Досягання статусу «природної, нормальної жінки» в цій ситуації відбувалося не лише за рахунок засвоєння належних ґендерних ролей, але і в порядку хірургічного втручання та тривалої реабілітації після видалення пеніса і калитки, а також перетворення їхніх залишків на штучну піхву та статеві губи. Перехід у новий біологічний стан відбувався не одномоментно і потребував довгих та болісних «тренувань», що мали на меті зробити піхву Агнес спроможною до «нормальних» і єдино можливих гетеросексуальних зносин з її бойфрендом. Ситуація Агнес є яскравим свідченням того, як соціально сконструйоване та закріплене у біологічному дискурсі поняття «статі» чинить визначальний вплив на тіло й ідентичність інтерсексуальної особи.

Відтак, для експансивного конструктивізму у ґендерних, феміністичних, квір- та ЛГБТ-студіях подібні приклади слугують підставою для того, щоб поставити під сумнів розрізнення статі та ґендеру, вродженого та набутого, природного та культурного. Стать протиставляється ґендеру не в суто пізнавальному, але і в політичному сенсі, як репресивний соціальний конструкт, що блокує шанси маргіналізованих суспільних груп на емансипацію. Зокрема Дона Гаравей говорить про це таким чином: «Феміністки та інші люди, з чиїх вуст лунала найгучніша критика науки та її тверджень, або пов'язаних з нею ідеологій, почасти саме тому уникали вчення про наукову об'єктивність, адже сумнівалися, що "об'єкти" знання є пасивними й інертними речами. Аналіз таких об'єктів поставав або як освоєння незмінного та наперед визначеного світу, що тлумачиться як ресурс

для інструментальних проектів деструктивних суспільств Заходу, або ж як прикриття [...] інтересів панівних груп. Наприклад, “стать”, як об’єкт біологічного знання, постійно являє себе під машкарою біологічного детермінізму, становлячи загрозу для крихких можливостей соціального конструктивізму та критичної теорії, з їхньою здатністю до активного й творчого втручання, уможливлених феміністичними концепціями ґендеру як суспільно, історично й семіотично зумовленої риси» [Haraway, 1991: p. 197].

Таким чином, ведучи мову про положення квір-людей у сучасних суспільних умовах, політична активістка, що стоятиме на позиціях експансивного конструктивізму, радше за все керуватиметься наступною логікою: «Квір – це загальний термін, що об’єднує під своєю парасолькою всіх тих, хто своєю ідентичністю та сексуальністю вибивається із нормативного поля. Розширення норми, наприклад, через доповнення гетеронормативності гомонормативністю, не вирішить проблеми, оскільки норма існує тільки як заперечення девіації, і навпаки. Відтак, мета нашої боротьби не в тому, щоб унормувати якомога більше літер з абревіатури ЛГБТ+, а в тому, щоб похитнути самоочевидність того, що сьогодні здається нормальним. Досягти цього можна лише підриваючи репресивні соціальні конструкти, на кшталт “біологічної статі”, “статевих відносин”, “сім’ї” і т. д.».

Однак експансивний конструктивізм так само має свій зворотний бік. Привертаючи особливу увагу до дискурсивних порядків, котрі підтримують статус кво та маргіналізують інакшість, прихильниці й прихильники такого бачення нерідко забувають про матеріальний, тілесний характер соціального життя. Коли Аґнес із дослідження Гарфінкеля намагається змусити свою штучну піхву відповідати сексуальному стандарту «нормальної, природної жінки», вона не просто реалізує нав’язані суспільством сценарії, а чинить ряд цілком конкретних фізичних вправ, завдаючи собі реального тілесного болю. Нерідко, «відкидаючи авторитарні біологічні уявлення про стать, що утворює продуктивне напруження зі своєю бінарною опозицією – ґендером, ми відмовляємося не лише від аналітичного апарату, що властивий доволі специфічній західній традиції, але і від самого тіла, як чогось більшого за просту чисту дошку для соціальних приписів, включно з приписами біологічного дискурсу» [Haraway, 1991: p. 197].

Висновки. Таким чином, якщо загальним тлом для поміркованого конструктивізму є дуалізм природи та культури, що штучно розколює людський досвід на дві сфери, то у випадку експансивного конструктивізму, часто-густо, без уваги залишається сама матерія сексуальності: статеві органи й тілесні звички, гормони та біотехнології, предмети одягу та косметика, електронні девайси та спідня білизна – усі ці гетерогенні актори, що роблять суттєвий вклад у формування ґендерного й сексуального досвіду людини поруч із культурними та релігійними приписами, відносинами влади, патріархальними нормами та національними традиціями. Ані біологічний редуціонізм, ані паритет між біологією та соціологією, ані експансивний соціальний конструктивізм, не дають достатніх аналітичних засобів для повноцінного аналізу того, як складається й перетворюється людська (і не лише людська) сексуальність. Саме тому сьогодні ряд дослідниць

артикулюють необхідність «пост-конструкціоністської» перспективи у ґендерних, жіночих, ЛГБТ та квір-студіях [Lykke, 2010: р. 133, Haraway, 1991: р. 200-201]. Як дотепно зазначає Карен Барад, сьогодні ми маємо ситуацію, коли в соціальних науках мова, дискурс, культура мають значну вагу, і, як це не дивно, єдина річ, котра вже не має жодної ваги – це тіло («the only thing that does not seem matter anymore is matter» [Barad, 2003: р. 801]). Якщо квір-теорія і справді має на меті подолання бінарного мислення, то дуалізм природи та культури, тіла й ідентичності, статі й ґендеру має стати для неї однією з проблем. Але чи можливо осмислювати сексуальність, не вдаючись до цих протиставлень, нам ще тільки належить дізнатися у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Галберстам Дж. Низька теорія (передмова до книжки «Квір-мистецтво неспіху») [Електронний ресурс] / Джудит-Джек Галберстам ; пер. з англ. Марії Маєрчик // Критика феміністична — 2017. — №1. — Режим доступу до ресурсу: <http://feminist.krytyka.com/ua/articles/nyzka-teoriya-peredmovado-knyzhky-kvir-mystetstvo-neuspikhu>
2. Кроули С. Л. Конструирование пола и сексуальностей / Сара Л. Кроули, Кендал Л. Брод // Гендерные исследования. — 2010. — №20–21. — С. 12–50.
3. Гендер для медій. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / [М. Маєрчик, О. Плахотнік, Л. Малес, Т. Марценюк та ін.] ; за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік та Г. Ярманової. — [Вид. 3, виправлене та доповнене] — К.: Критика, 2017. — 220 с.
4. Haraway D. A Game of Cat's Cradle: Science Studies, Feminist Theory, Cultural Studies / Donna Haraway // Configurations. — 1994. — №1. — С. 59–71.
5. Латур Б. Нового времени не было: эссе по симметричной антропологии / Бруно Латур. — СПб., Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2006. — 240 с.
6. Greenberg J. A. Intersexuality and Law: Why Sex Matters / Julie A. Greenberg. — New York and London: New York University Press, 2012. — 169 p.
7. Withers D. M. Transgender and Feminist Alliances in Contemporary U.K. Feminist Politics / Deborah M. Withers // Feminist Studies – 2010. — №3. — P. 691–697.
8. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології / Гаролд Гарфінкел. — К.: Курс, 2005 — 340 с.
9. Haraway D. J. Situated Knowledges / Donna J. Haraway // Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. — 1991. — 287 p.
10. Lykke N. The Timeliness of Post-Constructionism / Nina Lykke // NORA — Nordic Journal of Feminist and Gender Research. — 2010. — P. 131–136.
11. Barad K. Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter / Karen Barad // Gender and Science. — 2003. — №3. — P. 801–831.

Отримано 10.08.2017

УДК 37.032

Вороніна М.С. °

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,
кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історичних дисциплін

ВИСВІТЛЕННЯ КВІР-ТЕМ В ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ ЯК МЕТОД ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВИШУ

Квір-чутлива педагогіка доволі нова проблематика в сучасній вищій освіті України, не дивлячись на те, що вона абсолютно відповідає принципу гуманізації освіти, який є основним на даному етапі. Гендерно-чутлива педагогіка, як більш загальна, вже отримала певне визнання серед освітян(ок), приміром, авторка в навчальних програмах та в індивідуальних планах із 2003 року обов'язково серед виховних завдань зазначає «гендерно-чутливе виховання студент(ок)ів», заохочує використання фемінітивів. Однак ще на початку нульових з'явилась нагальна проблема запобігати гомофобним висловлюванням у вербальному просторі академічної аудиторії.

Безперечно, в межах спеціалізованого предмету з квір-тематики найпростіше реалізувати всі пізнавальні та виховні завдання, але я переконана, що оскільки подібні спецкурси апріорі мають чітко обмежену аудиторію та, зазвичай, студент(к)и заздалегідь уже позитивно налаштовані, то це найлегший шлях, утім охоплює занадто малу чисельність осіб. Більш складний та паралельно потенціально перспективніший шлях включення квір-тем у загальні предмети, в даному випадку на історичному факультеті Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди в межах викладання таких навчальних курсів як: «Історія первісного суспільства», «Історія Стародавнього Сходу», «Етнологія», «Людина і світ», «Методика викладання шкільного курсу «Людина і світ», спецкурсу «Гендерна історія». Аналіз джерел і застосування принципу історизму найкраще запобігає побутовим гомофобним стереотипам, переводячи дискусію в наукове річище.

Ключові слова: *Гендерно-чутлива педагогіка, вища освіта, педагогічний університет*

Квир-чувствительная педагогика довольно новая проблематика в современном высшем образовании Украины, несмотря на то, что она абсолютно соответствует принципу гуманизации образования, который является основным на данном этапе. Гендерно-чувствительная педагогика, как более общая, уже получила определенное признание среди преподавател(ьниц)ей, например, автор в учебных программах и в индивидуальных планах с 2003 года обязательно среди воспитательных

задач выделяет «гендерно-чувствительное воспитание студенто(к)в», поощряет использование феминитивов. Однако, еще в начале нулевых появилась насущная проблема предотвращать гомофобные высказывания в вербальном пространстве академической аудитории.

Бесспорно, в пределах специализированного предмета по квин-тематике проще реализовать все познавательные и воспитательные задачи, но я убеждена, что поскольку подобные спецкурсы априори имеют четко ограниченную аудиторию и, как правило, студент(ки)ы заранее уже положительно настроены, то это самый легкий путь, к тому же охватывает слишком малую численность лиц. Более сложный и параллельно потенциально перспективный путь – включения квин-тем в общие предметы, в данном случае на историческом факультете Харьковского национального педагогического университета им. Сковороды в пределах преподавания таких учебных курсов как «История первобытного общества», «История Древнего Востока», «Этнология», «Человек и мир», «Методика преподавания школьного курса «Человек и мир», спецкурса «Гендерная история». Анализ источников и применение принципа историзма лучше предотвращает бытовые гомофобные стереотипы, переводя дискуссию в научное русло.

Ключевые слова: Гендерно-чувствительная педагогика, высшее образование, педагогический университет

Queer-sensitive pedagogy is sufficiently new issue in Ukrainian's modern higher education, despite of the fact that it absolutely reflects the principles of humanizing of education, which is based on current stage. Gender sensitive pedagogy as more general discipline that has already been recognized by educators.

For example, author in the educational curriculum and in the individual plans remarked among the educative tasks " gender-sensitive education of students " from 2003 year and promotes the use of feminintives. However at the beginning of 2000 years an urgent issue appeared to prevent a homophobic language utterance in verbal space of an academic audience.

Indisputably, within the limits of the specialized subject of the queer themes is easier to achieve all cognitive and educative tasks. But I am convinced since that specialized courses have very limited audiences and as usual students in advance more positively disposed towards the subject. It's will be the easiest way, furthermore it is includes too small number of persons.

More difficult and potentially more perspective way is including of queer-themes in wider curriculum subjects, in this case on the historical department of G.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical university within the limits of teaching of such educational courses as: «History of primitive society», «History of Ancient East», «Ethnology» " the Individual and society », «Method of teaching of school course, is «Man and sociaty», and the special course «Gender history».

Analysis of sources application of principle of historicism prevents domestic homophobic stereotypes better in all, translating a discussion in a scientific field.

Key words: Queer-sensitive pedagogy, higher education, pedagogical university

Актуальність. Гендерно-чутлива педагогіка актуальна для всіх студент(ок)ів, які вивчають соціогуманітарні дисципліни у вищій школі, але важко переоцінити значення даного підходу для студентів саме педагогічних вишів. Як мінімум вони багато вивчають таких дисциплін навіть на факультетах на кшталт фізико-математичного, а як максимум усі вони майбутні вчителі, які потім мають самі використовувати цей підхід, а головне бути гендерно-чутливими особистостями, бо найкращий виховний метод у педагогіці – це власний приклад. Їх майбутні учні ніколи не повірять у те, в що не вірить учитель(ка), і саме останні повинні створити клімат довіри, взаєморозуміння й толерантності в середині шкільних колективів.

Одна з перших публікацій взагалі на квір-тематику (немедичну) на пострадянському просторі з'явилась у 1998 році – І.С.Кон «*Лику та маски одностатевого кохання*» [Кон, 2003: с. 3]. Утім вона носила скоріш популяризаторський характер, оскільки там не було авторської наукової новизни чи навіть запропонованих гіпотез. Але одним із головних позитивних моментів було, так зване, подолання мовного та ідеологічного бар'єрів – це така собі компіляція іноземних текстів із психології, психіатрії, філософії, антропології (соціальної, культурної і т.д.), історії та правознавства. Зрозуміло, що за радянських часів у абсолютної більшості науковців (не говорячи вже про пересічних громадян) просто не було доступу до цих публікацій, на відміну від І.С.Кона, який був виїзним, тобто відвідував як країни соцтабору, так і капіталістичні. Напевно і на посаді головного наукового співробітника ленінградського відділу Інституту етнографії АН СРСР (1975-1985) мав кращий доступ до західних досягнень у етнографії (в західному варіанті: етнологія, культурна або соціальна антропологія), ніж співробітники подібного київського чи львівського відділів, не говорячи вже про викладач(а)ку етнографії на історичних факультетах українських вишів. І незаперечним тому доказом є те, що саме він був упорядником видання праць Маргарет Мід [Мід, 1988] і популяризатором інших у купі з ідеями Л.Демоза [Демоз, 2000] (історія дитинства, психоісторія). Справа в тому, що саме західні етнологи та антропологи свідомо чи несвідомо першими презентували гомосексуальний характер в ініціаціях, адекватне становище осіб «третьої статі» і не лише євнухів та ін. А головне що вони надали аргументи гендерно-чутливим педагогам: що представники первісних культур здатні толерантно ставитися до різних сексуальних ідентичностей, а представники «цивілізованих» все ще вагаються – чи то «не заразне?!»

Публікацій щодо квір-педагогіки – авторкою не було знайдено, та оскільки з гендерною педагогікою, яка на справді займається рівністю чоловіків і жінок – просування йде важко, то, напевно, дана міжнародна конференція "Квір-дослідження на пост-радянському просторі" й стане історіографічним та методичним проривом. Тому головна **мета** даної статті саме у презентації педагогічного досвіду і певних історичних рефлексій.

Із власного досвіду викладання таких навчальних курсів як «Історія первісного суспільства», «Історія Стародавнього Сходу», «Етнологія», «Людина і світ», «Методика викладання шкільного курсу «Людина і світ»,

спецкурсу «Гендерна історія» можу впевнено стверджувати, що поле для презентації квір-тем тут найширше і має абсолютно як наукове, так і виховне значення.

«Історія первісного суспільства» та «Етнологію» - об'єднує, в першу чергу, традиція ініціації. Окрім того, що студент(ки)и під час вивчення даної тематики дізнаються, що у багатьох етносів існувала обрядовість із характерними гомосексуальними ознаками [Gilbert, 1999], приміром у індіанців Америки, починаючи з ескімосів Аляски аж до Бразилії і навіть ще на Південь, неодноразово спостерігали гомосексуальні звичаї. Головною виховною метою є акцент на сприйнятті спільнотою: іноді племена відносяться до них з повагою, або з байдужістю, або з презирством, але вони завжди терпимі. Натомість, слід зазначити, що майже постійно спостерігається певне несприйняття студент(к)ами на початку висвітлення подібної інформації. Але набагато толерантніше квір-теми сприймаються, чим більше доповідей лунає на семінарському занятті академічної групи будь-якого курсу навчання. Викладачу, безумовно, доводиться постійно зупиняти гомофобні вигуки, «гримаси» огиди. У будь-якому разі не існує єдиної для всіх методики викладання квір-тематики, утім, кожн(а)ий ще на початках професійної діяльності усвідомлює, які прийоми все ж таки дають найкращий результат і максимально спрацьовують у більшості ситуацій, оскільки в паралелі досить часто одні клас чи група відрізняються від інших, не кажучи вже про рік від року. І в цьому плані краще зрозуміти особливості власного темпераменту, а не втілювати всі підряд новомодні методичні розробки. Особисто мені найкраще вдається застосування «сократівського методу» (Сократ, філософ стародавніх Афін, чиї діалоги записав Платон, вів дискусії незвичайним чином, переважно задаючи співрозмовникові запитання. Розбираючись в предметі разом з співрозмовником і задаючи доброзичливі питання, на кожне з яких слідувала як правило ствердна відповідь, Сократ підводив співрозмовника до більш повного бачення предмету обговорення і висновків, які спочатку були для співрозмовника не очевидними [Козлов, 2015]. У сучасній модифікації він ще зветься «принципом трьох так», але це більш комерціалізований варіант). Складність його в тому, що майже не можливо заздалегідь підготувати питання, оскільки важко передбачити настрої аудиторії, наскільки вони емоційно вже виснажені (відсутність вигуків може бути пов'язана з банальною втомою). А от гомофобні «аргументи» доволі повторювальні, тому їх можна «колекціонувати» в своїй пам'яті разом із контраверсійними питаннями, які будуть із іншого ракурсу презентувати проблему, більш зрозумілого, паралельного. Такі накопичення відбуваються, так би мовити, цілодобово і всесезонно, тобто неможна квір-темами цікавитись лише під час підготовки до заняття: цікавість і аналіз мають бути стилем життя, гендерні лінзи мають бути задіяні під час перегляду новин, ток-шоу, документальних і художніх фільмів і навіть демотиваторів у соцмережах.

Урок-диспут, звісно, бажаний і показовий в педагогічній діяльності, але, на мою думку, не слід їм зловживати і краще використовувати лише його елементи, в іншому випадку велика вірогідність викладання нової теми чи то

доповіді перетворити на хаос. Більш конструктивним буде повернення до академічного стилю, приміром, антропологічні дослідження народів Північної Азії краще представлені в літературі, тому фрази на кшталт: «Серед чукчів, коряків, камчадалов і ескімосів також зустрічаються зміни статі. У чукчів зустрічається окрема гілка шаманізму, в якій чоловіки і жінки змінюють стать частково або повністю (травестізм)» [Крашенников, 1755] - коли досить часто звучать в аудиторії, то створюють сприятливий фундамент у підсвідомості студентства щодо гендерної чутливості, можна навіть говорити про певну інституалізацію в їх свідомому сприйнятті.

Оскільки кінематограф створив певний маскулінний стереотип щодо воїнів-індіанців, то реферати на тему «бардашів» є яскравим прикладом розриву шаблону (вони були названі європейцями Бардаш або бердах, бердаче, berdache "від перського" bardaj ", або іспанського bardajo або bardoja, спочатку зневажливий термін, що означає пасивного гомосексуального партнера," хлопчика для утіх ", І.С.Кон навіть робить висновок, що російське слово «бардак» від нього походять [Кон, 2003: с. 177]. Тим не менш, індіанські berdache дуже сильно відрізняються від європейського значення" berdaj ", " еретика-содоміта ", як записано про це хрестоносцями під час вторгнення в Персію в середні століття. Замість цього, в американській культурі, цей термін охоплює поняття протилежної гендерної ідентичності, відмінної від своєї анатомічної статі без будь-яких сексуальних уподобань. Вони розглядалися місцевими племенами, як такі, що мають священний статус. Індіанська духовна філософія не тільки приймає статус "третьої статі", але майже заохочує його. За рідкісним винятком деяких з найбільш войовничих племен, таких як Apache і Comanche, бардаш комфортно існують майже в кожному племені північноамериканських індіанців, особливо на Середньому Заході, Великій Долині і Південно-Заході. Їх проміжне положення дозволило бардашам ставати посередниками в суперечках між статями, допомагати вирішувати подружні конфлікти або сприяти романам. Бардаши були вільні від ритуальних обмежень, пов'язаних з менструацією, вагітністю, або годуванням груддю. Одночасно Бардаши ставали батьками для дітей-сиріт або дітей з багатодітних сімей – і цей особливо показово та актуально щодо дискусій про «дозвіл чи не дозвіл» батьківства для осіб із гомосексуальною орієнтацією, бо акцентується по-перше на «нормальності» передачі дітей на виховання, а по-друге, презентації соціальної функції, замість патріархального зациклювання на соціальному обов'язку жінок.

«Історія Стародавнього Сходу» оскільки хронологічно дуже близька до «Історії первісного суспільства», тому також багата на квір-теми, утім методи усної історії тут не актуальні, а інтерпретація малочисельних текстів є доволі складним завданням для молоді. Певну структуру даного періоду можуть надати рефлексії французького філософа та історика Мішеля Фуко [Фуко, 2002], який не лише вказує на існування певної моди «з таким заполом оспівували юнаків», а й на трансформації у педагогіці. Приміром, у Римській імперії, що стала правонаступницею завоювань Олександра Великого і частково замінила грецьку культуру, розповсюдивши свою владу на більшу

частину Стародавнього Сходу, розпочалась інституалізація педагогічної практики: «учитель повинен плекати до учня батьківські почуття і розглядати себе як представника тих, хто довірив йому своїх дітей» [Фуко, 2002]. Тим не менше, конкретно на заняттях з історії головним із компонентів є робота з першоджерелами і в цьому плані, якщо опрацювання текстів серйозно ускладнюються особливими мовними бар'єрами (в сенсі, що це не просто інша, а саме давня, яка суттєво відрізняється від сучасної або взагалі «мертва» мова), тобто студенти мають сприймати через посередника-перекладача, що менше відповідає історичному принципу об'єктивності, оскільки останн(я)ій ма(в)ла різноманітні гендерні стереотипи чи навіть фобії, що в свою чергу впливає на якість перекладу. Тому на допомогу приходять максимально толерантна історична антропологія, що з часів школи Аналів прагне відновити історію мовчазної більшості, саме вона довела значимість наочних джерел. Стосовно квір-тематики, приміром, у Давньому Китаї саме Роберт Ван Гулік заново презентував громадськості в 1951 році «Еротичні гравюри епохи Мін» [Ван Гулік, 2000], які випадково купив у японських антикварів і хоча ці друкарські кліше відносились вже до XVII століття, але висока дослідницька культура спонукала його видати обмеженим тиражом у 50 екземплярів і розіслати до найбільших китаєзнавчих центрів світу. В свою чергу це видання не лише спровокувало розрив шаблонів, а й започатковувало наукову дискусію, в результаті якої сам же Ван Гулік у 1961 році опублікував монографію «Сексуальна жизнь в древнем Китае», але тепер уже наукова розвідка сягала й XVII століття до нашої ери. Як охарактеризував цю книгу Річард Бернстайн «Великий історик пізнього періоду широко відомий під назвою «69» ...представив гомосексуальні відносини чоловіків і жінок, що описані «зі скрупульозними та співчуваючими подробицями», трансвестизм, ексгібіціонізм, вуайєризм, садизм і мазохізм...» [Бернстайн, 2014]. На цьому прикладі ми можемо побачити, що історія як бездонний колодязь, і навіть коли відбувається чергова криза під гаслом «уже немає нових тем» - це просто народження нової дослідницької парадигми та актуалізація пошуку нових джерел. Так само й свідомість слухацької аудиторії здатна переформатуватися й відкритися для нових знань і як це б парадоксально не звучало до нових гендерних стереотипів – позитивно налаштованих квір-педагогікою.

Інші хронологічні періоди, зрозуміло, також містять квір-тематику, але як тільки на певній території починала домінувати «іудаїстична гілка релігії» (іудаїзм, християнство, іслам), то квір-студії переходять у іншу площину висвітлення: переслідувань і покарань, де основними джерелами в часи «мовчазної більшості» є світські або релігійні судові справи. Приміром, «спеціалісти в області судової медицини більш за все цікавились тілесними ознаками, за якими можна розпізнати та викрити содоміта», чим був відомий придворний лікар папи Паоло Захія (1584-1659) [Кон, 2003: с. 14]. Така собі зміна парадигм із релігійної («содомський гріх») на психіатричну («сексуальна психопатія») в XIX столітті, насправді більше схожа на дослідження наукових збочень, якщо їх намагатися презентувати студент(к)ам, тому до створення «фундаменту безпеки» із знань про існування інших гендерних норм, не бачу

доцільності розпочинати з таких історичних епох, а не тільки тому, що їх на даний момент немає у особистому навчальному навантаженні.

Спецкурс з «Гендерної історії» у своїй структурі взагалі містить безпосередньо частину - «Тема 5 Світова історія квір». Тут вже більше акцентується увага на понятійному апараті, більше контролюються «гомофобні» маркери у висловлюваннях студентів(ок). Міждисциплінарним зв'язком є використання етнологічних нарисів, але тут вже акцент робиться на аналізі маскулінності (по-перше, це попередня тема спецкурсу, а по-друге, гомофобія як і гомосексуальні риси ініціацій нерідко пов'язані саме з цією проблематикою, а не суто гомосексуальною ідентичністю). Яскравим прикладом є «чоловічі будинки»: «Такі типові будинки холостяків або общинні приміщення ...Меланезія, Мікронезія...перетворюються [іноді] в мечеті, дорадчі камери, як на Філіппінах, гостьові для мандрівників) [Шурц, 1907: с. 104]. І.С.Кон виділяє мінімум чотири автономних типи, що стає результатом існування різноманітних закритих чоловічих співтовариств. Крім того, аналізується квір і з точки зору фемінізму, цікаво, що протягом тисячоліть можна спостерігати гендерну дискримінації жіночої гомосексуальності, оскільки чоловіча інституалізувалась як в позитивному, так і в негативному сенсі цього слова. У «лояльні часи» чоловічі одностатеві стосунки були визнані суспільством, регламентовані та були своєрідною ознакою стратифікації у конкретному суспільстві. Врешті, в багатьох етносах були створені «побутові» умови: ті ж чоловічі будинки (дівчата до заміжжя залишались із батьками, а після з власними дітьми). Зрозуміло, що коли розпочалась криміналізація гомосексуальності, приміром в Англії в 1533 році, то він стосувався лише «актів між дорослими чоловіками», бо в патріархальному суспільстві жінки завжди на маргінесі. Тому на піку Першої хвилі фемінізму Август Бебель у 1911 році в німецькому рейхстазі піднімав питання про скасування подібного закону, в протилежному випадку пропонував засуджувати й лесбійок на законодавчому рівні [Вороніна, 2012: с. 250].

Тим не менше, зосереджуючись на термінології, маємо все одно розуміти середовище існування учнів наводити зрозумілі в їх «контенті» приклади, а не абстрактно-далекі. Обов'язково слід гасити стигматизацію в аудиторії бо вибір сексуальної орієнтації не відбувається швидко і може змінюватись із часом, тому головне щоб молода людина робила вибір спираючись на свої відчуття, а не тиск суспільства або навпаки на знак протесту (що більш притаманне сильним особистостям). Не останню роль у квір-педагогіці грає іронія, яка створює атмосферу рівності в сенсі, що не дивлячись на їх юний вік до них ставляться по-дорослому, так би мовити не сюсюкаються та й, в принципі використання гумору досить часто полегшує сприйняття важких тем, допомагає розрядити обстановку, зробити перезавантаження.

Під час лекцій та семінарських занять таких курсів як «Людина і світ», «Методика викладання шкільного курсу «Людина і світ» більше акцент робиться саме на сучасному становищі ЛГБТ-спільноти. В основному йде корегування побутової гомофобії. Чи потрібно «нав'язувати» прийоми «квір-

педагогіки» - так, бо людина, яка обрала цю надзвичайну професію, як навчати, має навчитись долати власні забобони, оскільки принцип гуманізації освіти в Україні ще ніхто не відміняв. Головним меседжем на всіх цих заняттях є все ж таки орієнтація на незаперечну гуманізацію освіти та особливу роль вчител(ьки)я як взірця гендерно-чутливої поведінки.

Висновки. Квір-педагогіка – це один із ключових компонентів формування самодостатньої особистості, яка має на перше місце ставити свою майбутню професійну самореалізацію, а не відповідність гендерним стереотипам, які за суттю своєю завжди відстають від сучасних реалій життя й одна зі складових яких все ж таки гальмування розвитку суспільства через консервування уявлень. До речі, обрання професії вчителя для хлопців також овіяно певними гендерними стереотипами, тому подібні квір-теми навчать не в останню чергу і їм долати певні стереотипи, а потім допомагати іншим. Головним напрямком наступних наукових і педагогічних студій полягає в кількісному збільшенні історичного фактажу з квір-тематики і ознайомленням із новими творчими методиками для використання в академічній аудиторії.

Список використаних джерел

1. Бернстайн Ричард Восток, Запад и секс. АСТ: CORPUS; Москва; Перевод: Татьяна Азаркович – 2014 – 448 с. Режим доступа до ресурсу: <http://www.abirus.ru/user/files/Ebooks/bernstayn.pdf>
2. Ван Гулик Р. Сексуальная жизнь в древнем Китае / Перевод с английского А. М. Кабанова. СПб., 2000. 400с. ISBN 5-85803-115-3 Глава 2 Династия поздняя Чжоу 770-222 г. Режим доступа до ресурсу: http://www.plam.ru/cultur/seksualnaja_zhizn_v_drevnem_kitae/p1.php#metkadoc2
3. Воронина М.С. «Советский феминизм» как результат первой волны феминизма на украинских землях (1900-1930-е годы).// Женщины и мужчины в контексте исторических перемен: Материалы Пятой международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 4-7 октября 2012 г., Тверь. – М.: ИЭА РАН Т.2. – 514 с. С. 249-251.
4. Де Моз, Л. Психоистория. / Ллойд Демоз – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. – 512 с.
5. Козлов Н.І. Метод Сократа, сократівський діалог http://psychologis.com.ua/metod_sokratazpt_sokratovskiy_dialog.htm
6. Крашенников Степан Петрович Описание Земли Камчатки. Т.1 – СПб. 1755 – 438 с.
7. Кон И.С. Лики и маски однополой любви. Лунный свет на заре/ И.С.Кон, - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ООО «Издательство «Олимп»: Издательство АСТ», 2003. – 574 с. С. 3.
8. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / Ред., сост. и автор послесловия И.С. Кон. – М.: Наука., 1988. – 429 с.
9. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе/ Пер, с фр. Т. Н. Титовой и. О. И. Хомы под общ. ред. А. Б. Мокроусова. - Киев: Дух и литера. Режим доступа до ресурсу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/fuko_3/06.php
10. Шурц Г. История первобытной культуры. – Санкт-Петербург, 1907. С.104 <http://elib.tomsk.ru/purl/1-11713/>

11. Gilbert H. Herdt *Sambia Sexual Cultures: Essays from the Field*. University of Chicago Press 1999 327 c. Available at: <https://books.google.com.ua>

Отримано 10.08.2017

УДК 316.1

Червінська Т.Г. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидатка соціологічних наук, доцентка

ПОНЯТТЯ (ГЕТЕРО)НОРМАТИВНОСТІ У КВІР-ТЕОРІЇ

У статті розглядаються ключові ідеї квір-теорії у їх взаємозв'язку з поняттям нормативності. Аналізуються функції та пізнавальний статус поняття гетеронормативність, розглядається практичний та пізнавальний потенціал квір-теорії

Ключові слова: *стать, гендер, квір, сексуальність, норма, гетеронормативність, примусова гетеросексуальність, гетеросексуальна матриця, квір-теорія*

В статье рассматриваются ключевые идеи квир-теории в их связи с понятием нормативности. Анализируются функции и познавательный потенциал понятия гетеронормативность, рассматривается познавательный и практический потенциал квир-теории.

Ключевые слова: *пол, гендер, квир, сексуальность, норма, гетеронормативность, принудительная гетеросексуальность, гендерные исследования, квир-теория.*

The article focuses on the key ideas of queer theory in their connection with the concept of normativity. The functions and cognitive status of the concept of heteronormativity are analyzed, the practical and cognitive potential of queer theory is considered.

Keywords: *sex, gender, queer, sexuality, norma, heteronormativity, compulsory heterosexuality, heterosexual matrix, queer-theory*

Актуальність. Квір-теорія – це міждисциплінарний академічний проект, який виник на початку 1990-х років як радикальна теоретична альтернатива більш конвенційним концепціям гендеру та сексуальності. Квір-

теорія не має єдиної систематичної концептуальної або методологічної основи, являючи собою набір гетерогенних теорій та концептуалізацій проблеми відношень між статтю, гендером та сексуальним бажанням. Відповідно, і квір-дослідження – це дослідження багатоманіття, що зосереджуються на аналізі широко спектру ідентичностей, котрі не вписуються в традиційну гендерну дихотомію.

Квір-теорія конституюється і розвивається у дискусіях навколо понять ідентичності, норми, влади, гендеру та сексуальності, а також різних нормативностей, які підтримують і легітимують наявні ієрархії і обмежують або позбавляють власного вибору. Важливою категорією квір-аналізу є гетеронормативність, що виступає стимулом розвитку квір-концептуалізацій. Відповідно **метою** статті є з'ясування гносеологічного статусу поняття (гетеро)нормативності як одного з конститутивних елементів навколо якого розвивається квір-теорія.

Квір (queer) – англійське слово, яке було запозичене з німецької мови (quer) на початку 16 ст. і означало "всупереч", "наперекосяк". На початку 20 століття в англійських країнах воно почало використовуватися як образливе сленгове позначення геїв та лесбійок. Пізніше термін був "привласнений" активістським середовищем ЛГБТ та квір-теоретиками з протилежною оціночною конотацією. Вперше поняття квір було використане для позитивного самопозначення організацією геїв та лесбійок "Квір-Нація" у 1990 році. Початок використання категорії квір у академічному дискурсі подала Тереза де Лауретіс публікацією есе "Квір-теорія: лесбійська та гей-сексуальність" в журналі "Відмінності" у 1991 році. За допомогою цього поняття авторка намагалася артикулювати більш складне розуміння жіночої гомосексуальності через її зв'язок з соціальними та суб'єктивними формами фантазії, ідентифікації і бажання [Введение в гендерные исследования, 2001: с.63].

Витоки квір-теорії пов'язують також із працями Дж. Батлер, в яких вчена обґрунтовує ідею перформативності гендеру. Вона вважає, що стать, як і гендер, не існує поза культурними рамками: знання про анатомію є продуктом соціальних інститутів, воно соціально конструюється та проектується на "природу". Гендер не є сутнісним ядром суб'єктивності, чимось стійким та універсальним, це "перформативна репрезентація того, що ми здійснюємо в даний момент часу", а гендерна ідентичність "перформативно конструюється тими її "проявами", які вважаються результатами її існування" [Батлер, 2003]. Квір, за Батлер, "загальна (само)назва для всіх, хто не вкладається у межі традиційних двох статей та гетеросексуальної орієнтації" [Батлер, 2003].

Квір в термінах Д.Гальперіна – це "ідентичність, позбавлена сутності", вона знаходиться поза бінарними рамками гомо/гетеросексуальності і "рятує" нас від маркування й "навішування ярликів" [Halperin, 1995: 62]

За визначенням Е.Грос квір-суб'єктивність – це конструкція маргінальної трансгресивної сексуальності і трансгресивних сексуальних відносин, які виходять за межі традиційних сексуальних норм. Грос зазначає, що поняття квір виникає при осмисленні практик відмінності не лише від

гетеросексуальної, але й від гомосексуальної нормативності: квір може бути будь-яка суб'єктивність, що виробляє трансгресивну сексуальну дію – як гей-лесбійська, так і гетеросексуальна. Оскільки поняття квір об'єднує сексуальні практики, цілі й об'єкти, які маркуються культурою як девіантні, квір-сексуальність вказує передусім на опозицію щодо нормативних сексуальних понять як репресивних конструкцій влади [Grosz, 1995: pp. 207-227.]

Ів Косовськи Седжвік відзначає, що квір-самовизначення передбачає поєднання і драматизацію відмінностей між власними й чужими уявленнями про себе. Квір позначає багатозначність, денатуралізацію і деконструкцію концепцій суб'єктивності.

Як бачимо, невизначеність, відсутність зафіксованих сталих рис є ключовими ознаками поняття квір, більш того у квір-теорії під сумнів ставиться продуктивність конструкції будь-якої стабільної ідентичності. Як засвідчують праці представників та представниць так званого квір-канону (Дж.Батлер, Т.де Лауретіс, І.К.Седжвік, Е.Грос, Дж. Халберстам, Д.Гальперін) в концепт "квір" закладена іманентна нестабільність, варіативність, множинність та незафіксованість значень.

Поняття "квір" характеризує не об'єктивну природну даність, яка є раз і назавжди даною. Скоріше, це перформанс, театралізована вистава, смисл якої невіддільний від контексту. "Квірнес" було прийняте в якості поняття, що дозволяє уникати категоризації людей за їх сексуальними практиками: яким би не було джерело сексуального бажання й задоволення, "квір" можна стати за вибором. Це поняття підкреслює момент незафіксованості сексуальної ідентичності: "бути "квір" означає заперечувати як нормативну гетеросексуальність, так і гомосексуальність" [Аусландер, 2001: с. 74].

"Дивна", "ексцентрична", "інакша" квір-ідентичність не піддається однозначному визначенню, вона завжди є мінливою, плинною і субверсивною по відношенню до будь-якої нормативної системи. Зрозуміти її можна лише зсередини, з точки зору діючої особи, яка "представляє" власну самість собі й іншим" [Кон].

Невизначеність, неостаточність та нестабільність значення категорії "квір" обумовлює й особливості квір-теорії: "мінливість її сфери визначення, її еластичність". Відсутність згоди стосовно меж визначення "квір" є однією з його привабливих рис і оскільки його "загальні кордони часто схематизовані та проблематизовані", то квір можна визначити як "зону можливостей", що завжди знаходиться під впливом певного почуття потенціальності" [Джагоз, 2008: с. 5-7]. Деякі автори вказують на інноваційний потенціал квір-теорії, оскільки "майже усе, що може бути названо квір-теорією, радикально випереджало свій час" [Berlant, Warner, 1995].

У сучасному використанні термін "квір" існує у широкому та вузькому вимірах. У вузькому значенні він описує дії та аналітичні моделі, які драматизують незв'язність в начебто стабільних відносинах між хромосомною статтю, гендером та сексуальним бажанням. У широкому – використовується не лише як маркер сексуальної або гендерної ідентичності, а й ідентичності, котра накладається на будь-якого соціокультурного "Іншого" й протиставляється домінуючій моделі ідентифікацій.

В пострадянських країнах і в Україні, в тому числі, терміном "квір" як "парасольковим" послуговуються ЛГБТ, тобто, перш за все, ті, хто володіють "іншою" сексуальністю. Однак, використання вказаного поняття тими, хто називає себе "квір" може переслідувати різні, інколи, протилежні цілі. З одного боку, ідентифікація себе з "квір" – це прагнення вказати на свою інакшість, позиціонування себе як суб'єктів, яких не можна категоризувати у гетеронормативних бінарних. Більш того, низовий український квір-активізм часто протиставляє себе ЛГБТ-спільноті і наголошує на своїй відмінності від останніх, а також незгоді з цілями, яких вона прагне та стратегіями, які використовує. Водночас українська ЛГБТ-спільнота часто використовує самопозначення "квір" для того аби сховатися, замаскуватися за англіцизмом, який не має негативних конотацій в українській мові і не відсилає до гомосексуальності та інших ненормативних сексуальностей, які стигматизуються та патологізуються гомофобним суспільством.

І науковці, які працюють в межах квір-теорії, і суб'єкти, що практикують або визнають квір-ідентичність, акцентують не стільки практики подібності, скільки практики неспівпадіння та відмінностей – специфіку досвідів, репрезентацій, уявлень. "Концепт "квір" кидає виклик самій ідеї соціальної ідентичності і проблематизує єдність гендерної ідентичності, вважаючи і сам гендер внутрішньо ієрархічним та таким, що піддається тенденції нормативізації" [Батлер, 2003].

Термін "квір" в англійській мові може використовуватися як іменник, прикметник та дієслово, але завжди він визначається лише у співвідношенні та протиставленні з поняттям нормативності. В самій основі квір-теорії лежить критика нормативності та її примусової сили. Нормативність – це норми, цінності, оціночні судження, які утворюють єдину матрицю: вона виробляється нами самими й одночасно формує нашу власну поведінку.

Для критичного дискурсу квір-теорії важливим є поняття гетеронормативності, що розглядається як канон гендерних та сексуальних відносин. Цим поняттям позначається суспільний порядок, в якому гетеросексуальна поведінка та ідентичність є привілейованими стосовно гомосексуальних.

Концепція "примусової сексуальності" або "гетеронормативності" була сформульована А.Річ і розвинена в працях квір-теоретиків. У своєму есе "Примусова гетеросексуальність і лесбійське існування" А.Річ піддає сумніву припущення, що більшість жінок від природи є гетеросексуальними й стверджує, що гетеросексуальність нав'язується та підкріплюється цілим рядом соціальних обмежень. Поняття примусової гетеросексуальності авторка вводить для позначення широкої соціальної практики, котра пропагує та нав'язує жінкам гетеросексуальність як єдину нормальну форму сексуальної орієнтації, позбавляючи їх власного вибору. Альтернативні ж стратегії, в якості яких авторка розглядає передусім лесбійські відносини, або замовчуються, або засуджуються. [Rich, 2003: pp. 11-48]. Для Річ бути лесбійкою означає самим фактом свого існування заперечувати гетеронормативність і патріархат, відмовлятися від привілеїв гетеросексуального суспільства.

Інша теоретикня фемінізму М.Віттіг самі категорії стать та гендер пояснює через гетеросексуальність: "Категорія статі – є політичною категорією, яка засновує суспільство як гетеросексуальне" [Віттіг, 2002]. Більш того "відмова ставати (чи залишатися) гетеросексуальними завжди означала відмову ставати чоловіком або жінкою, свідомо чи ні" [Віттіг, 2002]. Віттіг вводить категорію гетеросексуального контракту для пояснення символічних, економічних та інших соціальних систем, які лежать в основі сучасного суспільства й організують конструкти "жінка" та "чоловік", а також взаємодії між ними: "як і стать – чоловік і жінка – гендер як концепція є інструментом у політичному дискурсі гетеросексуального соціального контракту" [Віттіг, 2002]. Базовий гетеросексуальний контракт формує спосіб нашого мислення і дії, виробляючи через структуру "стать-гендер-бажання" гетеросексуальних чоловіків та жінок. Індивіди, які порушують гетеросексуальний контракт, виявляються нелегітимними в сучасній культурі і зазнають впливу репресивних механізмів. Наслідком їх дії стає або приведення у відповідність з домінуючим гетеросексуальним контрактом, або соціальне виключення. У своїх працях М.Віттіг закликає до руйнування соціальної системи гетеросексуальності, адже вона "побудована на пригніченні жінок чоловіками, і створює доктрину відмінності для виправдання цього пригнічення" [Віттіг, 2002] Більш того, гетеросексуальне суспільство придушує не лише лесбійок та гомосексуалів, а й "багатьох інших/ інакших, воно пригнічує усіх жінок і багато категорій чоловіків, усіх тих, хто знаходиться у підпорядкованому становищі" [Віттіг, 2002].

Дж.Батлер, розвиваючи ідеї А.Річ та М.Віттіг, вважає примусову гетеросексуальність регулюючою практикою стосовно статі, гендеру та бажання. Вона використовує поняття "гетеросексуальна матриця" для позначення "тієї сітки культурної пізнаваності, через яку тіла, гендери та жадання набувають статусу природних" [Батлер, 2003]. За допомогою цього поняття дослідниця прагне описати панівну дискурсивну модель гендерної пізнаваності, "яка виходить з того, що для несуперечливості та осмисленості тіл необхідна стала стать, виражена через сталий гендер... тобто стать, визначена опозиційно та ієрархічно через обов'язкові практики гетеросексуальності" [Батлер, 2003]. Гетеросексуальна матриця домінуюча і фундаментальна, вона передбачає існування індивіда як особистості лише в її межах: "особистості" стають пізнаваними тільки через гендерне визначення відповідно до зрозумілих стандартів сприйняття гендеру" [Батлер, 2003]

Аналізуючи механізми формування гетеронормативного суб'єкта, вона показує, що саме заборона гомосексуальності є первинною у виробництві ідентичності і культури. Гетеросексуальність культивується через заборони, й ці заборони одним зі своїх об'єктів мають гомосексуальні прив'язаності – "заборона на гомосексуальність діє в усьому обсязі гетеросексуальної культури як одна з її визначальних операцій", тобто гомосексуальні об'єкти і цілі в ній виключаються з самого початку. Отже, "гетеросексуальність натуралізує себе, наполегливо стверджуючи радикальну інакшість гомосексуальності" [Батлер, 2003].

Поняття гетеронормативності широко використовується в сучасній політичній, соціальній та критичній теорії для опису соціально легалізованих і повсякденних практик, які ґрунтуються на прийнятті бінарності статей. В традиційному патріархатному суспільстві усі відносини між людьми конституюються та інтерпретуються з позиції гетеросексуальної матриці як єдино правильної нормативної моделі взаємовідносин. Тобто, сексуальність є складовою владних відносин, які винагороджують і заохочують певних людей та їх практики. Конструювання гетеронормативності покликане підтримувати існуючі відмінності і владні ієрархії, легітимувати їх існування.

Гетеронормативність стосується не лише сексуальності, вона визначає спосіб життя, повсякденні практики та включає:

- ✓ переконання й установки, що усі люди гетеросексуальні;
- ✓ переконання в соціальних та особистих перевагах гетеросексуальності
- ✓ повсякденні та інституціоналізовані практики, які підтримують гетеросексуальність [Grace, 2002].

В сучасному суспільстві гетеросексуальність визнається в якості "норми", в її основі лежить бінарна матриця чоловік/жінка: "Інституція обов'язкової і оприродненої гетеросексуальності вимагає й впорядковує гендер як бінарне відношення, в якому чоловічий елемент відмежовується від жіночого елемента" [Батлер, 2003]. Відповідно, альтернативні форми сексуальності та гендерної ідентичності використовуються зазвичай для патологізації тих чи інших культурних процесів. Між гетеро- та гомосексуальністю встановлюються ієрархічні стосунки: гетеросексуальність визначається, як "здорова", "моральна", "суспільно корисна", а гомосексуальність асоціюється зі "збоченням", "хворобою", "розбещеністю". Гетеронормативний порядок задає систему координат, у якій сексуальна практика людини визначається обмеженою кількістю альтернатив для поведінки та самоусвідомлення і формує відповідні соціальні очікування.

Гетеросексуальність настільки ж репресивна, як і непомітна в силу свого нормативного статусу, виробленого на усіх рівнях суспільства: законодавстві, навчанні, вихованні, мас-медіа, соціальних ритуалах, політиці та інших. Вона не є результатом вільного та свідомого вибору індивідів, які не просто слідує встановленим правилам, а самі виступають контролюючими суб'єктами, сліdkуючи за підтримкою та відтворенням соціальних норм. Нетерпимість до маргінальних гендерів та сексуальностей, гомо- та трансфобія слугують регулятивними механізмами гетеронормативності, які виробляються гетеросуб'єктами "добровільно".

Режим "примусової гетеросексуальності" або "гетеронормативність" відображає два процеси – нормалізацію та патологізацію. Гетеросексуальність нормалізується, а всі інші сексуальні прояви патологізуються і табууються. [Jackson, 2007]. "Гетеросексуальність в квір-теорії розглядається як політичний інститут, покликаний легітимувати одні форми соціальних, сексуальних відносин, й патологізувати, маргіналізувати, табувати інші". [Щурко, 2014: с.9] Таким чином, примусова гетеросексуальність стає основою гетеросексизму – переконання про те, що

гетеросексуальність є єдина можливою і природною й, відповідно, морально та соціально прийнятною формою сексуальності людини.

Квір-теорія переосмислює встановлення чітких правил і моральних приписів стосовно "правильної" сексуальності, які носять характер гендерної диференціації, протиставляючи "чоловічу" та "жіночу" сексуальності як опозиційні категорії. А поняття "квір" використовується для позначення усього, що не вписується в норми, схеми, правила поведінки, стереотипи гетеросексуальності. Квір – це вказівка на "інакшість", це заперечення норм, пов'язаних з будь-якими проявами сексуальності.

Поняття "квір" і квір-теорія виводять в центр уваги соціальну визначеність нашої ідентичності, сексуальності, підкреслюючи необхідність її деконструкції та визначення себе в соціальних термінах. І гомосексуальність, і гетеросексуальність являють собою соціальні конструкти. Результатами виділення гомосексуальності в окрему категорію якраз і є те, що в такій категоризації визначаються межі гетеросексуальності та нормативний гендерний порядок. Тому якщо ми приймаємо "правила гри" і визнаємо існування гомосексуальної ідентичності, цим ми підтверджуємо та відтворюємо, перш за все, гетеронормативність, в якій гомосексуальний досвід, в будь-якому випадку, буде вироблятися як нерівний.

Квір-теорія орієнтована на подолання гендерної дихотомії, критику і заперечення гетеронормативності й будь-яких чітких визначень меж гендерних ідентичностей. Поняття "квір" надає можливість уникнути жорстких категорій визначення й фіксації меж власної ідентичності й акцентує на її хиткості. Іншими словами, "квір" – це відсутність прагнення визначати себе в межах тієї чи іншої стабільної ідентичності. На думку квір-теоретиків, будь-які спроби чіткої фіксації варіацій приводять до конструювання нових ідентичностей, які не охоплюють усього спектру і багатоманітності практик, з якими насправді стикається індивід протягом свого життя. Будь-які визначення патологізують і виключають чиїсь досвід та переживання. Саме тому поняття "квір" не зводиться лише до позначення ЛГБТ-спільноти, а може використовуватися будь-яким індивідом для визначення власної критичної позиції щодо нормативних приписів та ієрархій суспільства.

Категорія "квір" насичена семантикою виклику та контркультури стосовно нормативної культури взагалі й гетеронормативності, зокрема. "Квір, як і гендер, скоріше, зближує, ніж розділяє аналіз чоловіків і жінок; як і гендер, квір дозволяє піддати сумніву гадані фіксовані ідентичності... якщо "гендер" – це ярлик, далекий від політичного активізму, то "квір" прямо пов'язаний з мобілізацією з метою соціальних змін" [Аусландер: 2001, с.75].

Все, що прийнято позначати терміном "квір", не може бути представлене в сталих визначеннях, оскільки ствердження стабільності сексуального бажання і гендерної ідентичності неприйнятне саме з методологічних позицій квір-теорії. Відсутність чіткої і повної термінологічної визначеності слова "квір" дозволяє уникати жорстких рамок щодо своєї або чужої ідентичності як зафіксованої і розглядати її як таку, що постійно перебуває в процесі становлення та зміни. Саме цей характер

процесуальності найбільше відповідає специфіці сучасного розвитку квір-теорії й академічного наповнення терміну "квір".[Суковата, 2011: с.85]

Квір-дослідження – це не просто сукупність досліджень різних форм і проявів сексуальності, які знаходяться за межами "нормальних" сексуальних відносин, які ґрунтуються на гендерній дихотомії і репродуктивній функції. Це дослідження соціальних механізмів встановлення і функціонування моделі бінарної нормативності, які найбільш чітко проявляються у сфері сексуальності.

Висновки. Поняття "квір" і теорія, яка на ньому ґрунтується, виводять в центр уваги соціальну визначеність нашої ідентичності, піднімаючи питання нормативності, варіанти і практики конструювання гендеру та сексуальності. Суть і перспективи квір-досліджень – у виробництві критичного міждисциплінарного знання про гендерну ідентичність та людську сексуальність в їх соціокультурній та історичній динаміці. У квір-теорії переосмислюється поняття нормативності: невідповідність нормам, статевий та гендерний нонконформізм тут пропонується вважати не вадою, а творчим процесом пошуку нестандартного вираження власної сексуальної індивідуальності, що підважує репресивні гетеронормативні бінаризи, організовані ієрархічно. Квір-стратегія може виступати як інструментом аналізу, так і політичним механізмом деконструкції, і спрямована на розкриття та дестабілізацію ієрархій, ґрунтованих і легітимованих панівною гендерною та сексуальною політикою.

Список використаних джерел:

1. Аусландер Л. Женские + феминистские + лесбийские-гей + квір исследования = гендерные исследования? /Аусландер Л. // Введение в гендерные исследования. Ч.II: Хрестоматия. [Под ред. С.В.Жеребкина] – Харьков: ХУГИ, 2001; СПб.: Алтея, 2001. – С.63-92.
2. Батлер Дж. Гендерний клопіт: фемінізм та підрив тожсамості. – Київ: Ectic, 2003. – 224 с.
3. Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. – Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2002 .- 168 с.
4. Введение в гендерные исследования Ч.1: Учебное пособие [Под ред. И.А. Жеребкиной] – Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001. – 708 с.
5. Виттиг М. Прямое мышление и другие эссе. – М.: Идея-Пресс, 2002.
6. Джагоз А. Введение в квір-теорию. – М.: Канон-плюс. 2008. 208 с.
7. Кон И.С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополой любви.[Електронний ресурс] / Кон И.С. Режим доступу до ресурсу: <http://www.pseudology.org/kon/LunnySvetNaZare2/16.htm>
8. Суковата В.А. Квір-теорія: соціокультурні підґрунтя виникнення й термінологічні дискурси / В. А. Суковата // Культура України. – 2011. – Вип. 33. – С. 83-92
9. Щурко Т. “What does the queer say?": Квір как «полезная» категория анализа //Критика и норма. Выпуск №1. Квір-исследования. Минск-Бишкек, 2014 – С.6-11.
- 10.Berlant L., Warner M. (1995) “What Does Queer Theory Teach Us about X, PMLA 110. P 343-349.

11. Halperin, D. (1995) *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. Oxford: Oxford University Press.
12. Grace F. (1999) *Risky Business: Heterosexual Credit and Lending Practices // Sexualities*. №2.- P. 433–449.
13. Jackson S. (2007) *Interchanges: Gender, Sexuality and Heterosexuality // Feminist theory*. Vol. 7(1). P. 105–121.
14. Rich A. (1980) *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence // Journal of Women's History*, Autumn 2003. — Volume 15.- Number 3. — P. 11-48

Отримано 10.08.2017

УДК 316.647.8

Харченко О.І. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, асистентка

СТАВЛЕННЯ ТА СТЕРЕОТИПИ СТУДЕНТСТВА ЩОДО ЛЮДЕЙ З ГОМОСЕКСУАЛЬНОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ.

В статье рассмотрены результаты социологического исследования «Отношение студенчества Киевского национального университета имени Тараса Шевченко к гомосексуальным людям». Сделаны выводы о том, что студенты и студентки в основном нейтрально относятся к людям с гомосексуальной ориентацией. Ассоциации со словами «гей» и «лесбиянка» существенно отличаются от ассоциаций со словами «мужчина» и «женщина», что свидетельствует о различии данных образов у опрошенных. Однако они не согласны с большинством стереотипных утверждений о гомосексуальных людях, отмечая при этом, что они должны быть принятыми в обществе.

Ключевые слова: стереотипы, гомосексуальная ориентация, студенчество, отношение, социологическое исследование

У статті розглянуто результати соціологічного дослідження «Ставлення студентства Київського національного університету імені Тараса Шевченка до гомосексуальних людей». Зроблено висновки про те, що студенти та студентки в основному нейтрально ставляться до

людей з гомосексуальною орієнтацією. Асоціації зі словами «гей» та «лесбійка» суттєво відрізняються від асоціацій із словами «чоловік» та «жінка», що свідчить про відмінність даних образів у опитаних. Проте вони не погоджуються із більшістю стереотипних тверджень про гомосексуальних людей, зазначаючи при цьому, що гомосексуальні люди мають бути прийнятими в суспільстві.

Ключові слова: стереотипи, гомосексуальна орієнтація, студентство, ставлення, соціологічне дослідження

The article shows the results of a social research "Attitudes of students of the Taras Shevchenko National University of Kyiv to homosexual people". Students have mostly neutral attitude towards homosexual people. Associations with the words "gay" and "lesbian" differ significantly from associations with the words "man" and "woman", which indicates the difference in the images of the respondents. However, they disagree with many stereotyped statements and clame that homosexuals should be accepted by society.

Key words: stereotypes, homosexual orientation, students, attitude, social research

На сучасному етапі соціально-політичного та економічного реформування України, розбудови демократичного суспільства все більшої ваги набуває забезпечення рівних прав, можливостей та умов для самореалізації особистості незалежно від етнічної чи релігійної приналежності, статі або сексуальної орієнтації¹.

Актуальною та затребуваною для дослідження є проблематика впливу гендерних стереотипів на можливості самореалізації особи, доступу представників різних гендерних груп до суспільних благ, адже стереотипи є однією з причин існування подвійних стандартів, наявності професійної сегрегації на ринку праці, пов'язані з явищем еміграції і трудової експлуатації, торгівлі людьми, насиллям, тощо. Також є актуальним дослідження стереотипної поведінки з метою прогнозування реакцій тих чи інших соціальних груп на різноманітні ситуації.

Особливо гостро питання негативної гендерної стереотипізації, стоїть для гендерних меншин, зокрема ЛГБТІК людей, оскільки породжує дискримінацію щодо них, не говорячи вже про нерівність.

Метою даної статті висвітлення результатів дослідження гендерних стереотипів студентства «Ставлення студентства Київського національного університету імені Тараса Шевченка до гомосексуальних людей», яке було проведено у лютому 2017 року на трьох факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка: юридичному, філософському, кібернетики.

Відбір одиниць спостереження: на кожному курсі, кожного факультету випадковим чином було обрано 12 осіб. Всього 216 осіб. Після перевірки,

---

¹12.11.15 Було ухвалено поправку до статті 2, Кодексу законів про працю України, згідно якої сексуальну орієнтацію було включено в перелік ознак за якими заборонена трудова дискримінація <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

було залишено в масиві 192 анкети. Метод: групове анкетування. Середня тривалість опитування за анкетой 15-20 хвилин. Об'єкт: гендерні стереотипи студентства. Предмет: гендерні стереотипи щодо гомосексуальних людей.

Дане дослідження проводилось із дотриманням всіх вимог до проведення гендерно сенситивного дослідження¹. Програма та анкета розроблялась у гендерно гетерогенному колективі (людьми з різною гендерною ідентичністю), також враховані зауваження людей гомосексуальної орієнтації. Анкета є збалансованою: у ній є містяться як негативні, нейтральні, так і позитивні стереотипи твердження. А отже дослідження не має нашоувнути опитуваних на негативізм щодо гомосексуальних людей. В анкеті використана гендерно чутлива мова, вона містить фемінітиви.

Але тут треба враховувати низку обмежень, які можуть вплинути на результат:

1) Була опитана специфічна група – студентство. Яке позитивніше ставиться до гомосексуальних людей, ніж інші групи населення².

2) Вибірка не є репрезентативною по відношенню до всього студентства університету

А отже потрібно в подальшому продовжувати дослідження даної тематики із використанням інших методик, тем та груп респондентів з метою отримання надійного результату.

Ставлення студентства до гомосексуальних людей

Існує позитивний зв'язок між ставленням до гомосексуальних людей та наявністю досвіду взаємодії з ними. Респондент(к)ам було запропоновано оцінити своє ставлення до геїв та лесбійок за п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне).

Люди, які стикалися з геєм, або лесбійкою в житті (табл.1), а особливо ті у кого є друзі, знайомі або родичі з гомосексуальною орієнтацією (табл.2), краще ставляться до них, ніж ті у кого такого досвіду не було. Коефіцієнти зв'язку повсюдно значущі (окрім оцінки ставлення до геїв, та досвіду контакту з ними у реальному житті). В цілому ж ставлення студентства до лесбійок (3,29) краще ніж до геїв (3,05).

---

¹ Детальніше про принципи гендерно-сенситивного підходу в соціології див. О.Харченко. Механізми інтеграції гендерно-чутливого підходу у соціологічні дослідження Соціологічні дослідження. Науково-практичний журнал Східно-Європейського університету імені Лесі Українки, 2016. – Вип. 1 (8). - С. 41-47 <http://socio-studios.eenu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/8-Kharchenko.pdf>

² Результати досліджень свідчать, що ставлення до гомосексуальних людей позитивно корелює із віком та рівнем освіти опитаних. Див. Шестаковський О., Трофименко О., Касянчук М., Вознесенський М. Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо : науковий звіт про дослідження [Текст] / ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект». — Київ, 2016.

— 137 с
http://rosalux.org.ua/images/%D0%94%D0%9E%D0%94%D0%90%D0%A2%D0%9E%D0%9A_4.pdf

Таблиця 1 - Оцінка ставлення до геїв та лесбійок, в залежності від наявності досвіду взаємодії з ними

Чи стикались Ви коли-небудь з геєм чи лесбійкою в реальному житті?		Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до геїв (дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне): (зв'язку не виявлено)	Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до лесбійок (дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне): (V Крамера =0,252)
Так	Оцінка ставлення	3,16	3,51
	N	127	125
	Стд.відхилення	1,34	1,23
Ні	Оцінка ставлення	2,68	2,68
	N	31	31
	Стд.відхилення	1,04	1,01
Важко сказати	Оцінка ставлення	2,96	2,92
	N	24	24
	Стд.відхилення	1,23	1,06
Всього	Оцінка ставлення	3,05	3,29
	N	182	180
	Стд.відхилення	1,29	1,21

Нами було висунуто гіпотезу, про те що основними факторами, які впливають на ставлення студентства до гомосексуальних людей, окрім наявності досвіду взаємодії, є: ставлення найближчого оточення, рівень релігійності, місце проживання більшої частини життя (місто/село), гендерна ідентичність респондента(ки), рівень освіти (курс навчання). Але вплив таких факторів як курс навчання, вік, тип населеного пункту, сімейний стан, на ставлення до гомосексуальних людей не підтвердився. Є слабкий зворотній зв'язок із самооцінкою рівня релігійності Тау-в Кендалла= -0,158, тобто чим більш релігійною є особа

Таблиця 2 - Оцінка ставлення до геїв та лесбійок, в залежності від наявності серед рідних, друзів, знайомих людей з гомосексуальною орієнтацією

Чи є серед Ваших рідних, друзів, знайомих люди з гомосексуальною орієнтацією?		Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до геїв (дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне) (V Крамера =0,255)	Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до лесбійок (дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне) (V Крамера =0,234)
Так, лише лесбійки	Оцінка ставлення	3,30	3,80
	N	10	10
	Стд.відхилення	1,34	1,03
Так, лише геї	Оцінка ставлення	2,78	2,95
	N	18	19
	Стд.відхилення	1,16	1,08
Так, лесбійки і геї	Оцінка ставлення	3,77	4,02
	N	48	46
	Стд.відхилення	1,21	1,12
Ні	Оцінка ставлення	2,41	3,06
	N	36	35
	Стд.відхилення	1,34	1,30
Не знаю	Оцінка ставлення	3,26	3,60
	N	15	15
	Стд.відхилення	1,10	1,05
Всього	Оцінка ставлення	3,15	3,52
	N	127 ¹	125
	Стд.відхилення	1,35	1,23

, тим менш прихильно вона ставиться до гомосексуальних людей.

Також є зв'язок зі статтю (V Крамера=0,303), гендерною ідентичністю (V Крамера=0,244). респондента(ки) та ставленням до гомосексуальних людей. Жінки краще ставляться до геїв. Значення їх оцінки - 3,41, що (за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне) належить проміжку між нейтральним та позитивним ставленням. Оцінка чоловіків - 2,67, що відповідає проміжку між негативним та нейтральним ставленням. Щодо лесбійок, ставлення не відрізняється (таб.3).

¹ На дане питання відповідали лише ті, хто зазначив про наявність досвіду взаємодії з гомосексуальними людьми

Таблиця 3 - Зв'язок статі опитаних із ставленням до гомосексуальних людей, %

	Стать респондента(ки)	N	Оцінка ставлення (від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне, 5 – абсолютно позитивне)	Стд. відхилення
Оцінка ставлення до геїв	Чоловік	90	2,67	1,26
	Жінка	94	3,41	1,20
Оцінка ставлення до лесбійок	Чоловік	90	3,29	1,15
	Жінка	91	3,30	1,28

Для оцінки зв'язку ставлення оточення із ставленням респондента(ки), ми задали чотири запитання (щодо геїв та лесбійок окремо): «Оцініть, будь ласка, ставлення більшості Ваших друзів до геїв/лесбійок» та «Оцініть, будь ласка, ставлення Вашої найближчої рідної людини (батько, матір, інший родич або родичка), до геїв/лесбійок». Опитувані мали дати оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно негативне ставлення, 5 – абсолютно позитивне ставлення

Чим краще ставиться оточення респондента(ки) до гомосексуальних людей, тим краще його/її ставлення. Також виявлено сильніший зв'язок між ставленням оточення респондента(ки) до лесбійок (в порівнянні з геями) та ставленням самого респондента(ки) до них.

Таблиця 4 - Зв'язок ставлення опитаних із ставленням більшості їх друзів до геїв, %

Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до геїв:	Оцініть, будь ласка, ставлення більшості Ваших друзів до геїв Кореляція Спірмена=0,520					Всього
	Абсолютно негативне	2,00	3,00	4,00	Абсолютно позитивне	
Абсолютно негативне	44,7	8,5	8,2	-	-	14,9
2,00	26,3	33,9	12,2	4,3	-	21,3
3,00	13,2	33,9	36,7	17,4	40,0	28,2
4,00	7,9	16,9	26,5	26,1	-	18,4
Абсолютно позитивне	7,9	6,8	16,3	52,2	60,0	17,2
Всього	100	100	100	100	100	100
N	38	59	49	23	5	174

Середнє значення оцінок ставлення друзів респондента(ки) до геїв = 2.41, що відповідає оцінці між негативним та нейтральним ставленням (таб.4).

Таблиця 5 - Зв'язок ставлення опитаних із ставленням найближчої рідної людини до геїв, %

Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до геїв	Оцініть, будь ласка, ставлення Вашої найближчої рідної людини до геїв Кореляція Спірмена=0,515					Всього
	Абсолютно негативне	2,00	3,00	4,00	Абсолютно позитивне	
Абсолютно негативне	29,6	8,7	2,8	-	-	15,6
2,00	32,4	17,4	5,6	-	-	19,8
3,00	19,7	45,7	36,1	20,0	-	29,9
4,00	8,5	21,7	22,2	50,0	25,0	18,0
Абсолютно позитивне	9,9	6,5	33,3	30,0	75,0	16,8
Всього	100	100	100	100	100	100
N	71	46	36	10	4	167

Середнє значення оцінок ставлення найближчих людей респондентів(ок) до геїв = 1.97, що відповідає негативному ставленню (таб.5).

Таблиця 6 - Зв'язок ставлення опитаних із ставленням більшості їх друзів до лесбійок, %

Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до лесбійок	Оцініть, будь ласка, ставлення більшості Ваших друзів до лесбійок Кореляція Спірмена=0,623					Всього
	Абсолютно негативне	2,00	3,00	4,00	Абсолютно позитивне	
Абсолютно негативне	52,4	17,9	4,4	-	-	11,1
2,00	14,3	42,9	7,4	4,8	-	12,9
3,00	23,8	32,1	45,6	19,0	25,0	32,7
4,00	9,5	3,6	29,4	38,1	25,0	24,6
Абсолютно позитивне	-	3,6	13,2	38,1	50,0	18,7
Всього	100	100	100	100	100	100,0
N	21	28	68	42	12	171

Середнє значення оцінок ставлення друзів респондента(ки) до лесбійок = 2.98, що відповідає нейтральному ставленню (таб.6).

Таблиця 7 - Зв'язок ставлення опитаних із ставленням найближчої рідної людини до лесбійок,%

Оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до лесбійок:	Оцініть, будь ласка, ставлення Вашої найближчої рідної людини до лесбійок Кореляція Спірмена=0,342					Всього
	Абсолютно негативне	2,00	3,00	4,00	Абсолютно позитивне	
Абсолютно негативне	19,4	5,3	-	-	33,3	10,6
2,00	17,9	21,1	-	-	-	12,4
3,00	31,3	50,0	39,5	16,7	-	35,4
4,00	17,9	10,5	34,2	58,3	33,3	23,6
Абсолютно позитивне	13,4	13,2	26,3	25,0	33,3	18,0
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	67	38	38	12	6	161

Середнє значення оцінок ставлення найближчих людей респондентів(ок) до лесбійок = 2.10, що відповідає негативному ставленню (таб.7).

Характеристика гендерних стереотипів студентства щодо гомосексуальних людей

З метою пояснення негативного ставлення, ми спробували проаналізувати існуючі стереотипи щодо гомосексуальних людей. Надійним способом виявлення стереотипів є метод асоціацій та першого згадування. Респондент(к)ам було запропоновано відкрите запитання з інструкцією: «Напишіть, будь ласка, три асоціації, які виникають у Вас коли Ви чуєте слово: 1. «Чоловік»; 2. «Жінка»; 3. «Гей»; 4. «Лесбійка»

Чоловіки асоціюються з силою (45%), мужністю (40,9%), сміливістю (17,5%). Респондент(к)и також залучають образи батька (17,5%) і захисника (19,9%).

Жінки асоціюються з ніжністю (38,3%), красою (43,5%) та сім'єю (31,2%).

Слова «лесбійка» та «гей» мають інший асоціативний ряд. Ні там, ні там немає згадування сім'ї, але присутня асоціація з «дискримінацією» (щодо геїв -15,2%, щодо лесбійок – 11%)

Геї асоціюються з жіночністю (17,7%), людиною (17,1%), слабкістю (15,9%), а лесбійки з мужністю (24,1%), сексом/сексуальністю (20%), жінками (13,8%).

Таблиця 8
Асоціації зі словом «Чоловік», %

Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей	Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей
Сила	77	45,0	Домінування	6	3,5
Мужність	70	40,9	Сокира	6	3,5
Захисник	34	19,9	Спорт	5	2,9
Батько	30	17,5	Гроші	5	2,9
Сміливість	30	17,5	Розум	4	2,3
Надійність	22	12,9	Вірність	4	2,3
Робота	17	9,9	Стійкість	3	1,8
Лідер	14	8,2	Врівноважений	3	1,8
Людина	13	7,6	Жінка	3	1,8
Борода	12	7,0	Інше	29	17,2
Всього				387	226,3

Таблиця 9
Асоціації зі словом «Жінка»

Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей	Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей
Краса	74	43,5	Хитрість	9	5,3
Ніжність	66	38,8	Затишок	8	4,7
Сім'я	53	31,2	Впевненість	6	3,5
Розум	24	14,1	Людина	6	3,5
Жінка	21	12,4	Рівність	5	2,9
Турбота	20	11,8	Вірність	5	2,9
Любов	18	10,6	Працелюбство	4	2,4
Побут	12	7,1	Квітка	4	2,4
Зовнішній вигляд	11	6,5	Інше	9	5,3
Емоційність	11	6,5			
Всього				366	215,3

Таблиця 10
Асоціації зі словом «Гей»

Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей	Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей
Жіночність	29	17,7	Гей	10	6,1
Людина	28	17,1	Рівність	9	5,5
Слабкість	26	15,9	Свобода	9	5,5
Дискримінація	25	15,2	Меншини	7	4,3
Неформал	23	14,0	Проблемність	7	4,3
Жаргон (не цензурні вирази)	18	11,0	Кохання	6	3,7
Відхилення	15	9,1	Творчість	5	3,0
Доглянутість	13	7,9	Азіати	4	2,4
Відомі люди (імена)	12	7,3	Епатаж	4	2,4
Друг	12	7,3	Лідер	4	2,4
Зовнішність	11	6,7	Хтивість	3	1,8
			Інше	19	11,5
Всього				299	182,3

Таблиця 11
Асоціації зі словом «Лесбійка»

Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей	Асоціації	N	Відсоток по відношенню до всіх відповідей
Мужність	35	24,1	Свобода	7	4,8
Секс, сексуальність	29	20	Хвороба	7	4,8
Жінка	20	13,8	Виваженість	5	3,4
Дискримінація	16	11	Проблема у відносинах з чоловіками	5	3,4
Зовнішній вигляд	13	9	Позитивне ставлення	5	3,4
Нестандартність	12	8,3	Дружба	5	3,4
Неформал	10	6,9	Краса	4	2,8
Рожевий	9	6,2	Незалежність	4	2,8
Неприйняття	9	6,2	Неповноцінність	4	2,8
Рішучість	9	6,2	Цікаво, прикольо, весело	4	2,8
Фемінізм	9	6,2	Індивідуальність	3	2,1
Ніжність	8	5,5	Мода	3	2,1
Секс меншина	8	5,5	Інше	15	10,4
Всього				258	177,9

Для визначення стереотипів студентства щодо гомосексуальних людей, ми використали перелік стереотипних суджень, отриманих нами на основі традиційного аналізу форумів та інтернет сторінок ЛГБТ спільнот та груп, що виступають проти ЛГБТ. Респондент(к)ам дана була інструкція: «Оцініть ступінь Вашої згоди з такими твердженнями про геїв. (Дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – абсолютно не погоджуюсь, 5 – абсолютно погоджуюсь)».

В аналізі брали участь лише респонденти, які мали думку з приводу даного судження, тобто всі крім тих, хто вказав «Важко відповісти».

Аналіз середніх оцінок респондентів показав, що з жодним з перелічених тверджень про геїв опитане студентство не погоджується (значення менше 3, яке інтерпретується «як погоджуюсь, так і не погоджуюсь»). Лише твердження про те, що «Чоловіча гомосексуальність обумовлена проблемами виховання» набрало 3,08 балів. А

Таблиця 12

Ступінь згоди опитаних із стереотипними твердженнями про геїв

	N	Середнє	Станд. відхил
Геї спроможні створювати стійкі союзи, рідко змінюють партнерів	152	2,99	1,23
Всі геї жіночні	173	2,57	1,32
Епідемія ВІЛ/СНІДУ спалахнула через геїв	156	2,27	1,41
Геї краще за гетеросексуальних чоловіків знаються на моді, дизайні та красі	169	2,93	1,34
Геїв приваблюють абсолютно всі чоловіки, вони не можуть контролювати свої бажання	155	1,65	0,92
Всі геї ведуть невпорядковане статеве життя і схиблені на сексі	160	1,80	1,13
Чоловіча гомосексуальність обумовлена проблемами виховання чи дитячими травмами	169	3,08	1,44
Всі геї – творчі люди	159	2,00	1,02
Геї – це жертви розбещення або згвалтування	164	1,94	1,04
Геї не працюють на справжніх чоловічих роботах: шахтарями, військовими, трактористами	162	2,31	1,34
Геї люблять яскравий одяг та епатаж	167	2,48	1,13
Геї і найкращі друзі для дівчат	154	2,79	1,19
Гея легко впізнати за жіночною зовнішністю та манерами	183	2,82	1,19

Так само, немає твердження з яким би погодились респондент(к)и, щодо лесбійок.

Таблиця 13

Ступінь згоди опитаних із стереотипними твердженнями про лесбійок

	N	ереднє	ганд відхил
Лесбійки не жіночні	74	2,31	1,18
Лесбійки ненавидять – чоловіків	70	2,22	1,22
Лесбійки стали гомосексуальними через те, що у дитинстві до них чіплялися чи навіть гвалтували чоловіки	60	2,38	1,17
Лесбійка залишається гомосексуальною через те, що їй не зустрівся хороший чоловік.	70	2,34	1,30
Лесбійки, які виглядають жіночно, насправді не лесбійки, вони просто вдають з себе лесбійок або експериментують	53	2,15	1,16
Лесбійки люблять яскравий одяг та епатаж	54	2,14	0,99

Аналіз середніх значень відповідей респондентів – міри згоди із судженнями, що стосувались гомосексуальних людей загалом, вияви, що Озгоду з такими судженнями «Гомосексуальність - це вибір людини» = 3,60; «У гомосексуальній парі ролі розподіляються як і у гетеросексуальній – є жінка і є чоловік» = 3,4. (Водночас – це було твердження, на яке близько третини респондентів, не знали що відповісти, що свідчить про незнання даного аспекту співжиття гомосексуальних людей); Також підтримку отримало твердження про те, що «Гомосексуальні люди мають бути прийнятими в суспільстві» =3,52;

Гомосексуальні пари повинні мати право брати шлюб, як і гетеросексуальні пари = 3,08; Широке обговорення захисту прав гомосексуальних людей слугує для відволікання уваги від більш вагомих питань = 3,16

У подальших дослідженнях потребує поглибленого аналізу той факт що студентство не погоджується одночасно з двома протилежними твердженнями про те, що «Гомосексуальності в природі не існує = 2,03» та «Гомосексуальність - це природньо = 2,50».

Жінки виявляють меншу згоду із стереотипними твердженнями, ніж чоловіки.

Отже, можна зробити висновок, що студентство вважає, що гомосексуальність – це не вроджена якість, а вибір людини, обумовлений зовнішніми чинниками (наприклад проблемами виховання). Гомосексуальні люди мають бути прийнятими в суспільстві та мати такі ж права, що і у гетеросексуальних (зокрема брати шлюб), але водночас, є речі головніші за обговорення прав гомосексуальних людей.

Таблиця 14

Ступінь згоди опитаних із стереотипними твердженнями про гомосексуальних людей

	N	Середнє	Станд відхил
Легко відрізнити гомосексуальних та гетеросексуальних людей	176	2,68	1,09
Лесбійку легко впізнати за чоловічоподібною зовнішністю та манерами	177	2,35	1,05
В Україні гомосексуальні люди НЕ утискаються в правах	171	2,40	1,30
Більшість гомосексуалів(ок) сексуально розбещені	148	2,23	1,18
Гомосексуальність - це хвороба, яку потрібно лікувати	175	2,25	1,51
Дитина, що виросла в одностатевій сім'ї стане геєм/лесбійкою	161	2,09	1,25
Гомосексуальності в природі не існує	162	2,03	1,36
Гомосексуальність - це вибір людини	167	3,60	1,43
Гомосексуальними народжуються	152	2,38	1,30
У гомосексуальній парі ролі розподіляються як і у гетеросексуальній – є жінка і є чоловік	128	3,39	1,23
В Україні гомосексуал(к)и з'явилися зовсім нещодавно під впливом Заходу	155	2,20	1,26
Гомосексуальність- це лише життєвий етап, який з часом мине.	153	1,98	1,00
Гомосексуальні люди «вербують» у свої ряди гетеросексуальних	157	1,78	1,14
Гомосексуальність- це модно	165	1,61	,98
Якщо розповідати дітям про гомосексуальність це підштовхне їх до перетворення на лесбійок / геїв	178	2,26	1,37
Лесбійкам та геям не можна бути вихователями(ками), вчительками, бо вони погано впливатимуть на дітей	179	2,40	1,47
Гомосексуальні люди – загроза вимирання людства, тому що не продовжують свій рід	177	2,47	1,40
Гомосексуальність – це збочення	170	2,62	1,51
Якщо пройти спеціальний курс лікування, можна змінити свою сексуальну орієнтацію	145	2,11	1,28
Можна допустити сексуальні контакти між двома жінками, але між двома чоловіками – це огидно	176	2,36	1,47
Не хочу, щоб мої діти жили в країні, де легалізовані одностатеві шлюби	176	2,65	1,60
Гомосексуальні люди мають бути прийнятими в суспільстві	179	3,52	1,39
Гомосексуальність - це природньо	162	2,50	1,41
Гомосексуальні пари повинні мати право брати шлюб, як і гетеросексуальні пари	175	3,08	1,54
Широке обговорення захисту прав гомосексуальних людей слугує для відволікання уваги від більш вагомих питань	171	3,16	1,48

Наявний обернений зв'язок між ставленням респондента(ки) до геїв (Коефіцієнт Спірмена = -0,606) і лесбійок (Коефіцієнт Спірмена = -0,453) та кількістю наявних у нього(неї) негативних стереотипів. Чим менше негативних гендерних стереотипів, має опитуваний(а), тим краще ставлення до геїв та лесбійок.

Чим релігійнішою є людина, тим більше у неї негативних стереотипів щодо людей з гомосексуальною орієнтацією. (Коефіцієнт Спірмена = 0,263)

Висновки. Незважаючи на те, що в цілому ставлення до гомосексуальних людей у студентства нейтральне, ставлення до лесбійок краще ніж до геїв. Люди, які стикалися з геєм, або лесбійкою в житті, а особливо ті у кого є друзі, знайомі або родичі з гомосексуальною орієнтацією, краще ставляться до них, ніж ті у кого такого досвіду не було. Жінки краще ставляться до гомосексуальних людей, ніж чоловіки.

Чим краще ставиться оточення респондента(ки) до гомосексуальних людей, тим краще його/її ставлення. Аналіз асоціацій із словами «чоловік», «жінка», «лесбійка» та «гей» вияви, що два останні мають інший асоціативний ряд. Ні там, ні там немає згадування сім'ї, але присутня асоціація з «дискримінацією» (щодо геїв -15,2%, щодо лесбійок – 11%)

Геї асоціюються з жіночністю (17,7%), людиною (17,1%), слабкістю (15,9%), а лесбійки з мужністю (24,1%), сексом/сексуальністю (20%), жінками (13,8%). В той час як чоловіки асоціюються з силою (45%), мужністю (40,9%), сміливістю (17,5%), батьком (17,5%) і захисником (19,9%), а жінки з ніжністю (38,3%), красою (43,5%) та сім'єю (31,2%).

Опитувані не погодились із більшістю з запропонованих стереотипних тверджень, при чому жінки виявляють меншу згоду із ними, ніж чоловіки. На основі аналізу згоди із стереотипними твердження, можна зробити висновок про те, що студентство вважає, що гомосексуальність – це не вроджена якість, а вибір людини, обумовлений зовнішніми чинниками (наприклад проблемами виховання). Гомосексуальні люди мають бути прийнятими в суспільстві та мати такі ж права, що і у гетеросексуальних (зокрема брати шлюб), але водночас, є речі головніші за обговорення прав гомосексуальних людей.

Отримано 10.08.2017

УДК 316.34, 305-055.2

Nwaoduh E.O. °

Taras Shevchenko National University of Kyiv, PhD. Student, Social Structures and Social Relation Department

FEMINIZATION OF LABOUR MARKET INEQUALITY IN NIGERIA AND UKRAINE

In this paper, the causes and nature of labour market inequality as factors of feminisation of poverty have been identified; their similarities and differences have also been represented and explained as they exist in Nigeria and Ukraine. The main aim of this research is to describe the current situation and to explain feminisation of poverty in the labour market with particular reference to gender gap in incomes. This is achieved by comparing the processes in each society; discovering the differences and similarities between both, the causes and possible effects if nothing is done to change the situation and remedies to reduce the problem. The research tries to unravel the situation and reasons behind the higher susceptibility of women to poverty. It identified factors that encourage the feminisation of poverty in each of the two countries. It investigates if the Nigerian and Ukrainian societies have factors that predispose women more to poverty; how these factors operate and how they are similar or dissimilar to each other. It explains that women's disadvantaged positions due to their maternity roles, which leads to their labour being priced cheaper and wage gap between men and women, unequal domestic obligations, traditional patriarchal culture, unpaid domestic labour, attitude towards low wages, vertical and horizontal segregation and gendered educational career path are also causes of gender inequality in the labour market. It is concluded that the structure of the societies give room for higher female poverty and the Nigerian and Ukrainian labour markets are segmented with women facing some peculiar discrimination.

Key words: Labour market, inequality, horizontal segregation, vertical segregation, wage gap, patriarchy.

В статті встановлюються сутність й причини нерівності на ринку праці як чинників фемінізації бідності; виявляються та пояснюються схожі й відмінні риси для ситуації в Нігерії та Україні. Головне завдання даної розвідки – описати поточний стан справ та пояснити фемінізацію бідності на ринку праці з урахуванням гендерного розриву в доходах. Дана мета досягається через порівняння відповідних процесів в обох суспільствах, розкриття їхніх схожих та відмінних рис, встановлення причин та імовірних наслідків, що матимуть місце, якщо дана ситуація не вправиться і проблему не буде вирішено. В статті здійснено спробу

відповісти на питання, чому жінки є значно вразливішими до проблеми бідності, через встановлення чинників, що зумовлюють фемінізацію бідності у кожній з країн. Дана розвідка шукає відповідь на питання, чи існують в українському та нігерійському суспільствах чинники, що роблять жінок більш податливими до збідніння; як ці чинники діють і в чому їх схожі та відмінні риси. В статті доводиться, що підставою для нерівного положення жінок на ринку праці є їхнє вразливе положення, зумовлене такими чинниками як материнство, котре веде до заниженої оплати праці та розриву в доходах між чоловіками й жінками, нерівномірний розподіл домашніх обов'язків, традиційна патріархальна культура, неоплачувана домашня праця, орієнтація на занижену зарплатню, вертикальна і горизонтальна сегрегація та гендерована освіта. Авторка доходить висновку, що сама структура суспільства в Нігерії та Україні створює умови для підвищеної бідності серед жінок, а ринки праці у цих країнах сегментуються внаслідок того, що жінки піддаються особливим формам дискримінації.

Ключові слова: ринок праці, нерівність, горизонтальна сегрегація, вертикальна сегрегація, розрив у доходах, патріархат.

В статті определяются сущность и причины неравенства на рынке труда, как факторов феминизации бедности; устанавливаются и объясняются схожесть и различия ситуации в Нигерии и Украине. Ключевая задача исследования – описать нынешнее положение дел и дать объяснение феминизации бедности с учётом гендерного разрыва в доходах. Эта цель достигается через сравнение соответствующих процессов в обоих обществах, раскрытие их подобия и отличий, определение причин и возможных следствий, которые будут иметь место, если данная ситуация не исправится и проблема не будет решена. В статье осуществлена попытка ответить на вопрос, почему женщины являются более предрасположенными к бедности, через определение факторов, которые обуславливают феминизацию бедности в каждой из стран. Данное исследование показывает, существуют ли в украинском и нигерийском обществах факторы, которые делают женщин более склонными к бедности, как эти факторы действуют, в чем они сходны и в чем различны. В статье показано, что причиной для неравного положения женщин на рынке труда является их неблагоприятное положение, обусловленное материнством, ведущим к заниженной оплате труда и разрыву в доходах между мужчинами и женщинами, неравномерное распределение домашних обязанностей, традиционная патриархальная культура, неоплачиваемый домашний труд, готовность к заниженной зарплате, вертикальная и горизонтальная сегрегация, а также гендерованное образование. Авторка приходит к выводу, что сама структура общества в Нигерии и Украине создает условия для более высокой бедности среди женщин, а рынки труда в этих странах сегментируются вследствие того, что женщин подвергают особым формам дискриминации.

Ключевые слова: рынок труда, неравенство, горизонтальная сегрегация, вертикальная сегрегация, разрыв в доходах, патриархат.

Actuality. This paper presents research results on Labour market inequality and exclusion as a factor of Feminisation of Poverty in Nigeria and Ukraine, which is a part of the researcher's PhD Thesis titled: *Feminisation of Poverty: A Comparative Study of Nigeria and Ukraine*. It presents the gender dimension of workplace disparity and segregation and how it makes women in Nigeria and Ukraine more susceptible to poverty due to lower income.

The main **goal** of this research is to describe the current situation and explain feminisation of poverty in the labour market. This is achieved by comparing the processes in each society, discovering the differences and similarities between both societies, identifying the causes; the possible effects if nothing is done and making recommendations to reduce the problem of feminisation of poverty in Nigeria and Ukraine

The research was done based on structured expert interview comprised of 11 questions was developed and administered to ten experts (five in each country) who have been researching on gender labour market relations and other related aspects of Gender Studies in both countries or have been involved in related activism for at least 5 years and their responses were analysed.

"The feminization of poverty" is a phenomenon which refers to the gap between women and men caught in the cycle of poverty has continued to widen in the past decade [UN Women, 2000]. It is a pattern that occurs when women bear a disproportionate percentage of the burden of poverty" [OpenStax College, 2014] it was coined in 1978 by Diana Pearce in the United States.

Social inequality refers to the ways in which socially-defined categories of persons are differentially positioned with regard to access to a variety of social 'goods', such as the labour market and other sources of income, the education and healthcare systems, and forms of political representation and participation [Charles Walker, 2009]. It is the existence of unequal opportunities and rewards for different social positions or statuses within a group or society.

While social exclusion is a concept used in many parts of the world to characterize forms of social disadvantage. It refers to processes through which individuals and entire communities of people are systematically blocked from rights, opportunities, and resources that are normally available to members of society and are key to social integration. These include housing, employment, healthcare, civic engagement, democratic participation, and legal due process [Boundless, 2016]. For [Silver, 1994] Social exclusion, or social marginalization, is the social disadvantage and relegation to the fringe of society. It is a term used widely in Europe and was first used in France.

Social exclusion refers to individuals being cut off from full involvement in the society through certain ways. It is a process through which individuals within a society are denied access to some of the benefits of that society or culture.

Labour market inequality and exclusion therefore refers to, the denial and hampering of participation and right to use opportunities in the workplace and the uneven distribution of resources and positions.

Anthony Giddens explains that both the structure of society and human agency are accountable for how things work within society [Giddens, 1984], this theory proffers a sound explanation gives good understanding of feminization of poverty in Nigeria and Ukraine due to its recognition of “duality of structure” [Beverly, 2013]. Going by this theory, it can be understood that there are structural factors such as economic/labour market factors which lead to unemployment/underemployment and low wages for feminized jobs; political factors- which results in low representation at top political positions and agency factors such as Choices of/to: economic activity to engage in, Wage bargain, course of study, time invested in domestic activities, adhering to stereotypes which are responsible for and encourage feminization of poverty in Nigeria and Ukraine. These structural problems highlighted constrain women and thereby necessitate women to make the choices they make while the choices the women make in turn sustain and encourage the existing structure which makes them more susceptible to poverty. This interconnection structure and agency perpetuates feminization of poverty. Women make choices based on the limited resources at their disposal while making a living. They thereby allow the structures of the society to keep operating/ be maintained. Feminization of poverty therefore, can be mitigated through various strategies such as increasing: participation of women in decision making processes such as their involvement in advisory roles in government, parliament and even the executive arm; their negotiating prowess at the labour market for better position and better pay and also in the domestic sphere to share more responsibilities.

Based on the data collected from the expert interview, the following were found about labour market inequality and exclusion in Nigeria and Ukraine.

The Factors of Poverty in Nigeria and Ukraine (Including in the Workplace).

What most of interviewed experts found similar in their explanation of the current labour market both in Nigeria and Ukraine: These include that patriarchy affects women in all spheres and at all levels. It affects their place in the society as second fiddle player and this is reinforced and maintained by stereotypes; the media propagates patriarchy through its content and represents women in the light of stereotypes; the state prefers and encourages women to handle domestic duties than to fund social policies that are children serving like kindergartens and after school services while the parents are actively at work (Martsenyuk Tamara); women as a group have cheaper skill sets and earn lower wages for their labour although this is gradually improving; there exists unequal/unpaid engagement in domestic works which is time and energy consuming; women face employment discriminations which begin from the point of advertisement; older women and single mothers are more prone to poverty; rural women are more engaged in small scale agriculture because they are not as socially mobile as men as to engage in formal employments in nearby urban areas; women make choices that leave them more likely to be poor (Ivaschenko Olga). From the course they choose to study, to their career path and finally the skills they develop. They also do not negotiate more sharing of domestic chores and duties; women do not push hard enough to change the status quo (Dmtriyeva Maria), they prefer to be seen

as good women, mothers and wives as stereotypically expected (Martsenyuk Tamara).

Expert view on differences:

The experts were of the view that these differences exist- In Nigeria women have lower level of education than the men (Osita-Njoku Agnes). They also have lower education than women in Ukraine while in Ukraine women have high level of high education, and have higher level of education than men; there is higher level of early marriage in Nigeria which increases feminisation of poverty. This can be found mostly in the Northern and in rural areas of Nigeria (Uzoma Priscilla); In the case of Ukraine the rate of early marriage is low and can be found mostly among the Roma people and rural people as well (Martsenyuk Tamara).; In Nigeria, female children are disinherited of parent's properties and assets, as inheritance is done patrilineally (Eboyehi Friday). This is not applicable to Ukraine and Religion plays a stronger role in the subordination of women in Nigeria.

Grounds:

The patriarchal structure of the society has engendered the sense of male superiority and control over women. It has justified this through religion, women's biology and stereotypes to create a deep sense of dependence on the men by the women which has bred inequality. This had made women in the process of playing supportive role to handle the domestic roles or raising the family which attracts no financial benefit while the men venture into the labour market to make money to support the family. Women are also favourably discriminated against for biological reasons despite the fact that these reasons serve the men and the society through procreation which leads to continuity and socialization which breeds peaceful coexistence and stability.

In the labour market, absence of opportunities affects both genders but the sense of dependence has made women settle for less and made men feel entitled to most positions especially the privileged ones while leaving the less prestigious ones/"feminine ones" for the women. This makes women bargain less and accept less (Dmtriyeva Maria). Women also prefer to key into the prescribed good mother, woman and wife picture than to build their career and personal life. They tend to pick family functions over jobs and this influences their choice of career and affects them differently from the men. Women's choices have partly led to their poverty both within and outside the labour market.

Factors that Affect Women's Employment, Employment Discriminations and Hindrances in Nigeria and Ukraine. Expert view on similarities:

The existence of gender requirements for specific jobs. During advertisements to fill certain positions, gender and other requirements are spelt and this serves to discriminate against women more; conditional employments are also discriminatory, a situation where an employer gives conditions applicable to only women such as not being allowed to marry until they put in a certain number of years to work. Women are less considered for jobs due to their biology, the fact that they get pregnant and have children require special permissions off work put them in this position. Marital status has been found to another reason, single women are given preference over married women and younger women over older women as they are perceived to have not time and less responsibilities at home.

Women with young children and many children are as well considered to have less time and more likelihood to need several permissions off work. The socialization that leadership is for men and better handled by men has given rise to the “escalator effect”. Boys are prepared to be bold and strong and to lead while girls are raised to be detailed, patient, caring and supportive. This sets them on their life path and roles and causes glass ceiling. According to (Kutsenko Olga) it behoves the women to work against this ceiling. Domestic responsibility was found to be a reason why woman were not preferred for employment except in the fields labelled theirs. Employers believe these responsibilities will interfere with the discharge of their duties at work. Horizontal and vertical segregation and gendered career paths have led most feminine courses or female dominated to be lower paid. Women hold far less decision making positions in senior management of public and private sectors including politics. Societal attitudes, perception and stereotypes about women in certain sectors also impedes their going into those sectors and when they do, they have to prove themselves as capable and outstanding to gain grounds. Rural women are less mobile to access jobs outside their environments than men due to their responsibilities (Atanda Yemi).

Expert view on differences:

The main difference discovered in this area based on the interviews conducted with the Experts is fact that women have less education than men in Nigeria which makes them unable to meet some requirements for employment.

Grounds:

When advertisements are made for vacancies, employers especially in the private sector specify the gender and in some cases the age in addition to the academic qualification and skill set required. This places women at a disadvantage. Women due to their biology and maternity are usually not preferred except for jobs considered as women’s jobs. These jobs usually pay less to women’s disadvantage. Although younger and unmarried women have a better advantage than other women, they too are seen as potentially pregnant. Some employers specify time limits within which a female employee is not expected to be married or be pregnant. If she refuses or acts contrary to this, she risks losing her job.

Most people in Nigeria and Ukraine feel leadership positions and leading is for men. This forms stereotypes which encourage glass ceiling and escalator effects in all sectors. It also pushes men to work extra and makes women likely to depend on men. The time and energy resource invested in domestic work which happens to be unpaid for, deprives women of full participation and optimum productivity and this is a reason for some discrimination against them.

Why some courses like pedagogic studies are still labelled feminine courses is because majority of those who study them are women. These courses lead women to career paths which give them time to run their homes and attend to their children but pay less. They lower education, qualification and skills of women in Nigeria create an avenue for them not to compete favourably in the labour market. It delays or denies them of ascending to decision making positions.

The labour markets in the two countries are segregated. Some sectors are female dominated while some are male dominated. The female dominated sectors

are lower paid and usually have men at their top while the male dominated sectors which pay better usually has females at their base.

Factors of Labour Market Inequality in Nigeria and Ukraine. These include inequality in the work place, income gap, glass ceiling in the work place, inequality in retirement and ways to reduce labour market inequalities. The following Similarities were gotten from the expert view:

Institutionalized obstacles such as official policies as in case the military enlistment could lead to inequality in the terms and conditions of service of male and female employees; women have lower presence in high paid jobs and this is an indicator of inequality; wage gap which exists in both countries is a result of inequality; women mostly negotiate lower pay; profit orientation of the private sector prompts employers not to want to hire women for several positions; women are prohibited from several jobs even when they feel willing and able to do them; most men own means production and; labour market inequality could be realised from recruitment, promotion and occupation of positions of decisions. It also reflects on salary and pension.

Expert view on Differences:

Women in Ukraine do not have the same official retirement age as men. They retire three years earlier unlike in Nigeria where they have the same; women in Ukraine have higher education yet do lower jobs while women in Nigeria have lower education and lower jobs as well.

Grounds:

Certain Institution set barriers against women because they consider them weaker and not disposed to handle some responsibilities which the men can, as is seen in the military. The state laws also prevent women from engaging in certain activities and working night shifts. This is a paternalistic tendency of protection of women to their disadvantage because in most cases these jobs pay well and some women are willing and able to do those jobs.

Women's low presence in high paying jobs and relative lower pay to men is partly due to the existing segregation in the labour market and discrimination from certain fields of labour. The huge requirements of domestic labour explained also apply here.

Due to the fact that private sector is driven by profit, women who seek employment are sometimes seen as not disposed to work towards the achievement of this main goal. Men in Nigeria and Ukraine own most of the big and high employing companies and this also creates inequality.

Reasons for the Similarities and Differences: The gender order and norm which exist in both societies- both societies are patriarchal and the patriarchal division of labour and prescription of roles are such that are advantageous to men. The society's institutions in developing patriarchal societies are also more male serving and this creates similar causes as seen in Nigeria and Ukraine.

The main difference is in the level of education of women in favour of Ukraine. This is could be traced to the fact that Ukraine has a different cultural disposition towards women's education. Religion which reinforces gender inequality Nigeria plays a less role in Ukraine.

Discussion of Findings. It was gathered in this research that, like in most developing countries, gender inequality exists in Nigeria and Ukraine and the dimensions with which they do have been x-rayed in the research.

Based on available information gather on education, it can be concluded that there is no gender discrimination when it comes to quality or access to education in Ukraine unlike Nigeria but in both countries, women mainly study courses which are regarded as feminine and take up jobs that are less prestigious and rewarding due to gender roles. The non discrimination creates a better opportunity for Ukrainian women to achieve equality in all spheres of life if they delve more into the traditional male fields.

Domestic responsibility which requires a lot time and energy was found to affect women in both countries more since they are mostly carried out by them. This is because chores are unpaid for. Upon investing the resources required to carry out the duties, women are left with less time and disposition to participate fully in the public sphere. Traditional practices, societal structure (male dominated) and general societal perception held by even the women themselves have also resulted in low participation of women at all levels.

Women are politically underrepresented in both countries and are there unable to wield the enactment and implementation of law and programs which will balance the existing gender gaps especially in employment prohibition in some sectors. Issues such as equal inheritance for the girl-child or gender equality bill would not be a problem in Nigeria with more women representation.

Other findings include: horizontal and vertical segregation, glass ceiling, wage gap, employment discrimination, choice of activity to engage in, gendered education and inadequate education in Nigeria, male domination, disposition and attitude produced by stereotypes and socialization, sector of labour, positions occupied, negotiation ability, location, lack of proper implementation of labour codes, stereotypes about female abilities, maternity leaves and responsibilities, and special working conditions during pregnancy, care sector domination, part time (short duration jobs), pin collar jobs, informal jobs, socio cultural stereotypes, religion in the case of Nigeria, patriarchal mentality, requisite skill set, self confidence, lack of litigation, weak enforcement system, capital driven labour market, among others.

It was therefore confirmed that feminization of poverty exists in the two countries and they have relatively similar causes except for a few causes existent in Nigeria which do not exist in Ukraine. Labour inequality as a factor of feminization of poverty was also found to exist and to be driven mainly by vertical and horizontal segregations.

In Nigeria, women therefore need to rise up and acquire requisite knowledge and skills in other to be at par academically and economically with their male counterparts (Mojirayo Afolabi). While in Ukraine women need to gain more of the technical skills required to go into male dominated fields which pay higher. Women in both countries need negotiate their roles and wages better and to get more involved in activism to help them get over the bottle necks set by patriarchy which sets them back. By ensuring equality in practice not only by laws or huge programs and initiatives the struggles of the Nigerian and Ukrainian women will

yield the same fruits as those of the men and feminization of poverty will be dismantled.

Some of the specific findings have been inputted into the figure below

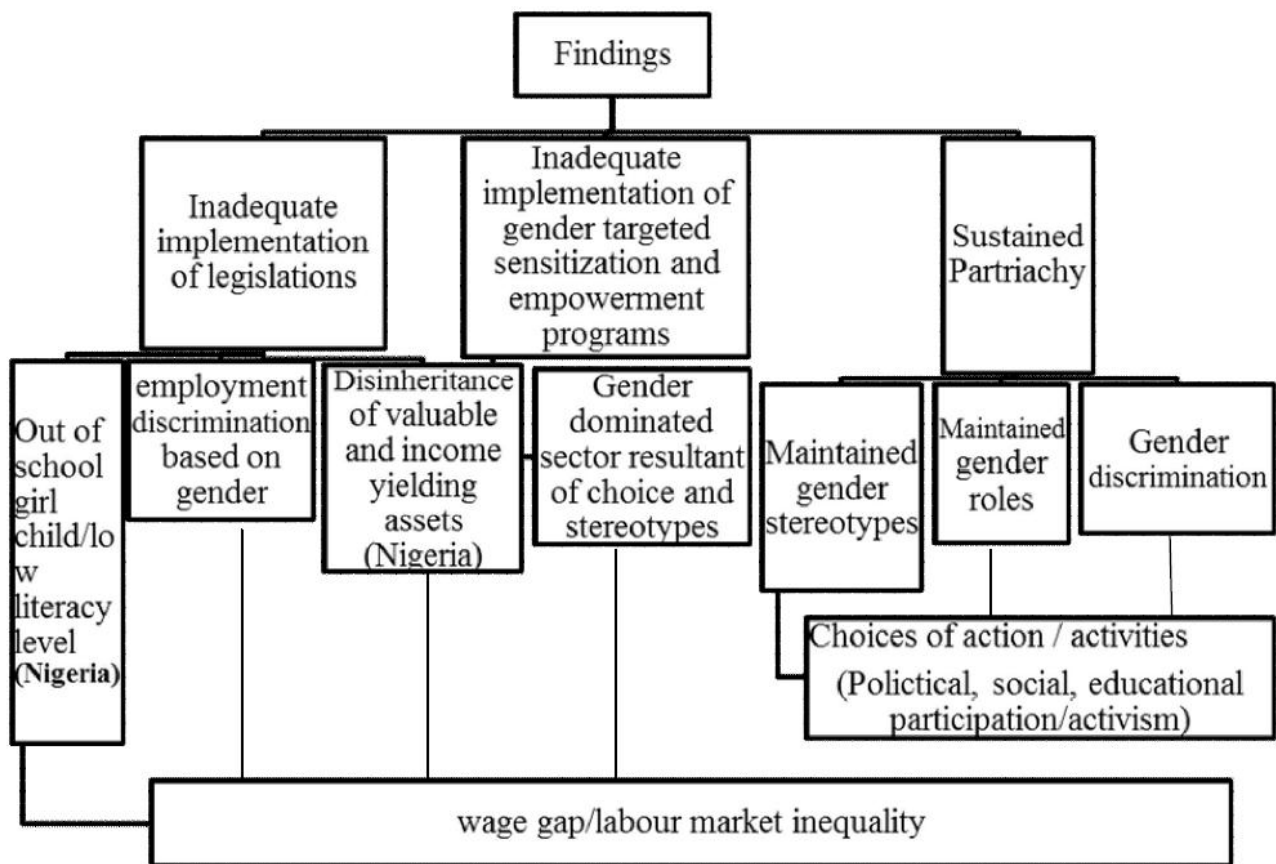

Figure 1. Core reasons of Feminization of Labour market inequality

Recommendations. There are several steps recommended to improve feminizations of labour market inequality and exclusion in the areas of study.

The government and policy makers In Nigeria should ensure that:

- For a stable economy, at least half the population should be economically productive and as well be empowered through any available mechanisms. Some of these mechanisms include:
  - Empowering women through education.
  - Offering equal job opportunities to both men and women.
  - Educating women on importance of manageable household sizes to avoid straining of the already economically strained households.
- Educating women on importance of manageable household sizes to avoid straining of the already economically strained households.
- All laws, cultural and even religious practices which discriminate against women should be abolished and steeper sanctions should be set aside for persons or groups who flout the abolition.

- Women and girls should be included in the distribution of inheritance to enable them have investments and access to credit with the aid of their lands for instance as collateral.

- To reduce these, the government should provide better social policies that are child and maternal friendly such as establishing and funding more public kindergartens and crèche to avail women more time to participate in the labour market and other socio-political activities.

The government and policy makers In Ukraine would reduce feminization of labour market inequality and exclusion by:

- Offering equal job opportunities to men and women rather than excluding women from the so called hazardous jobs.

- Promulgate the abolished of laws which discriminate against women and steeper sanctions set aside for persons or groups who flout the abolition.

- Provide better social policies that are child and maternal friendly such as establishing and funding more public kindergartens and crèche to avail women more time to participate in the labour market and other socio-political activities.

To Employers. The recommendations made to employers are applicable to Nigeria and Ukraine. It is recommended that:

- Equal job opportunities are offered to both men and women by advertising vacancies of employment not based on gender.

- They ensure that Promotion of employees is not biased by gender but given based on merit. Wages also should not be gender sensitive but determined by objective parameters.

- Initiate child friendly policies and provision for instance providing crèches for children of employees.

- They Increase the wages of the so called feminized sectors so as to attract more men and balance the gender formation of those sectors.

- Private organizations should be less gender bias and look at women from their potentials rather than their maternal nature and responsibilities.

- There should be the introduction of flexible working hours so that workers especially women, can organize their working hours in the best way to suit their home conditions especially child-care arrangements.

To Non-governmental Organisations. These recommendations made to Non-governmental Organisations are applicable to Nigeria and Ukraine. They include:

- Supporting government efforts to reduce the gender gap in the labour market by the enlightenment of the labour force on best practices.

- Advocating for adoption of legislation to minimize gender inequalities.

- Developing culturally sensitive instruments to curb harmful practices and Initiating gender balancing sensitization programs.

- More women empowerment programs and schemes should be developed and encouraged.

To Society. To reduce feminization of labour market inequality and exclusion in Nigeria and Ukraine, the following are recommended:

- All harmful cultural and religious practices should be reduced to the barest minimum by consciously increase the esteem and value placed on women.
- All forms of gender-based discriminations should be eliminated by instituting sanctions.
- The younger generation should strive for equity, equality and fairness rather than propagate the existing inequality thereby depriving the society of maximization of human resource and capabilities.
- the two societies should move beyond principles and laws to practice. Gender education should be introduced into the school curriculum from primary to tertiary levels to inculcate healthy gender perception/relations and encourage mutual opportunities and respect among both genders.

To women.

Women in Nigeria should:

- Increase their literacy level and those of their daughters as education is a key prerequisite to social, economic and political empowerment.

Women in Ukraine should:

- Utilise their higher level of education by negotiating for higher posts and wages as well as massive entry into stereotyped male occupational domain.

Women in Nigeria and Ukraine are recommended to:

- Curb the issue of poverty, women have to increase their involvement in government. Increased involvement will encourage fairness in job places in the areas of equal allocation of jobs as well as income.
- Women should select representatives who will help them get access to better social services and amenities like health care and other important needs.
- Adjust their value orientation on stereotyped gender roles; get empowerment by entry into political, managerial, technical roles/ sphere and get more involved in leadership.
- Women with their large population should endeavour to support other women who dare to participate in elective positions in order to change the position and plight of the average woman.
- Women should stand up to protect their rights and make relentless effort to achieve all their visions and ambitions as permitted by the law instead of settling for less.
- The women are expected to push more for better/equal jobs and wages, defy career/specialization stereotypes and study more rewarding courses.
- The women should demand more contributions from their partners in domestic activities and also be optimally productive at their jobs and not enjoying the paternalist protection from the society. They should plan their time and resources use well so as to be efficient.

Conclusion. In this paper, the causes and nature of labour market inequality and exclusion in Nigeria and Ukraine have been unravelled. It is concluded that both labour markets is segmented and women face some peculiar discrimination. From all the data gathered from the experts, it was generally agreed that there exists labour market inequality and exclusion in both countries. Although the trends are changing, the economic situation in the countries present

hard times for both men and women especially of the lower class which makes the work place gender discrimination seem to have less effect and seem opaque.

One contradiction what exists in the Ukrainian labour market is the fact that Ukrainian women are as educated as the men and even more educated yet they somehow manage to go into lower paying careers; accept lower positions and troop into the informal sectors. It is also gathered that right from the education process, career paths are gendered and so women are mostly expected and actually end up concentrating on the education (pedagogy) courses, medical courses, and secretarial studies and acquire skills related to hair dressing, catering and home economics/management. While in Nigeria, women due to their less education than men go into lower paying careers; accept lower positions and troop into the informal sectors. Their career paths are gendered as well from the education process and so women are mostly expected and actually end up concentrating in feminised fields. In the areas of study, when women venture into the so called male careers, such as engineering, construction, Information Technology; they still find their ways to the service and support aspects of the job which pay less. Differences in the level of education (peculiar to Nigeria) and occupations in which men and women engage in, that is occupational segregation has been identified as a cause of the gender wage gap. Women's choice of gender role (field) and prescription or expectation of the gender role gives room for women's high chance to be poor. As women conform, these roles continue to exist while when they defy these expectations or stereotypes, they are able to influence their social order to a large extent.

The process of recruitment is sensitive to women because of their motherhood tendencies which translate to disruption of service and maternity benefits, sick leaves and frequent needs to be absent due to family needs, inability to run night shifts often and non- flexibility to go on travel trips when necessary. This places women in a disadvantaged position and also affects their bargaining power especially in the private sector. In the state sector, women seem to be subtly excluded from certain position as the state by its paternalistic tendency want to protect the women from hard labour and hazards but in a lot of cases this also excludes them for better pays.

On the average, Ukrainian women earn less than men for both the formal and in the informal sectors although it seems more obvious in the private sector than government sector. This discrimination does not take place through the segregation of women in the informal sector but more likely through different remunerations in the formal sector; different career opportunities and the exclusion of women from the better remunerated jobs at the top of the hierarchy. Yet in the informal sectors, women tend to follow stereotypical patterns of activities which they should engage in, and are also restrained by family responsibilities, leading to low incomes.

Generally in both countries, parenthood and motherhood seem synonymous. The women are expected to pay more attention to family than career. The absence of good public kindergartens slows women down as they have to look for ways to keep their children safe and engaged while they are at work or they have to resort to less working hours to be with the children. The

responsibility of caring for children, sick family members, old family members and even their partner has affected the level of women's involvement and advancement in both the public and private sectors.

When it comes to understanding the cause and existence of this problem, some of the experts in Nigeria prefer to look at it from the difference in education levels and skill set while other experts recommend the analysis from the cultural and unpaid domestic responsibilities point of view. While for Ukraine, some of the experts prefer to analyse it from the Macro (structural), Meso (organizational), and Micro (individual/women) levels of analysis. While other experts recommend the analysis from the historical, cultural, attitudinal, economic situation in general and in the family in particular.

To reduce this problem the experts suggested that the government put in place better social policies that are child and maternal friendly such as establishing and funding more public kindergartens, increasing the wages of the so called feminized sectors so as to attract more men and balance the gender formation of these sectors. The private organization should be less gender bias and look at women from the point of their potentials rather than their maternal nature. The women are expected to push more for better/equal jobs and wages, defy career/specialization stereotypes and study more rewarding courses, believe in their leadership capabilities and support other women; sensitizations geared towards labour market inclusion, equality and balancing to help create a more equal labour market, demand more contributions from their partners in domestic activities and also be optimally productive at their jobs not enjoying the paternalist protection from the society. They younger generation should strive for equity, equality and fairness rather than propagate the existing inequality thereby depriving the society of maximizing its human resource.

For Nigeria specifically, the experts suggested a change in value system; raising male and female children equally in the areas of adequate education and skill exposure to promote inclusion and equality in the labour market and society; more female participation to increase the number of qualified women for leadership among others. The idea of establishing Women Ministries at both Federal and State levels is to influence women in positions of leadership, encourage girl education, discourage girl-marriage, fight against domestic violence and so on. These efforts by government are to ensure that women are considered in high positions of authority and responsibility in both public and private sectors of the labour market. It is a way of empowering women so they can be sustained economically while in active service, and in their retired age. It is also a way of curbing the imagined glass ceiling in Nigeria. More effort can be put in this regard.

There is a need for all stakeholders to keep sensitizing women and the public on gender issues in the area of study. This will give room for effective change of attitudes for both the society and the women. It also removes gender stereotypes attached to some fields of labour regarded as male or female. The dismantling of some obstacles, such as societal attitude that discourage female education especially in scientific careers, sex stereotyping and selection of subjects by gender, will surely increase participation of women in labour market.

This will lead to higher efficiency, more productive groups/sectors, and better labour outputs, and also lead to the full exploitation of human potentials. Importantly, positive attitudes towards women's equality and inclusion will make life better for all and development goals better realized.

References

1. Anthony Giddens (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press- 204 pages.
2. Beverley, J. (2013). *Structuration Theory*. URL: <https://www.britannica.com/topic/structuration-theory>
3. Boundless (2016) *Social Exclusion*. Boundless Sociology. Retrieved from <https://www.boundless.com/sociology/textbooks/boundless-sociology-textbook/stratification-inequality-and-social-class-in-the-u-s-9/poverty-78/social-exclusion-465-3315/>
4. Charles Walker (2009) *New Dimensions of Social Inequality*. Postdoctoral Research Project sited in <http://www.ceelbas.ac.uk/research/socialinequality>
5. Hilary Silver (1994) *Social Exclusion and Social Solidarity*. *International Labour Review* 133, nos. 5-6, 531-78
6. OpenStax College. 2014. *Introduction to Sociology*. OpenStax CNX. Retrieved January 5, 2015 (<http://cnx.org/contents/afe4332a-c97f-4fc4-be27-4e4d384a32d8@7.18@7.18>) available at: <http://sociologydictionary.org/global-feminization-of-poverty/>
7. United Nations Women (2000) *Gender equality development and peace for the twenty first century*, The United Nations Department of Public Information DPI/2035/A—May 2000 available at: <http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/session/presskit/fs1.htm>

Interview Experts:

Nigeria

1. Afolabi Mojirayo, Centre for Gender and Social Policy Studies Obafemi Awolowo University Ile Ife Nigeria.
2. Atanda Yemi, Department of Performing Arts, Kwara State University, Malete, Nigeria.
3. Eboyehi Friday, Centre for Gender and social Policy Studies in Obafemi Awolowo University Ife Nigeria.
4. Osita-Njoku Agnes, department of Sociology, Faculty of Social Sciences Imo State University Nigeria.
5. Uzoma Priscilla, Faculty of Education Imo State University Nigeria.

Ukraine

1. Dmtriyeva Maria, Gender Expert, Activist and Leader of FB group Feminism.ua in Ukraine.
2. Ivaschenko Olga, Department of Social Structure, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.
3. Kutsenko Olga, Department Social Structure and Social Relations, faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
4. Lavrinenko Natalia, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

5. Martsenyuk Tamara, Department Of Sociology, National University of Kyiv Mohyla Academy.

Отримано 10.08.2017

УДК: 316.647.[8+5]

Шестаковський О. П. °

Альянс Громадського здоров'я, кандидат соціологічних наук, консультант

СТРУКТУРА Й ЧИННИКИ СЕКСУАЛЬНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ В УКРАЇНІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕНЬ ДО ЛГБТ¹

Обґрунтовано перевагу поняття сексуального упередження над гомофобією. Виявлено латентну дворівневу структуру упереджень щодо різних представників ЛГБТ, виокремлено гетеросексизм як єдине базове сексуальне упередження, а також запропоновано комплексну модель його чинників. До останніх належать правий авторитаризм, контактування з ЛГБТ, релігійність, а також вік, стать, освіта, матеріальне становище. Дані – опитування населення м. Київ і семи областей у 2016 році. Результати отримано методом моделювання структурними рівняннями.

Ключові слова: *ЛГБТ в Україні, гомофобія, сексуальні упередження, моделювання структурними рівняннями, правий авторитаризм, теорія контакту*

Обосновано предпочтительность понятия сексуального предубеждения перед гомофобией. Выявлено латентную двухуровневую

° © Шестаковський О. П., 2017

¹ У цій роботі стисло викладено результати дослідження 2016 року «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо?», проведеного на замовлення ГО «Донбас-СоцПроект» за фінансової підтримки Фонду Рози Люксембург. З докладнішими результатами дослідження можна ознайомитися у роботі: Шестаковський О. Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо : науковий звіт про дослідження / О. Шестаковський, О. Трофименко, М. Касянчук, М. Вознесенський / ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект». — Київ, 2016. — 137 с. Стаття є розширеним викладом доповіді, зробленої автором під час конференції «Мультикультурність. Гендер. Ідентичність. Квір-дослідження на пострадянському просторі» 16-17 червня 2017 року в Києві, Україна. Автор також висловлює подяку Максиму Касянчуку, Олесі Трофименко і Святославу Шеремету за коментарі й критику.

структуру предубеждених относительно разных представителей ЛГБТ, выделено гетеросексизм как единое базовое сексуальное предубеждение, а также предложено комплексную модель его факторов. К последним относятся правый авторитаризм, контактирования с ЛГБТ, религиозность, а также возраст, пол, образование и материальное положение. Данные – опрос населения г. Киев и семи областей. Результаты получено методом моделирования структурными уравнениями.

Ключевые слова: *ЛГБТ в Украине, гомофобия, сексуальные предубеждения, моделирование структурными уравнениями, правый авторитаризм, теория контакта.*

We state reasons for a preference of sexual prejudice over homophobia as a notion. The study also reveals a latent two-level structure of sexual prejudice against various LGBT people, singles out heterosexism as a fundamental sexual prejudice, and proposes its factors' complex model. The factors include right-wing authoritarianism, contact with LGBT, religiosity as well as age, gender, education and material well-being. The data were obtained via a sample survey of population from Kyiv and seven oblasts. The results were produced using structural equation modeling.

Keywords: *LGBT in Ukraine, homophobia, sexual prejudice, structural equation modeling, right-wing authoritarianism, intergroup contact theory.*

Актуальність. Гомосексуальність – варіант норми сексуальної поведінки, не менш нормальний, ніж гетеросексуальність. Це судження стає все більш узвичаєним у суспільствах, які ми зазвичай вважаємо взірцем розвиненості й демократичності. Якщо будь-яка сексуальна орієнтація й гендерна ідентичність є варіантом норми, то ЛГБТ повинні мати ті ж самі права й те ж саме ставлення до себе, що й гетеросексуальні жінки й чоловіки. Права людини «включають право окремого індивіда діяти в якості агентів своїх цінностей – з урахуванням прав інших людей...» [Вельцель, Инглхарт, Александер, & Понарин, 2012, р. 21]. І в цьому сенсі права ЛГБТ є лише додатковим уточненням загальнолюдських прав, якого потребують ЛГБТ як вразлива й стигматизована група [Вельцель et al., 2012].

Попри все вищезазначене, толерантність і недискримінація стосовно не-гетеросексуалів ще не стала загальноприйнятою навіть у країнах умовного Заходу [Browne & Nash, 2014; Council of Europe, 2011; Herek, Chopp, & Strohl, 2007; Linneman, 2004; Norton & Herek, 2013]. Прийняття такої настанови йде всупереч віковим переконанням про хворобливість, аморальність, небезпечність і гріховність гомосексуальності. Так само, як це було з іншими упередженнями, наприклад, про вроджену неповноцінність жінки або певних рас.

Україна належить до числа найменш толерантних до ЛГБТ країн Європи. Опитування GfK 2013 року показало, що близько 80% українців проти будь-яких одностатевих стосунків, і лише 5% опитаних підтримувало легалізацію подібних шлюбів [BBC Україна, 2013]. Дані попередніх років

показують аналогічні результати¹. Звіти правозахисників [Amnesty International в Україні, 2015, 2016] і ЛГБТ-організацій [Зінченков et al., 2011; Центр «Наш мир», 2013; Центр «Наш світ», 2014] також показують, що переважаюче ставлення до представників спільноти є стабільно гомофобним, вони зазнають утисків і нападів через свою орієнтацію.

З іншого боку, є об'єктивна потреба (з точки зору наближення законодавства до Європейських вимог, не говорячи про потреби самої ЛГБТ-спільноти) в тому, щоб ставлення і законодавство щодо ЛГБТ були лібералізовані. Це породжує один з найпомітніших конфліктів у публічному просторі.

Враховуючи все написане вище, природно задатися дослідницькими питаннями: якими насправді є погляди пересічних українців щодо ЛГБТ і їхніх прав? Від чого вони залежать?

Таким чином, **метою** даної праці є поглиблений опис того, як влаштовані упередження проти ЛГБТ в Україні, які ми надалі називатимемо гетеросексистськими упередженнями або гетеросексизмом, і розглядатимемо їх як прояв стигми щодо не-гетеросексуальності.

Ми аналізуємо дані, отримані під час опитування щодо ставлень до ЛГБТ-спільноти і їхніх прав. Воно було проведене в 2016 році у восьми областях України.

Наші результати показують латентну структуру упереджень щодо ЛГБТ (не тільки геїв, а й лесбійок, бісексуалів/ок і транс* людей), виокремлюють гетеросексизм як єдине базове сексуальне упередження, а також тестують комплексну модель його чинників.

Теорія. Центральне поняття нашого дослідження – сексуальні упередження (*sexual prejudice*). Термін було запропоновано Г. Хереком [Herek, 2000, 2004] замість терміну «гомофобія» як більш науково коректний і позбавлений клінічних коннотацій. Крім того, з нашої точки зору, саме формулювання невинувато звучує перелік сексуальних ідентичностей і практик, щодо яких може існувати ворожість. З іншого боку, воно пов'язує з ширшою традицією дослідження упередженості, яка склалася в соціальній психології [Herek, 2009; Herek & McLemore, 2013].

Сексуальні упередження – це негативні переконання й ставлення до представників ЛГБТ на підставі їхньої групової приналежності, викликані стигмою щодо негетеросексуальних орієнтацій, вподобань, ідентичностей і видів поведінки.

Також іноді ми використовуємо для зручності термін *гетеросексизм* як синонімічний, хоча, строго кажучи, вони не є тотожними. Гетеросексизм як поняття аналогічне расизму чи сексизму, і позначає не просто ставлення до членів певної соціальної групи, а систему ідеології, що підтримує заперечення та обмовляння не-гетеросексуальних ідентичностей, стосунків тощо [Herek, 2004]. Воно не зводиться до упередженості, а включає також обґрунтування, дискримінацію та інституційну підтримку такої системи

---

¹ Наприклад, можна зайти на сайт Pew Global Attitude Project (<http://www.pewglobal.org/>), пошукати за терміном *homosexuality* й знайти дані для України в 2002, 2007 й 2011 роках на тлі інших країн світу. Див. також (Зінченков et al., 2011).

поглядів. Таким чином, сексуальні/гетеросексистські упередження є лише компонентом гетеросексизму. Ми, проте, будемо їх використовувати як синонімічні винятково щоби зробити текст легшим для читання, так само, як у подібному звуженому сенсі використовуються слова «расизм» або «сексизм». Зрештою, упередженість – наріжний камінь гетеросексизму. Одне з означень останнього в літературі таке: «мотивована (*reasoned*) система упередженості (*bias*) стосовно сексуальної орієнтації» [Jung & Smith, 1993].

Роки досліджень сексуальних упереджень (передусім у США та Західній Європі) показали, що існує низка соціально-демографічних й соціально-психологічних факторів, стабільно пов'язаних з тим, наскільки високою є упередженість.

Так, чоловіки показують більшу упередженість щодо геїв і лесбійок, ніж жінки [Herek, 2002; Hicks & Lee, 2006; Hoover & Fishbein, 1999; Johnson, Brems, & Alford-Keating, 1997]. Респонденти старшого віку в середньому більш упереджені [Andersen & Fetner, 2008; Baunach, 2012; Herek, 2000; Hoover & Fishbein, 1999; Johnson et al., 1997]. Вплив освіти цілком лінійний: чим вищий її рівень, тим менше гетеросексизму виявляють респонденти [Hoover & Fishbein, 1999; Lambert, Ventura, Hall, & Cluse-Tolar, 2006; Van den Akker, Van der Ploeg, & Scheepers, 2012]. Жителі сільської місцевості можуть бути більш упередженими щодо ЛГБТ порівняно з містянами, оскільки перші в середньому консервативніші й більш релігійні [Eldridge, Mack, & Swank, 2006].

Поширені авраамічні релігії, особливо їхні фундаменталістські деномінації, схильні засуджувати гомосексуальність в усіх її проявах [Berliner, 1987; Кон, 2011]. Бути добрим християнином, мусульманином тощо зазвичай передбачає нетерпимість до ЛГБТ [Hicks & Lee, 2006; Johnson et al., 1997; Laythe, Finkel, & Kirkpatrick, 2001; Sherkat, Powell-Williams, Maddox, & De Vries, 2011; Van den Akker et al., 2012; Wilkinson, 2004].

Важливою психологічною характеристикою, пов'язаною з гомонегативністю, є синдром авторитарної особистості [Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950], або, в сучаснішій інтерпретації Б. Альтемейера [Altemeyer, 1996], правий авторитаризм як стійкий когнитивний стиль [Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003]. Виокремлюють три компоненти правого авторитаризму: авторитарна агресія (щодо чужих або девіантів), покора (тим, хто має владу) і консерватизм (*conventionalism* – дотримання загальноприйнятих норм моралі) [Altemeyer, 1996; Brown, 2010, p. 19]. Важливо зазначити, що сучасні дослідники сприймають авторитарний синдром як наслідок не тільки соціалізації, а й поточних соціокультурних умов: авторитаризм має тенденцію зростати в загрозливих ситуаціях або знижуватися, якщо загроза зникає [Brown, 2010; Duckitt & Fisher, 2003; Shaffer & Duckitt, 2013].

Одним з найсильніших чинників, пов'язаних з *нижчим* рівнем гетеросексизму, є досвід контактування з геями або лесбійками [Herek & McLemore, 2013; Smith, Axelton, & Saucier, 2009]. Індивіди, які мають представників ЛГБТ серед своїх рідних, друзів, мають з ними близькі стосунки, і з якими обговорювали свою орієнтацію, виявляють набагато

нижчий рівень гетеросексистських упереджень [Herek & Capitanio, 1996]. При цьому оптимальний контакт передбачає, що учасники повинні мати рівний статус, взаємодія має бути спрямована на співробітництво, підкреслювати спільність, бути спрямованою на досягнення спільної мети (або принаймні інтересів усіх учасників) і мати інституційну підтримку [Allport, 1979; Варшавер, 2015]. Втім, навіть якщо безпосередній контакт є відсутнім, інформація про те, що близькі люди мають такий досвід, або що у референтній групі гетеросексистські установки не підтримуються, здатні знижувати індивідуальну упередженість [Zitek & Hebl, 2007]. Причому Петтігрю і Тропп [Pettigrew & Tropp, 2006] виявили, що ефект контакту на ставлення до гомосексуалів є навіть сильнішим, ніж на ставлення до більшості інших меншин, наприклад, расових.

Є ще низка інших корелятивів гетеросексистських упереджень, які ми не будемо тут розглядати, оскільки ми не досліджували їхній вплив через обмеженість ресурсів. Зрозуміло, це не означає, що їх не варто вивчати¹.

Гіпотези

Гіпотези щодо вираженості й структури гетеросексистських упереджень у 2016 році

1.1. Ставлення до представників ЛГБТ і підтримки їхніх правових вимог залишається переважно негативним. Очікується, що більшість опитаних відповідатиме негативно на запитання про це.

1.2. В основі всіх упереджень до ЛГБТ і пов'язаних питань лежить один латентний фактор гетеросексизму, який безпосередньо визначає відповіді й поведінку індивідів.

Гіпотези щодо чинників загального гетеросексизму в 2016 році

2.1. Чоловіча стать, проживання в сільській місцевості (порівняно з проживанням у місті), менший рівень освіти, та старший вік корелюють з більшим гетеросексизмом. При цьому ми припускаємо існування нелінійного зв'язку віку й гетеросексизму.

2.2. Якщо буде виявлено окремий фактор, що впливає на ставлення до жінок-ЛГБТ незалежно від гетеросексизму, то у чоловіків цей фактор буде більш вираженим, ніж у жінок.

2.3. Краща позиція в суспільстві, виражена самооцінкою матеріальної забезпеченості, в середньому пов'язана з більшою толерантністю до ЛГБТ.

2.4. Більша релігійність, виражена у самооцінці себе як релігійної людини, а також у частоті відвідування церкви, пов'язана з більшим гетеросексизмом.

---

¹ Серед таких чинників можна виокремити такі: орієнтація на соціальне домінування (Sidanius & Pratto, 2001; Whitley Jr., 1999), традиційні уявлення про гендерні ролі в суспільстві; міра емпатії; консервативна політична ідеологія; риси особистості, відповідно до п'ятифакторного опитувальника, передусім Відкритість (напр., Ekehammar, Akrami, Gylje, & Zakrisson, 2004; Shackelford & Besser, 2007). Крім того, на гетеросексизм і його прояви можуть впливати особливості ситуації конкретної взаємодії між «звичайним» гетеросексуалом і представником ЛГБТ-спільноти, які не зводяться до характеристик окремих індивідів. Стислий огляд літератури див. у (Hebl, Law, & King, 2010).

2.5. Релігійність додатково опосередковує вплив статі й віку. Чоловіки й більш молодші респонденти мають бути менш релігійними.

2.6. Більша вираженість правого авторитарного синдрому пов'язана з вищою упередженістю.

2.7. Ширший позитивний досвід контактування з представниками ЛГБТ-спільноти пов'язаний з нижчим рівнем гетеросексизму.

2.8. Крім прямого зв'язку з гетеросексизмом, деякі чинники пов'язані з ним опосередковано через показники правого авторитаризму. Зокрема, авторитарний синдром є більш вираженим серед осіб старшого віку і більш релігійних індивідів. Водночас, він є менш вираженим серед тих, хто мав позитивний досвід контакту з ЛГБТ.

2.9. Позитивний досвід контакту з ЛГБТ також опосередковує деякі чинники. Зокрема, ми очікуємо, що респонденти з вищою релігійністю й нижчим рівнем освіти мали менше такого досвіду. З іншого боку, молодший вік в середньому пов'язаний з більшим досвідом взаємодії з ЛГБТ.

Дані й методи аналізу

Основна емпірична база – *face-to-face* опитування дорослого населення восьми регіонів України у 2016 році під назвою «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо?». Було опитано по 100 респондентів, пропорційно у містах і селах, у м. Київ, Дніпропетровській, Львівській, Запорізькій, Одеській, Харківській, Черкаській, Чернігівській областях. Опитування проводилися Центром соціальних експертиз на замовлення ГО «Донбас-СоцПроект» за фінансової підтримки Фонду Рози Люксембург.

При цьому слід підкреслити, що внаслідок певних обмежень зібрані дані не є репрезентативними. Не варто поширювати результати на всю Україну з точністю до статистичної похибки вибірки. Разом з тим, обсяг вибірки й охоплена генеральна сукупність є досить великою, що дає підстави сподіватися, що загальна ситуація й схема зв'язків з іншими чинниками є схожими з ситуацією серед решти українців.

Ми хотіли встановити приховану структуру гетеросексистських упереджень, її динаміку, а також чинники, пов'язані з вираженістю гетеросексизму. Причому зв'язки можуть бути не тільки прямими, а й опосередкованими іншим чинником. Простими методами на кшталт аналізу двовимірних розподілів чи навіть множинної регресії цих гіпотез не перевірити, якщо намагатися відповідати сучасним методологічним вимогам і можливостям.

Тому центральним методом, який ми використовуємо у цій роботі, є моделювання структурними рівняннями (Structural Equations Modelling, MCP), який дозволяє все це робити одночасно [Byrne, 2013; Schumacker & Lomax, 2012]. Його можна розглядати як комбінацію факторного, шляхового (path analysis) і звичайного регресійного методів.

На сьогодні існують різні алгоритми, за допомогою яких статистичні програми підбирають фактори і регресійні зв'язки, які б максимально відповідали емпіричним даним. Ми використали алгоритм робастної максимальної правдоподібності (MLR). Він є стійким до порушення

нормального розподілу змінних (що є типовим для коротких шкал і скошених (*skewed*) даних у дослідженнях ставлення до ЛГБТ).

Для того, щоб не виключати з аналізу респондентів з пропущеними значеннями (до яких належать відповіді «Не знаю» або «Важко відповісти»), ми дозволили обраховувати максимальну правдоподібність з повною інформацією (FIML).

Для того, щоб зробити висновок якості моделі – що вона достатньо добре відповідає даним, використовують різні критерії. Історично найпершим критерієм був χ^2 (хі-квадрат). Проте за умов досить великої вибірки (принаймні, кількості спостережень) він виявляється недостатнім. Крім нього, ми використовуємо чотири критерії: CFI, TLI, RMSEA, SRMR. Щодо того, яке значення вони мають набувати в хорошій моделі, остаточної відповіді не існує. Ми виходитимемо з найбільш уживаних граничних значень. Для CFI і TLI вони складають 0,9 для задовільної і 0,95 для хорошої моделі (чим більше, тим краще). RMSEA і SRMR навпаки, є тим кращими, чим вони менші: 0,08 є показником задовільної, а 0,05 – доброї моделі. Щоб бути прийнятною, модель повинна мати щонайменше задовільні значення всіх чотирьох зазначених критеріїв.

Моделювання проводилося у програмі MPlus 6.12.

Результати: структура й чинники сексуальних упереджень

Описовий аналіз даних

На жаль, обсяг статті не дозволяє нам докладніше зупинитися на одномірному аналізі відповідей респондентів. Ми стисло опишемо, про що дескриптивний аналіз свідчить. Докладніше з ним можна ознайомитися у звіті за проектом [Шестаковський, Трофименко, Касянчук, & Вознесенський, 2016].

Зібрані дані черговий раз показали послідовно негативне ставлення до окремих представників ЛГБТ-спільноти і їхніх прав. Наприклад, найкращим є ставлення до бісексуальних жінок і лесбійок – сприятливо чи скоріше сприятливо до них ставляться 19% опитаних, тоді як до трансгендерів позитивно ставляться 14%. При цьому сприятливо без застережень ставляться до ЛБГТ з різною ідентичністю 1–3% опитаних.

Можливо, трохи краща ситуація з абстрактною готовністю визнати за гомосексуалами такі ж права, як і за гетеросексуальними громадянами. В цілому, приблизно половина респондентів скоріше позитивно ставляться до цієї загальної ідеї. Майже стільки ж опитаних згодні із її законодавчим закріпленням.

Разом із тим, підтримки менше, коли йдеться про конкретні права, які стали предметом запеклих публічних дискусій – шлюби, виховання дітей і гей-прайди. Тільки 12% згодні дозволити реєстрацію одностатевих союзів, ще 22% – лише в якості поодиноких випадків (рис. 3). Відповідні частки для згоди з можливістю для гомосексуалів виховувати або усиновлювати дітей склали 9 і 19%. До Маршу рівності в Києві у 2016 році тією чи іншою мірою позитивно поставилися 9% опитаних (рис. 4). Ще 30% поставилися нейтрально. За те, щоб подібні марші пройшли в інших великих містах України, виступили б 6%, ще 17% відповіли, що їм все одно.

Прихована структура сексуального упередження

Для виявлення структури ми застосували конфірматорний факторний аналіз (частковий випадок моделювання структурними рівняннями).

Модель, яка задовільняла критеріям якості (goodness-of-fit measures), виявилася *дворівневою моделлю сексуальних упереджень*.

Окремо виділяються п'ять факторів відповідно до типів запитань щодо ЛГБТ: загальне ставлення до окремих представників спільноти, припустимі контакти з ними, заперечення рівності прав, заперечення прав на одностатеві родини, й негативне ставлення до прайдів. Виокремлені фактори досить сильно корелювали між собою. Тому ми додали у модель фактор другого порядку, який впливав на окремі типи відповідей.

Якість такої моделі була кращою, але все одно недостатньою. Тому ми додали кілька додаткових зв'язків (коваріацій) між непоясненими частками відповідей на різні запитання. Більшість із них ми об'єднали у додатковий фактор окремого ставлення до жінок-ЛГБТ. Він впливав на ставлення до жінок-бісексуалок і лесбійок. Дві додаткові коваріації відображали специфіку ставлення і припустимих контактів з бісексуалами. Така модель достатньо добре відповідала даним. Її основні параметри й відповідність критеріям якості наведено у табл. 1, візуалізація моделі на рис. 1

Також у табл. 2 наведено наскільки відповіді респондентів визначаються латентним фактором сексуального упередження. Він визначає від 59 до 85% змісту факторів першого порядку, тобто, установок щодо конкретних аспектів ЛГБТ-проблематики. Вони в свою чергу визначають, як правило, не менше 80% змісту відповідей на запитання анкети. Кінець-кінцем у більшості випадків загальний гетеросексизм визначає більше половини змісту відповідей анкетних запитань.

Іншими словами, існує єдиний фактор гетеросексистських упереджень, який стоїть за всіма ставленнями й відповідями респондентів на ЛГБТ-теми. Його вплив на відповіді є основним.

Водночас цей загальний гетеросексизм впливає на конкретні реакції не напряму. Більш реалістична модель передбачає, що є вужчі настанови щодо окремих аспектів ЛГБТ, типів ставлень, окремих проблем і питань. Безумовно, на реакції впливає також конкретний контекст взаємодії. Його прикладом є ситуація інтерв'ю, яке теж структурує відповіді. Всі ці настанови є проміжною ланкою між загальним гетеросексизмом і відповідями на конкретні запитання. Між іншим, ми не вважаємо, що можна скласти їхній вичерпний перелік, чи що всі вони є чітко окресленими сутностями, відокремленими одна від одної. Проте на нашу думку, загальний принцип дворівневого впливу можна поширити й на інші питання щодо ЛГБТ, не розглянуті тут.

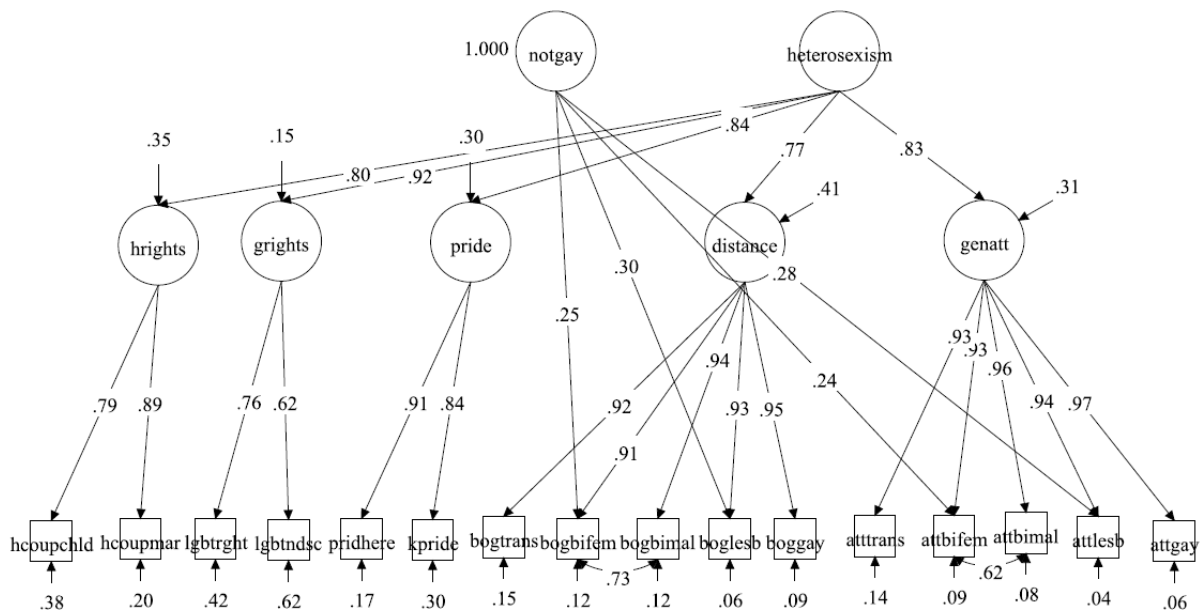

Рисунок 1. Візуалізація дворівневої моделі гетеросексистських упереджень

Модель є результатом конфірмаційного факторного аналізу. Фактор другого рівня – загальний гетеросексизм (heterosexism). Фактори першого рівня: окреме ставлення до жінок-ЛГБТ (notgay); заперечення конкретних прав (hrights); заперечення рівноправності (grights); негативне ставлення до прайдів (pride); соціальна дистанція (distance); загальне негативне ставлення (genatt). На діаграмі наведено стандартизовані факторні навантаження (біля стрілочок між фігурами), стандартизовані залишки (біля окремих стрілочок), і кореляції (біля круглих стрілочок). Більш докладну інформацію див. у табл. 1.

Джерело: дані опитування «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо», N = 800, 2016 рік; авторські розрахунки.

Нарешті, варто зазначити, що ставлення до представників ЛГБТ-спільноти з різною ідентичністю має нюанси, але за великим рахунком однакове. Нам вдалося виокремити додатковий фактор ставлення до жінок-ЛГБТ, але він дуже слабкий; щось аналогічне спостерігається щодо бісексуалів. Вплив, який він справляє на ставлення до не-геїв і не-трансгендерів, незначний. Його результатом є те, що до лесбійок і бісексуалів ставляться краще в середньому на 2–3% (якщо порівнювати бісексуальних жінок з трансгендерами, то на цілих 5%).

Дворівнева структура свідчить: в основі різних ставлень до ЛГБТ-спільноти й відповідних проблем лежить єдине упередження щодо не-гетеросексуальності у всіх її проявах. Водночас окремі ставлення мають певну автономію. На практиці це означає, що одні ставлення можуть змінюватися швидше за інші.

Таблиця 1 - Факторні навантаження і коваріації у дворівневій моделі гетеросексистських упереджень

	Нестандартизований параметр	Стандартна похибка	Статистична значущість	Стандартизований параметр
Факторні навантаження першого порядку				
Загальне негативне ставлення до представників ЛГБТ				
Геїв	1	0,00	—	0,97
Лесбійок	0,99	0,02	<0,001	0,95
Чоловіків-бісексуалів	0,99	0,01	<0,001	0,96
Жінок-бісексуалів	0,98	0,02	<0,001	0,93
Трансгендерів	0,91	0,03	<0,001	0,93
Припустимі соціальні контакти з ЛГБТ (соціальна дистанція)				
Геями	1	0,00	—	0,95
Лесбійками	1,01	0,03	<0,001	0,93
Чоловіками-бісексуалами	0,97	0,03	<0,001	0,94
Жінками-бісексуалами	0,98	0,03	<0,001	0,91
Трансгендерами	0,89	0,02	<0,001	0,92
Заперечення рівноправності				
Проти таких само прав для ЛГБТ як і для інших	1	0,00	—	0,76
Проти заборони дискримінації	0,73	0,05	<0,001	0,62
Заперечення конкретних прав				
Одностатевих союзів	1	0,00	—	0,89
Усиновлення дітей	0,81	0,04	<0,001	0,79
Негативне ставлення до прайдів				
До Маршу рівності 12.06.16	1	0,00	—	0,84
До потенційного прайду у своєму місті	0,98	0,04	<0,001	0,91
Окреме ставлення до жінок-ЛГБТ				
Негативне ставлення до жінок-бісексуалок	1	0,00	—	0,24
Негативне ставлення до лесбійок	1,13	0,12	<0,001	0,28
Соціальна дистанція до жінок-бісексуалок	1,62	0,55	0,003	0,25
Соціальна дистанція до лесбійок	1,99	0,65	0,002	0,30
Факторні навантаження другого порядку				
Загальний гетеросексизм				
Загальне негативне ставлення	1	0,00	—	0,83
Припустимі соціальні контакти	1,43	0,07	<0,001	0,77
Заперечення рівноправності	1,09	0,06	<0,001	0,92
Заперечення конкретних прав	0,76	0,04	<0,001	0,80
Негативне ставлення до прайдів	1,12	0,06	<0,001	0,84
Додаткові коваріації				
Гетеросексизм і ставлення до жінок-ЛГБТ	-0,003	0,01	0,750	-0,02
Соціальна дистанція до бісексуальних жінок і до чоловіків	0,16	0,04	<0,001	0,74
Загальне негативне ставлення до бісексуальних жінок і до чоловіків	0,04	0,01	<0,001	0,62

Показники якості моделі: $\chi^2 = 398,568$, $df = 92$, $scf = 1,5083$; $CFI = 0,951$, $TLI = 0,936$, $RMSEA = 0,065$, $SRMR = 0,029$.

Джерело: дані опитування «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо», $N = 800$, 2016 рік; авторські розрахунки.

Таблиця 2 - Частка поясненої дисперсії окремих змінних (R^2) у дворівневій моделі гетеросексистських упереджень, %

Змінна	Частка дисперсії, поясненої безпосереднім фактором	Частка дисперсії, поясненої фактором другого порядку
Індикатори		
Ставлення до геїв	94	65
Ставлення до лесбійок	96	66
Ставлення до чоловіків-бісексуалів	92	63
Ставлення до жінок-бісексуалок	91	63
Ставлення до трансгендерів	86	59
Соціальна дистанція до геїв	91	54
Соціальна дистанція до лесбійок	94	55
Соціальна дистанція до чоловіків-бісексуалів	88	52
Соціальна дистанція до жінок-бісексуалок	88	52
Соціальна дистанція до трансгендерів	85	50
Проти таких само прав для ЛГБТ, як і для інших	58	49
Проти заборони дискримінації	38	32
Проти одностатевих союзів	80	52
Проти усиновлення дітей	62	40
Ставлення до Маршу рівності 12.06.16	70	49
Ставлення до потенційного прайду у своєму місті	83	58
Латентні фактори першого порядку		
Загальне негативне ставлення до ЛГБТ	69	69
Припустимі соціальні контакти з ЛГБТ	59	59
Заперечення рівноправності	85	85
Заперечення конкретних прав	65	65
Негативне ставлення до прайдів	70	70

Джерело: дані опитування «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо», N = 800, 2016 рік; авторські розрахунки.

Чинники гетеросексизму

В результаті моделювання чинників гетеросексизму ми отримали систему структурних рівнянь. Якість моделі є цілком задовільною¹. Коефіцієнти регресії наведено у табл. 3. Схему статистично значущих зв'язків наведено на рис. 2. Нижче ми надаємо змістовну інтерпретацію зв'язків між гетеросексизмом і його окремими чинниками на основі вказаної таблиці.

¹ Показники якості моделі: $\chi^2 = 1197,755$, $df = 457$, $scf = 1,1072$; $CFI = 0,944$, $TLI = 0,935$, $RMSEA = 0,045$, $SRMR = 0,038$.

Таблиця 3 - Коефіцієнти регресії в структурній моделі чинників гетеросексизму

	Нестанда р- тизований коефіцієнт	Стандартна похибка	Статистичн а значущість	Стандар- тизований коефіцієнт
Загальний гетеросексизм – залежна змінна				
Авторитарна агресія	0,07**	0,02	0,007	0,13**
Авторитарний консерватизм	0,08***	0,02	<0,001	0,19***
Проживання у місті (0) або селі (1)	-0,06	0,05	0,255	-0,04
Чоловіча стать	0,21***	0,04	<0,001	0,15***
Вік (у десятках років)	0,04	0,02	0,069	0,09
Квадрат віку	-0,001	0,01	0,802	<0,01
Рівень освіти				
Загальна середня, повна або неповна	0,16**	0,06	0,082	0,08**
Професійно-технічна	0,05	0,06	0,470	0,03
Неповна вища (мол. спеціаліст, бакалавр)	-0,13*	0,05	0,015	-0,09*
Повна вища	<i>Ref.</i>			
Самооцінка матеріального становища				
Не вистачає грошей або вистачає тільки на харчування	<i>Ref.</i>			
Загалом вистачає на життя	-0,12*	0,05	0,016	-0,09*
Вистачає на все необхідне або повний достаток	-0,21***	0,07	0,001	-0,13***
Позитивний досвід контактів з ЛГБТ	-0,29***	0,03	<0,001	-0,46***
Самооцінка власної релігійності	0,02	0,01	0,143	0,08
Частота відвідування церкви	-0,01	0,03	0,838	-0,01
Авторитарна агресія – залежна змінна				
Самооцінка власної релігійності	0,16***	0,03	<0,001	0,30***
Частота відвідування церкви	-0,27***	0,06	<0,001	-0,24***
Вік (у десятках років)	0,01	0,04	0,619	0,01
Позитивний досвід контактів з ЛГБТ	-0,23***	0,06	<0,001	-0,19***
Авторитарний консерватизм – залежна змінна				
Самооцінка власної релігійності	-0,05	0,03	0,117	-0,07
Частота відвідування церкви	0,15	0,08	0,047	0,11
Вік (у десятках років)	0,16***	0,04	<0,001	0,14***
Позитивний досвід контактів з ЛГБТ	-0,19**	0,05	0,003	-0,13**
Самооцінка власної релігійності – залежна змінна				
Чоловіча стать	-0,99***	0,18	<0,001	-0,20***
Частота відвідування церкви – залежна змінна				
Чоловіча стать	-0,42***	0,09	< 0,001	-0,18***

Продовження Таблиця 3 - Коефіцієнти регресії в структурній моделі чинників гетеросексизму

	Коефіцієнт Т коваріації	Стандартна похибка	Статистичн а значущість	Коефіцієнт кореляції
Позитивний досвід контактів з ЛГБТ – залежна змінна				
Самооцінка власної релігійності	-0,04*	0,02	0,018	-0,08*
Вік (у десятках років)	-0,13***	0,02	< 0,001	-0,19***
Рівень освіти				
Загальна середня, повна або неповна	-0,19	0,12	0,364	-0,06
Професійно-технічна	-0,40***	0,09	< 0,001	-0,16***
Неповна вища (мол. спеціаліст, бакалавр)	-0,11	0,09	0,498	-0,05
Повна вища	<i>Ref.</i>			
Ставлення до жінок-ЛГБТ – залежна змінна				
Чоловіча стать	-0,06**	0,02	0,002	-0,14**
Додаткові коваріації				
Ставлення до жінок-ЛГБТ і загальний гетеросексизм	-0,01	0,01	0,158	-0,06
Самооцінка власної релігійності і частота відвідування церкви	1,76***	0,11	< 0,001	0,70***

Регресійні коефіцієнти відрізняються від нуля на статистично значущому рівні: * – $p = 0,05$; ** – $p = 0,01$; *** – $p = 0,001$.

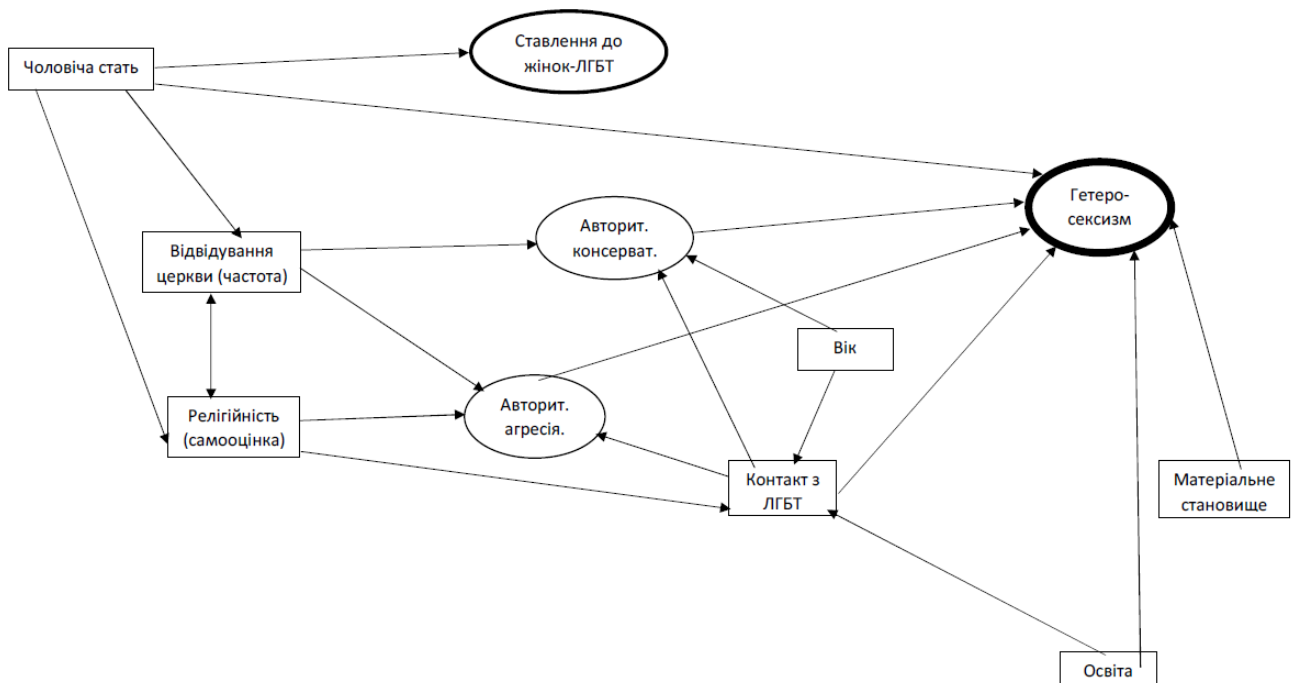

Рисунок 2. Спрощена схема зв'язків між гетеросексизмом і його чинниками

Модель отримано в результаті моделювання структурними рівняннями. Стрілочки позначають статистично значущі зв'язки. Докладніше див. табл. 3.

Джерело: дані опитування «Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо», N = 800, 2016 рік; авторські розрахунки.

І авторитарна агресія, і авторитарний консерватизм статистично значущо пов'язані з вищим рівнем гетеросексизму. Збільшення на один бал авторитарної агресії в середньому передбачає підвищення гетеросексизму на 0,07 балу ($p = 0,007$), а збільшення консерватизму – на 0,08 балу ($p < 0,001$) за умови рівності всіх інших чинників. Нагадаємо, що і агресія, і консерватизм виміряні у семибальних шкалах. Гетеросексизм має шкалу в чотири бали.

Досвід контакту виявився найсильнішим предиктором рівня гетеросексизму з усіх, що були наявні в моделі. Збільшення по шкалі контакту на один бал в середньому знижувало гетеросексизм на 0,29 бали ($p < 0,001$). Ті, хто має максимум (4 бали) за шкалою – тобто, самі мають рідних/друзів/знайомих з числа ЛГБТ, також мають більш, ніж одного друга, які толерантно ставляться до ЛГБТ, і мають досвід успішної співпраці з представником ЛГБТ – порівняно з респондентами без жодного такого досвіду в середньому мають гетеросексизм на 1,16 балів нижче при інших рівних чинниках – якщо враховувати лише прямий ефект.

Додатково відмітимо, що досвід контакту пов'язаний зі значущо нижчими показниками праворадикального авторитаризму. Один бал за шкалою контакту в середньому передбачає агресію, знижену на 0,21 балу ($p < 0,001$), а консерватизм – на 0,16 балу ($p = 0,003$).

Релігійність пов'язана з більшим гетеросексизмом, але цей зв'язок повністю опосередковується іншими змінними, в першу чергу авторитаризмом.

Вища самооцінка релігійності позитивно корелює з гетеросексизмом, проте значущість кореляції зникає в присутності шкал авторитаризму. Натомість самооцінка релігійності значущо пов'язана з вищим рівнем авторитарної агресії.

Ефект частоти відвідування церкви більш цікавий. Сама по собі регулярність відвідувань статистично не пов'язана з гетеросексизмом. Проте вона корелює з авторитарним консерватизмом на межі статистичної значущості. Разом із тим, більша частота відвідування церкви пов'язана з меншим у середньому рівнем агресії.

Коротко кажучи, якщо відчуття релігійності пов'язане з гетеросексизмом через підвищену авторитарну агресію, то відвідування релігійних служб передбачає понижену агресію, проте підвищений авторитарний консерватизм (у сенсі конвенційності).

Крім того, вища самооцінка релігійності негативно пов'язана з позитивним контактуванням з представниками ЛГБТ. Проте додатковий опосередкований ефект на гетеросексизм виходить незначним.

Перейдемо до соціально-демографічних ознак.

Проживання у селі або місті: цей чинник не виявив статистично значущого зв'язку з гетеросексизмом. Різниці у рівні гетеросексизму між селянами й містянами знайти не вдалося.

Чоловіки очікувано виявилися більш упередженими щодо ЛГБТ, ніж жінки. Чоловіки також є значущо менш релігійними за жінок, хоча цим опосередкованим ефектом можна знехтувати.

Чоловіча стать також статистично значущо, хоча й дуже слабо, пов'язана з окремим латентним фактором ставлення до жінок-ЛГБТ.

Вік лінійно пов'язаний з сексуальним упередженням. У відсутності більшості змінних, чим старший був вік, тим вищий гетеросексизм. Причому зв'язок виявився лінійним: квадрат віку був статистично незначущою змінною в регресії.

При включенні всіх змінних також підтвердилося, що старший вік також пов'язаний з більшим авторитарним консерватизмом, а молодший вік – ще й з ширшим досвідом контактів з ЛГБТ.

Спочатку рівень освіти мав досить очевидний ефект: відсутність вищої освіти (тобто, середня або професійно-технічна освіта) була пов'язана з вищим рівнем гетеросексизму. Проте, із включенням додаткових змінних вплив стало складніше інтерпретувати. З одного боку, залишився невеликий прямий вплив, який показує: неповна вища знижує гетеросексизм порівняно з повною вищою освітою. З іншого боку, респонденти з професійно-технічною – мали менше досвіду контактів з ЛГБТ. Загалом прямі і опосередковані ефекти свідчать, що відсутність бодай якоїсь вищої освіти пов'язана з вищим гетеросексизмом. Але чому при неповній вищій освіті порівняно з повною середній рівень гетеросексизму дещо нижчий наразі пояснити неможливо.

Нарешті, краща матеріальна забезпеченість за інших рівних параметрів пов'язана з меншим гетеросексизмом.

Висновки. Наше дослідження показує, що сексуальні упередження (які зазвичай називають, не зовсім коректно, гомофобією) мають потужний спільний фундамент.

Ми спробували емпірично виокремити приховане узагальнене ставлення – сексуальне упередження, яке визначає окремі реакції респондентів (зокрема, відповіді на запитання), і з'ясувати чинники, що з ним пов'язані. Це негативні оціночні установки щодо представників ЛГБТ на підставі їхньої групової приналежності, й викликані стигмою щодо негетеросексуальних орієнтацій, вподобань, ідентичностей і видів поведінки. Воно є дворівневим, суттєвою мірою визначає відношення й до представників спільноти, і до їхніх прав.

Установлена нами схема чинників, пов'язаних з гетеросексизмом, може бути описана так.

Гетеросексистські упередження пов'язані з вищим рівнем правого авторитаризму як психологічної установки, принаймні такими її вимірами як агресія й консерватизм. Правий авторитаризм поєднує в собі такі риси як ригідність, намагання зберігати усталений порядок речей і спосіб життя, ворожість до девіацій і шанобливе ставлення до сильної влади. Зокрема, цим синдромом також пояснюється зв'язок гетеросексизму з релігійністю.

Позитивний досвід контактування з ЛГБТ є найсильнішим чинником, що пов'язаний зі зниженим гетеросексизмом.

Соціально-демографічні чинники мають такі зв'язки. Респонденти чоловічої статі очікувано виявили вищий гетеросексизм. Зменшення віку негативно корелює з гетеросексизмом, що великою мірою пояснюється визнанням іншого досвіду (авторитарний консерватизм нижче у молоді) і більшим досвідом спілкування (контакти з ЛГБТ також більш поширені серед молоді). Зв'язок освіти з гетеросексизмом має різні механізми, проте загалом відсутність вищої освіти (не обов'язково повної) передбачає вищу упередженість. Нарешті, кращий матеріальний стан пов'язаний в середньому з кращим ставленням до ЛГБТ і їхніх прав.

В цілому, негативне ставлення до ЛГБТ та їхніх правових вимог продовжує домінувати. В основі лежить поширене фундаментальне упередження проти не-гетеросексуального способу життя, ідентичностей, поведінки тощо. Чинники такого гетеросексизму загалом такі ж, що й в західних країнах – отже, його також можна долати за допомогою схожих методів і програм.

Список використаних джерел

1. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*.
2. Allport, G. W. (1979). *The nature of prejudice*. Basic books.
3. Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge Univ Press.
4. Amnesty International в Україні. (2015). Річна доповідь: Україна. Retrieved November 7, 2016, from <http://amnesty.org.ua/materiali/human-rights-in-ukraine/richna-dopovid-ukrayina/>
5. Amnesty International в Україні. (2016, February 24). Річна доповідь Amnesty International 2015: Україна. Retrieved November 7, 2016, from <http://amnesty.org.ua/nws/richna-dopovid-amnesty-international-2015-ukrayina/>
6. Andersen, R., & Fetner, T. (2008). Cohort differences in tolerance of homosexuality attitudinal change in Canada and the United States, 1981–2000. *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 311–330.
7. Baunach, D. M. (2012). Changing same-sex marriage attitudes in America from 1988 through 2010. *Public Opinion Quarterly*, 76(2), 364–378.
8. BBC Україна. (2013, May 17). Більшість українців проти одностатевих шлюбів - опитування. Retrieved November 10, 2016, Режим доступу до ресурсу:
http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/05/130517_ukraine_homophobia_it
9. Berliner, A. K. (1987). Sex, sin, and the church: The dilemma of homosexuality. *Journal of Religion and Health*, 26(2), 137–142.
10. Brown, R. (2010). *Prejudice: Its Social Psychology* (2 edition). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
11. Browne, K., & Nash, C. J. (2014). Resisting LGBT Rights Where “We Have Won”: Canada and Great Britain. *Journal of Human Rights*, 13(3), 322–336.
12. Byrne, B. M. (2013). *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.
13. Council of Europe. (2011). *Discrimination on Grounds of sexual Orientation and gender Identity in Europe* (2nd edition). Council of Europe Publishing.

14. Duckitt, J., & Fisher, K. (2003). The impact of social threat on worldview and ideological attitudes. *Political Psychology*, 24(1), 199–222.
15. Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality, Social Dominance Orientation, or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18(6), 463–482.
16. Eldridge, V. L., Mack, L., & Swank, E. (2006). Explaining comfort with homosexuality in rural America. *Journal of Homosexuality*, 51(2), 39–56.
17. Hebl, M., Law, C., & King, E. B. (2010). Heterosexism. *The Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. Thousand Oaks, CA: Sage.
18. Herek, G. M. (2000). The psychology of sexual prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 9(1), 19–22.
19. Herek, G. M. (2002). Gender gaps in public opinion about lesbians and gay men. *Public Opinion Quarterly*, 66(1), 40–66.
20. Herek, G. M. (2004). Beyond “homophobia”: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 6–24.
21. Herek, G. M. (2009). Sexual stigma and sexual prejudice in the United States: A conceptual framework. In *Contemporary perspectives on lesbian, gay, and bisexual identities* (pp. 65–111). Springer.
22. Herek, G. M., & Capitano, J. P. (1996). “Some of my best friends”: Intergroup contact, concealable stigma, and heterosexuals’ attitudes toward gay men and lesbians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 412–424.
23. Herek, G. M., Chopp, R., & Strohl, D. (2007). Sexual stigma: Putting sexual minority health issues in context. In *The health of sexual minorities* (pp. 171–208). Springer.
24. Herek, G. M., & McLemore, K. A. (2013). Sexual Prejudice. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 309–333.
25. Hicks, G. R., & Lee, T.-T. (2006). Public Attitudes Toward Gays and Lesbians. *Journal of Homosexuality*, 51(2), 57–77.
26. Hoover, R., & Fishbein, H. D. (1999). The Development of Prejudice and Sex Role Stereotyping in White Adolescents and White Young Adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20(3), 431–448.
27. Johnson, M. E., Brems, C., & Alford-Keating, P. (1997). Personality Correlates of Homophobia. *Journal of Homosexuality*, 34(1), 57–69.
28. Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3),
29. Jung, P. B., & Smith, R. F. (1993). *Heterosexism: An Ethical Challenge*. SUNY Press.
30. Lambert, E. G., Ventura, L. A., Hall, D. E., & Cluse-Tolar, T. (2006). College students’ views on gay and lesbian issues: Does education make a difference? *Journal of Homosexuality*, 50(4), 1–30.
31. Laythe, B., Finkel, D., & Kirkpatrick, L. A. (2001). Predicting prejudice from religious fundamentalism and right-wing authoritarianism: A multiple-regression approach. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 1–10.

32. Linneman, T. J. (2004). Homophobia and hostility: Christian conservative reactions to the political and cultural progress of lesbians and gay men. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 56–76.
33. Norton, A. T., & Herek, G. M. (2013). Heterosexuals' attitudes toward transgender people: Findings from a national probability sample of US adults. *Sex Roles*, 68(11–12), 738–753.
34. Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751.
35. Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2012). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling: Third Edition*. Routledge.
36. Shackelford, T. K., & Besser, A. (2007). Predicting attitudes toward homosexuality: Insights from personality psychology. *Individual Differences Research*, 5(2), 106–114.
37. Shaffer, B., & Duckitt, J. (2013). The dimensional structure of people's fears, threats, and concerns and their relationship with right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *International Journal of Psychology*, 48(1), 6–17.
38. Sherkat, D. E., Powell-Williams, M., Maddox, G., & De Vries, K. M. (2011). Religion, politics, and support for same-sex marriage in the United States, 1988–2008. *Social Science Research*, 40(1), 167–180.
39. Sidanius, J., & Pratto, F. (2001). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge University Press.
40. Smith, S. J., Axelton, A. M., & Saucier, D. A. (2009). The Effects of Contact on Sexual Prejudice: A Meta-Analysis. *Sex Roles*, 61(3–4), 178–191.
41. Van den Akker, H., Van der Ploeg, R., & Scheepers, P. (2012). Disapproval of homosexuality: Comparative research on individual and national determinants of disapproval of homosexuality in 20 European countries. *International Journal of Public Opinion Research*, edr058.
42. Whitley Jr., B. E. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 126–134.
43. Wilkinson, W. W. (2004). Research: Religiosity, authoritarianism, and homophobia: A multidimensional approach. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(1), 55–67.
44. Zitek, E. M., & Hebl, M. R. (2007). The role of social norm clarity in the influenced expression of prejudice over time. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(6), 867–876.
45. Варшавер, Е. А. (2015). Теория контакта: обзор. *Мониторинг Общественного Мнения: Экономические И Социальные Перемены*, (5 (129)), 183–214.
46. Вельцель, К., Инглхарт, Р., Александер, Э., & Понарин, Э. (2012). Распутывание связей между культурой и институтами на примере эмансипации человечества. *Журнал Социологии И Социальной Антропологии*, 15(4), 12–43.
47. Зінченков, О. О., Касянчук, М. Г., Кравчук, А. В., Маймулахін, А. Ю., Остапенко, А. Ю., & Шеремет, С. П. (2011). *Крок вперед, два назад: Становище ЛГБТ в Україні в 2010–2011 рр.* (р. 152). Київ: Центр “Наш світ.”

48. Кон, І. С. (2011). *Світанкове місячне сяйво: лики та маски одностатевого кохання/Ігор Семенович Кон; [пер. з рос. Ю. Рибачук].* Львів: НВФ: "Українські технології."
49. Центр «Наш мир». (2013). *Преступлення на почве ненависти против ЛГБТ в Україні. Отчет за 2012-2013 гг.* (р. 32). Киев: Центр "Наш мир."
50. Центр «Наш світ». (2014). *На порозі. Становище ЛГБТ в Україні у 2013 р.* (р. 22). Київ: Центр "Наш світ."
51. Шестаковський, О., Трофименко, О., Касянчук, М., & Вознесенський, М. (2016). *Післяреволюційна Україна — толерантність чи ухил вправо: науковий звіт про дослідження* (р. 137). Київ: ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект».

Отримано 10.08.2017

УДК 316.1

Нахабич Н. С. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДОВІРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЙ ГЕНДЕРНИХ СПІЛЬНОТ

У статті аргументована важливість проведення гендерних досліджень в контексті культури довіри притаманній конкретному соціуму у якому різним соціальним групам притаманні різні гендерні дисплеї. Культура довіри виступає як активно відтворювана в соціальних практиках структура відносин, яка може свідомо плануватися і регулюватися. Бути чоловіком або жінкою і проявляти це - значить бути, соціально компетентною особою, що викликає комунікативну довіру. Надані докази, що перспективу розвитку інноваційних досліджень гендерних відносин та довіри слід пов'язувати з пізнавальними стратегіями дослідження соціального капіталу та мережевого аналізу.

Ключові слова: довіра, культура довіри, гендер, тендерний дисплей, соціальний порядок

В статье аргументирована важность проведения гендерных исследований в контексте культуры доверия присущей конкретному социуму в котором различным социальным группам присущи различные гендерные дисплеи. Культура доверия выступает как активно воспроизводимая в социальных практиках структура отношений, которая может сознательно планироваться и регулироваться. Быть мужчиной или женщиной и проявлять это - значит быть социально компетентным лицом, что вызывает коммуникативную доверие. Представленные доказательства, что перспективу развития инновационных исследований гендерных отношений и доверия следует связывать с познавательными стратегиями исследования социального капитала и сетевого анализа.

Ключевые слова: доверие, культура доверия, гендер, тендерный дисплей, социальный порядок

The article substantiates the importance of conducting gender studies in the context of a culture of trust inherent in a specific society in which different gender groups have different gender displays. Culture of trust serves as an actively reproduced in social practices a structure of relationships that can be consciously planned and regulated. To be a man or a woman and to show it means to be a socially competent person that causes communicative trust. The evidence is provided that the prospects for the development of innovative research on gender relations and trust should be linked to cognitive strategies for social capital research and network analysis.

Keywords: trust, culture of trust, gender, tender display, social order

Актуальність. Гендерні дослідження не можливо проводити без урахування соціокультурної специфіки соціуму. Як зазначає О. Здравомислова «гендерний дисплей не є універсальним, він соціально-культурно обумовлений. Різні культури, різні історичні епохи, різні соціальні групи виявляють різні гендерні дисплеї, що робить неможливим їх зведення до біологічних детермінант» [1]. Однією з найбільш важливих соціокультурною детермінантою вступає культура довіри, яка складається у суспільстві. Вона виникає тоді, коли більша частка людей обирає один з двох різновидів поведінки - довіряти чи не довіряти, і намагається долучити до свого вибору наступні покоління через різноманітні механізми трансляції.

Культура довіри - це не тільки історично сформовані установки, норми і цінності соціальної взаємодії, але й активно відтворювана в соціальних практиках структура відносин, яка може свідомо плануватися і регулюватися. Саме визначення впливу цієї системи на структуру гендерних відносин становить **мету цієї статті**.

Гендерний дисплей - це своєрідні моделі чоловічого та жіночого поведінки, прийнятні в конкретній ситуації, які сприяють збереженню та відтворенню норм повсякденної взаємодії. Таким чином, індивіди є, фактично, соціально компетентними діючими особами, які є включеними в соціальний порядок. Соціальний порядок, в свою чергу, гарантує їм захист від неадекватних індивідів. Бути чоловіком або жінкою і проявляти це - значить бути, за Гофманом, соціально компетентною особою, що викликає комунікативну довіру.

В той же час, різні науковці сходяться у думці що довіра може проявлятися на різних рівнях:

- як впевненість, що «інші», в кращому випадку, будуть діяти в інтересах індивіда, а в найгіршому випадку, не будуть свідомо і добровільно чинити зло. Цей аспект висвітлює довіру з точки зору саме міжособистісної довіри, в рамках взаємодії між індивідами.
- як віра в те, що слідування певним інституціональним практикам і процедурам принесе найкращі результати – довіри до політичних систем та соціальних інститутів.

Яким же чином конститууються ці два типи довіри? Це намагаються встановити дві теорії – теорії соціального успіху та теорії громадянської участі. Розглянемо даний аспект з точки зору, запропонованої К. Ньютоном [2].

В рамках першої теорії успіх визначається як отримання певних благ – гарної освіти, матеріального благополуччя. Успішна людина є і суб'єктивно благополучною, більше довіряє іншим людям та суспільним інститутам, адже в неї є позитивний досвід справдження надій.

За даними соціальних психологів, соціальна довіра є частиною більш широкого синдрому особистісної характеристики, яка включає оптимізм, віру в співпрацю і впевненість, що люди можуть врегулювати свої розбіжності і жити задовільним соціальним життям разом. Довіра і оптимізм є складовими одного й того ж загального сприйняття світу. І навпаки, недовіра, як характеристика особистості, пов'язана з мізантропією, песимістичним і цинічним сприйняттям можливостей для соціального і політичного співробітництва.

Довіра включає в себе ступінь ризику (передача своїх інтересів і благополуччя в руки інших), і успішні люди можуть дозволити собі ризикувати більше, ніж менш успішні. До успішних індивідів також ставляться з великою повагою, яка може викликати в них почуття довіри в цілому, і їх успіх в житті може дати їм більш оптимістичний, довірливий і життєрадісний характер, ніж бідні, які можуть бути більш цинічними, не довіряючи і підозрюючи інших. В даному випадку, мова йдеться про певну закономірність: в суспільстві з високим рівнем довіри, статусу «переможця» досягають матеріально забезпечені індивіди з кращою освітою, високим соціально-економічним статусом.

Так, Роберт Патнем у своїй праці «Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community» зазначає наступне: «Відповідно до цієї точки зору, соціальна довіра є продуктом досвіду дорослого життя; той, кого любили та не утискали протягом життя, швидше за все, є більш схильним до довіри, ніж той, хто страждає від злиднів, безробіття, дискримінації, експлуатації та соціальної ізоляції» [3]. Кеннет Ньютон пропонує називати такий підхід «теорією соціального успіху та благополуччя».

Отже, теорія соціального успіху та благополуччя, розглядає в якості одного з основних факторів, що визначають довіру, соціальний успіх індивіда. Успіх проявляється в одержанні високого рівня освіти, задоволеності матеріальним забезпеченням і, відповідно, здобутті високого статусу в суспільстві. В рамках цієї теорії успіх є об'єктивним виміром, що безпосередньо має відношення до формування в індивіда оцінки власного благополуччя.

В рамках другої теорії довіра виникає в рамках активності суб'єкта, котрий включається до участі в роботі волонтерських програм та громадських організацій. Такі організації фінансуються та підтримуються загалом за рахунок благополучних людей, які допомагають більш незахищеним членам суспільства та в результаті збільшують і свій рівень довіри до суспільства та інших людей. Тобто, він, ґрунтується на тому, щоб побачити довіру як властивість суспільства.

Відповідно до цього підходу, відповіді на питання про довіру говорять нам більшою мірою не про особистість індивідів або їх окремі схильності, а про те, як вони оцінюють надійність суспільства навколо них. Так, довіра може розглядатись як результат досвіду [4], і ми постійно змінюємо і оновлюємо наші відчуття довіри та недовіри у відповідь на мінливі обставини. Як результат, той рівень довіри, який був виявлений в соціальних дослідженнях, є гарним показником надійності суспільств, в яких респонденти живуть; оцінки довіри кажуть нам більше про суспільства і соціальні системи, ніж про індивідів і соціальні типи життя.

Незалежно від розподілу довіри оцінки індивідів всередині суспільства, рівень довіри у багатих та більш демократичних країнах вищий, ніж у бідних і менш демократичних. Як результат, бідні люди в багатих країнах можуть бути більш довірливі, ніж люди з аналогічними доходами в бідних країнах. Тобто, високий рівень соціальної довіри може виступати проявом наявності громадянського суспільства в окремій країні.

Так, згідно своєї концепції Інглхарт виділяє ряд постматеріалістичних цінностей (зокрема, задоволеність життям, роботою, дозвіллям, сімейним життям а також схильність довіряти іншим), що безпосередньо включені в структуру громадянської культури. «Довіра до інших» - це елемент культури, що зумовлює можливість об'єднання громадян в асоціації та групи за інтересами, без діяльності яких, у свою чергу, стає неможливою демократія.

Таким чином формується класичний погляд, що суспільство, яке ґрунтується на великому і різноманітному спектрі громадських об'єднань і організацій, характеризується високим рівнем соціальної довіри. В даному випадку мова йде саме про участь індивідів в житті соціуму. Шляхом участі в регулярних і тісних контактах з іншими на добровільній основі індивіди відкривають для себе основи довіри, взаємності, співробітництва, співчуття до інших, і розуміння загальних інтересів і спільного блага. Даний теоретичний напрям Ньютон пропонує називати «теорією добровільних організацій».

Отже, ця теорія ґрунтується на думці, що довіра виникає за рахунок досвіду участі індивіда в роботі організацій громадянського суспільства. На думку прихильників цієї

теорії індивід, приймаючи участь в роботі таких організацій, отримує не лише досвід спілкування, але й досвід вирішення проблем інших людей і, таким чином, у нього з'являється схильність довіряти та сподіватися на те, що у разі необхідності і йому також можуть прийти на допомогу. Приймати участь в роботі благодійних організацій, жертвувати гроші більшою мірою спроможні ті індивіди, які визначають себе як досить благополучних. З одного боку, це пояснюється тим, що саме такі люди мають ресурси, необхідні для допомоги іншим людям. З іншого боку, для усвідомлення себе благополучним необхідно порівнювати себе з іншими, а тому: чим вищою є оцінка власного благополуччя, тим яскравіше відчувається потреба в забезпеченні та покращенні життя інших.

Таким чином, розглядаючи наведені вище приклади крізь призму гендерної соціології, можна припустити, що чим краще в країні ситуація з рівністю за гендерною ознакою, тим вище рівень довіри до соціальних систем. І відповідно, цей взаємозв'язок є одним з чинників, що конституюють та відтворюють соціальний порядок.

Простежити, яким чином це можливо у різних країнах можна за рахунок наступних дій. За даними The Gender Equity Index (2012) ПРООН Україна посідає останнє місце серед європейських країн як країна, в якій найвищий рівень гендерної нерівності, який включає з себе три основні вектори аналізу охорону репродуктивного здоров'я, громадянські права та можливості на ринку праці. Для подальшого порівняння візьмемо три країни: Україну (61 місце), Естонію (30 місце) та Германію (3 місце у рейтингу). Дані для порівняння візьмемо з 6 хвилі Європейського соціального дослідження 2012 року, у якому ці три країни брали участь.

Для порівняння були взяті три змінні:

- для оцінки міжособистісної довіри оцінка твердження «Більшості людей можна довіряти»;
- для оцінки довіри до соціальних інститутів з усього переліку було обране питання щодо ступеня довіри правовій системі (як найбільш загальної та регулюючої усі сфери суспільного життя);
- для оцінки толерантного ставлення до сексуальних меншин – оцінка твердження «Геї та лесбійки вільні жити, як вони хочуть».

Як можна побачити на графіках представлених нижче, особливої різниці в оцінках між чоловіками та жінками в рамках кожної з країн немає (Рис.1). На рівні міжособистісної довіри Україна демонструє що менший рівень довіри, Естонія – середній, Німеччина – найбільший серед цих трьох країн, проте ця різниця не є разючою.

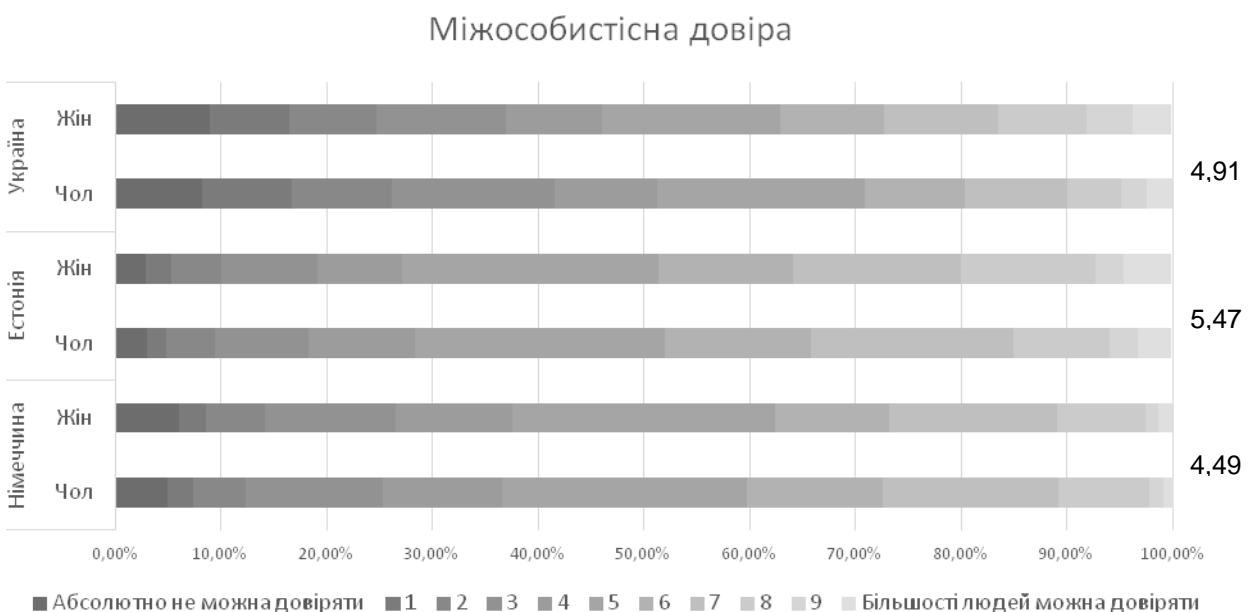

Рис.1 – Міжособистісна довіра, ESS 2012, %

Проте, при оцінках довіри до правової системи ці відмінності з'являються, і розширюються відповідно до згаданого вище розподілу Індексу гендерної рівності ПРООН (Рис.2).

Так само, відповідно до даного індексу розширюється і питання щодо свободи геїв та лесбіянок жити так, як їм хочеться (Рис.3)

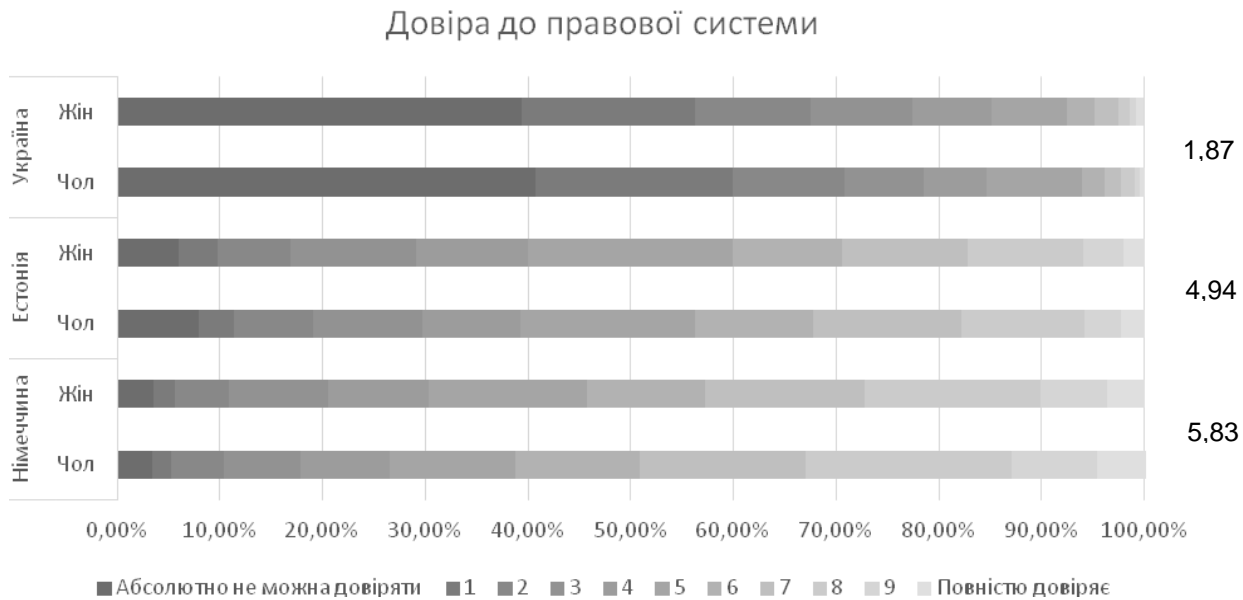

Рис.2 – Довіра до правової системи, ESS 2012, %

Рис.3 – Геї та лесбіянки вільні жити як вони хочуть, ESS 2012, %

Таким чином підтверджується теза про те, що соціальний порядок, одним з найбільш важливих вимірів якого є правова система окремої країни, значно впливає на ступінь гендерної рівності. В Україні правова система знаходиться у набагато гіршому стані, аніж в Німеччині або Естонії. І хоча наразі активно впроваджуються реформи, в тому числі, які легітимізують представників ЛГБТ-спільноти, все ж на час проведення дослідження дана сфера перебувала у не найкращому стані.

Проте, чому у даному випадку не проявилась значуща різниця у міжособистісній довірі? Відповідь може критися у самому формулювання запитання. В анкеті просили оцінити довіру в цілому до людей, не диференціюючи їх за ступенем близькості до респондента. Таким чином, просили оцінити абстрактне дещо, аніж конкретний досвід людини, її мережу соціальних контактів. На щастя, в українському суспільстві культурно закладена довіра до інших, що несе у собі імпульс до кооперації та консолідації і допомагає об'єднуватись у тяжкі часи та вирішувати проблеми.

Аби підтвердити дану тезу, розглянемо дані зібрані Інститутом соціології у 1994-2013 роках [5], з акцентуацією для проведення паралелі на 2012 році.

Таблиця1. Міжособистісна довіра та довіра до соціальних інститутів

Зведена таблиця (дб.1-дб.24). (Середній бал: шкала 1–5 балів)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
Сім'ї та родичам	4.5	4.6	4.5	4.6	4.5	4.4	4.5	4.5	4.6	4.6	4.5	4.5
Співвітчизникам	3.1	3.2	3.2	3.1	—	3.2	3.4	3.4	3.4	3.4	3.3	3.4
Сусідам	3.3	3.3	3.2	3.2	—	—	3.3	3.3	3.4	3.4	3.3	3.4
Колегам	3.3	3.3	3.3	3.2	3.5	3.3	3.5	3.4	3.5	3.5	3.4	3.4
Церкві та духовенству	3.1	3.0	3.0	3.1	3.3	3.3	3.5	3.4	3.5	3.5	3.3	3.2
Астрологам	2.5	2.4	2.4	2.4	2.4	2.3	2.4	2.4	2.4	2.4	2.4	2.3
Засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети)	2.7	2.7	2.9	2.9	2.9	2.9	3.0	2.9	2.9	2.9	2.9	3.0
Податковій інспекції	—	—	—	—	—	2.3	2.4	2.5	2.5	2.4	2.3	2.2
Міліції	2.3	2.2	2.2	2.3	2.3	2.3	2.4	2.4	2.4	2.3	2.1	1.9
Прокуратурі	—	—	—	—	2.3	2.4	2.4	2.4	2.4	2.3	2.1	2.0
Судам	—	—	—	—	2.3	2.4	2.4	2.4	2.4	2.3	2.1	1.9
Президенту	2.3	2.6	2.1	2.7	2.2	2.3	3.4	2.7	2.5	2.9	2.2	2.1
Верховній Раді	2.3	2.1	2.1	2.1	2.1	2.2	2.9	2.5	2.3	2.4	2.0	1.8
Уряду	2.3	2.3	2.1	2.4	2.2	2.3	3.1	2.5	2.4	2.6	2.1	1.9
Місцевим органам влади	—	—	—	—	2.3	2.5	2.7	2.5	2.5	2.5	2.4	2.2
Армії	3.2	3.1	3.0	3.1	3.1	3.1	3.1	3.0	3.0	3.0	2.8	2.6
Профспілкам	—	—	—	—	2.5	2.6	2.7	2.6	2.6	2.5	2.5	2.5
Політичним партіям	—	2.0	2.1	2.1	2.1	2.2	2.5	2.4	2.2	2.2	2.0	2.0
Комуністичній партії	2.3	2.1	2.4	2.2	—	—	2.3	2.2	2.2	2.2	2.1	2.0
Керівникам державних підприємств	2.5	2.3	2.3	2.4	—	—	2.6	2.7	2.6	2.6	2.5	2.4
Приватним підприємцям	2.4	2.4	2.4	2.5	—	—	2.6	2.6	2.7	2.6	2.5	2.5
Банкам	—	—	—	—	2.1	2.3	2.5	2.6	2.6	2.1	2.2	2.2
Страховим компаніям	—	—	—	—	1.9	2.1	2.2	2.2	2.3	2.0	2.1	2.1
Благодійним фондам, громадським асоціаціям і об'єднанням	—	—	—	—	—	2.4	2.4	2.4	2.6	2.5	2.5	2.6

Як бачимо, міжособистісна довіра значно перевищує довіру до соціальних інститутів, незалежно стосуються вони політики, інформування чи забезпечення безпеки громадян. Єдиним виключенням є церква та духовенство, однак високий рівень довіри можна пояснити гібридним характером даного соціального інституту. Так, церква окрім всього іншого носить в собі інтеграційну функцію, об'єднуючи навколо себе «паству», фактично створюючи нові та підсилюючи існуючі структури відносин.

На графіку представленому вище зображено розподіл за оцінкою довіри до власного оточення серед жінок та чоловіків. Як можна побачити навіть з візуального ряду, хоча різниця і не висока, але вона є. Так, жінки більше довіряють своїм сусідам, аніж колегам по роботі, а чоловіки навпаки (різниця є значимою на рівні 5%). Це може бути пов'язано з різними системами цінностей, домінування та поінформованості у різних сферах. У той же час, до абстрактних співвітчизників рівень довіри абсолютно не відрізняється. Це говорить про досить високу культуру довіри міжіндивідуальної довіри на рівні країни, яка не залежить від гендерних ознак.

Міжособистісна довіра, %

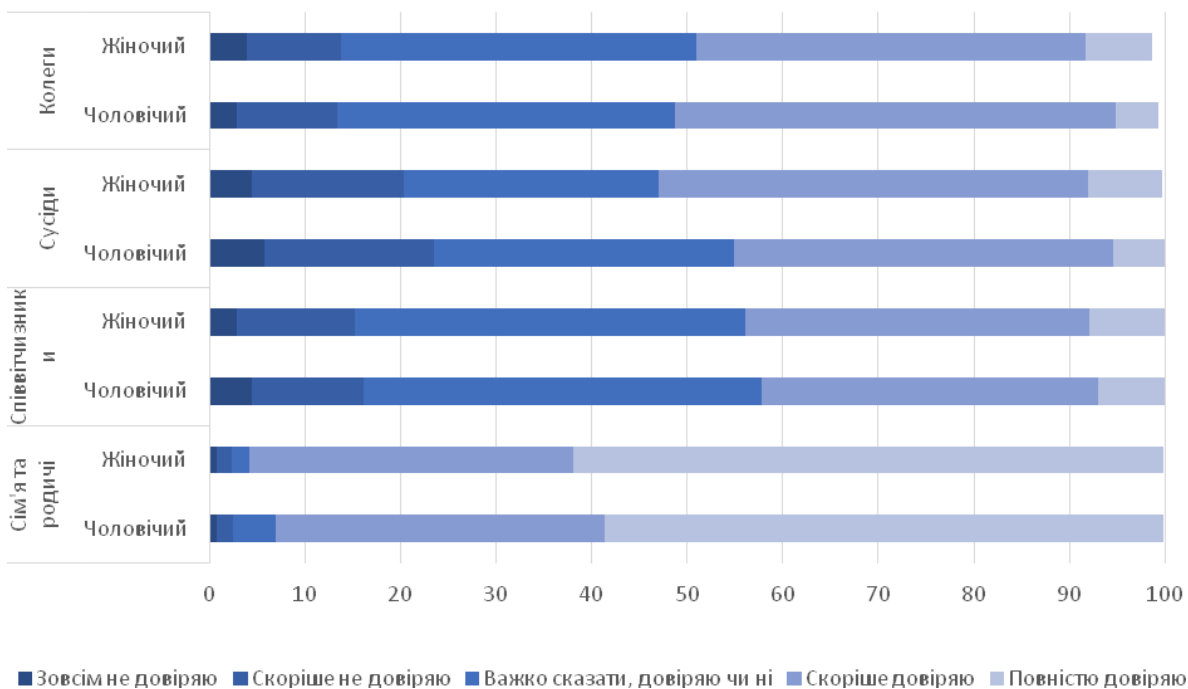

Рис.4 – Міжособистісна довіра, ІС НАНУ 2012

Однак, кожне суспільство має власну специфіку розуміння того, якою повинна бути жінка, а яким повинен бути чоловік. Фактично, формується окремі набори правил та характеристик, які є, як вже зазначалось, історично і культурно обумовленими, «справжньої» жінки та «справжнього» чоловіка. Ці моделі, ідеальні типи – вони і є гендером, відображенням статі через призму соціуму та у системі його взаємовідносин. На думку Дж.Батлер, поведінка не буває «жіночною» або «чоловічою», вона обумовлена тим, у якому соціумі людина виростає.

Важливе значення міжособистісної довіри в контексті гендеру доводять численні дослідження на зламі соціології та економіки. Так, цілий ряд дослідників [6, 7, 8] за допомогою мережевого підходу вивчали соціальний капітал жінок-підприємців та встановили велике значення саме довіри в контексті формування гендерних мереж. Як можна побачити з досліджень, формування цих мереж виникає у процесі активної взаємодії, при накладанні різних систем і закріплює їх результативність спільними напрацюваннями. В процесі взаємодії формуються відносини довіри, які ще більше закріплюються при співставленні з попередніми, менш ефективними контактами.

Цікаві результати дослідження представлені у статті Дениз Юксекер. В цій роботі представлено, як з одного боку мережі турецьких торговців-курдів встановлюють та закріплюють відносини з жінками-човникарями з країн колишнього СРСР. Обидві групи мали не лише спільний економічний інтерес, а й опинилися у подібних соціальних умовах: вони не були допущені до високоінтелектуальної роботи, яка потребувала б вищої освіти та мала гідну оплату праці. Таким чином, на спільному соціальному просторі турецького ринку Лалелі були зібрані люди, які були маргіналізовані з офіційної зайнятості по заробітній платі та підприємництва як в Туреччині, так і в країнах колишнього СРСР. І коли вони почали торгувати один з одним, члени обох груп побудували відносини, які ґрунтувалися на їх гендерному досвіді з абсолютно різними ідіомами довіри, їх ставленням і стереотипами про сексуальність. При цьому, їх розуміння довіри з обох боків простиралося за межі формальних та офіційних правових відносин, і хоча цей ефект був за рахунок різних культурних кодів (турецький *güven* та пострадянський блат), все ж результатом стало поглиблення довіри в цілому та налагодження економічних мереж. Блат - це форма обміну, що характеризується взаємною залежністю і взаємною довірою,

накопичених в довгостроковій перспективі, а у сенсі güven довіра не означає норму або моральний принцип, а скоріше взаємозалежність між суб'єктами і загальне уявлення про ризик. Однак, сам ринок є висококонкурентним середовищем, і тому, для закріплення зв'язку в подальшому встановлюються більш інтимні, особистісні відносини. У невизначеному і нерегульованому середовищі човникової торгівлі дружелюбність, сексуальність і тісні відносини між деякими чоловіками і жінками складають основу для ринкового обміну. У деяких випадках близькість забезпечує міцну основу для надійних торгових відносин, але це також може привести до розчарувань в бізнесі. Подібно діловим відносинам, заснованим на довірі, гендерні ділові відносини як ґрунтуються, так і формують громадську культуру ринку. Таким чином, сексуальні або романтичні відносини стають засобом ведення бізнесу в рамках цієї гендерної громадської культури. Цікаво, як «багатокультурна» група малих і середніх підприємців обох статей спирається на соціальні контакти для ведення свого бізнесу, використовуючи навички, розроблені в різних економічних умовах, гібридне поняття довіри і сексуалізовані ідіоми [7].

Висновки. 1. Різні культури, різні історичні епохи, різні соціальні групи виявляють різні гендерні дисплеї, що робить неможливим їх зведення до біологічних детермінант. Культура довіри виступає як активно відтворювана в соціальних практиках структура відносин, яка може свідомо плануватися і регулюватися. Бути чоловіком або жінкою і проявляти це - значить бути, соціально компетентною особою, що викликає комунікативну довіру.

2. Результати Європейського соціального дослідження за 2012 рік підтвердили гіпотезу, згідно якої чим краще в країні ситуація з рівністю за гендерною ознакою, тим вище рівень довіри до соціальних систем. І відповідно, цей взаємозв'язок є одним з чинників, що конституюють та відтворюють соціальний порядок. При цьому, коли ми оцінюємо міжособистісну довіру, гендерний аспект відіграє рішучу роль при наявних "живих" контактів, тобто таких, які відтворюються у повсякденному житті. Довіра з до абстрактної більшості не відрізняється за гендерною ознакою.

3. Однак, більш ефективні дослідження гендеру та довіри лежать у полі вивчення соціального капіталу та мережевому аналізі. Як можна побачити з досліджень, формування цих мереж виникає у процесі активної взаємодії, при накладанні різних систем і закріплює їх результативність спільними напрацюваннями. Результати демонструють механізми виникнення, відтворення та делегування довірливих відносин, підкреслюючи високу роль довіри та специфіку її формування наявними у суспільстві сексуалізованими ідіомами.

Список використаних джерел

1. Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Гендерный дисплей // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». М.: Информация XXI век, 2002. — 256 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/046.htm>
2. Newton K., Social and Political Trust [Электронный ресурс] – режим доступа <http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/2/>
3. Putnam, R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster. (2000). С. 138
4. Hardin, R. The street-level epistemology of trust, *Politics and Society*, 21 (December): 505-529
5. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
6. Rydzik, A. The role of collective trust and gender in fostering collaboration within women-only networks in a niche industry. [Електронний ресурс] - режим доступу <http://eprints.lincoln.ac.uk/28744/>
7. Yüксеker, D. Trust and Gender in a Transnational Market: The Public Culture of Laleli, Istanbul [Електронний ресурс] - режим доступу http://home.ku.edu.tr/~dyukseker/yukseker_publicculture.pdf

8. Migheli, M. Trust, Gender and Social Capital: Experimental Evidence from Three Western European Countries [Електронний ресурс] - режим доступу https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=976380

Отримано 10.08.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

№2(33) 2017

Адреса редакції, видавця: 03187, Київ-187, пр. Глушкова, 4д/ к. 501,
тел: 521-32-63, e-mail: apsp@ukr.net

Підписано до друку 02.10.2017 р.

Кол-во 300 екз.

Віддруковано у видавництві «ЛОГОС» з оригінал-макета видавця

01030, Київ-30, вул.. Багдана Хмельницького , 10, тел.. 235-6003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000